

КОССАК
ОХРИМОВИЧ
ТУРАШ

Коссак
Охримович
Тураш

IN THE LIBERATION STRUGGLE

K O S S A K
O K H R Y M O V Y C H
T U R A S H

Canadian League for Ukraine's Liberation

Printed by "Homin Ukrainy" Publ. Co. Ltd., 140 Bathurst St.
Toronto, Ont. — Canada

У ВИЗВОЛЬНО-РЕВОЛЮЦІЙНІЙ БОРОТЬБІ

КОССАК
ОХРИМОВИЧ
ТУРАШ

ЛІГА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Торонто 1968

ПОЛІТИЧНА БІБЛІОТЕКА
ЛІГИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

Ч. 27.

З циклю:

МЕМУАРИСТИКА

Накладом Головної Управи Ліги Визволення України

З друкарні Видавничої Спілки „Гомін України”, 140 Бетирст Ст.
Торонто, Онт. — Канада

ПЕРЕДМОВА

Хоча Визвольні Змагання українського народу 1917-1921 рр. скінчилися невдачею, або вірніше — саме й тому з такою силою проявився і проявляється український націоналізм і українські націоналісти, взагалі — український визвольно-революційний рух.

Початок цій непереможній силі дали вояки і старшини регулярних українських армій, точніше київських Січових Стрільців під командою полк. Євгена Коновальця. Після закінчення визвольної війни на полях боїв вони продовжували боротьбу в підпільних формах, а саме в Українській Військовій Організації (УВО), а далі, від 1929 року в Організації Українських Націоналістів (ОУН). Основоположником і керівником обидвох організацій був Є. Коновалець.

Яка була ситуація тоді?

Чому УВО і ОУН?

Після програної на фронтах Україна була знищена як держава, потоптана і розшматована поміж сусідів. В наслідок того ширилася загальна розтіч, безнадія, зневіра. Українські політики шукали виходу на манівцях пристосуванства, мінімалізму і опортунізму на українських землях під польською окупацією, вдоволяючись тим, що дозволяв ворог на господарсько-економічному і культурному відтинках, та капітулянства і вислужництва на українських землях під московською окупацією. Обман і переслідування по цей бік Збруча, підступ, хитрощі (т. зв. „українізація”), терор і розбій — по той бік Збруча. Мільйони засланих, закатованих, розстріляних, у тюрмах і концтаборах замордованих, голодом заморених.

Але не піддавався — хоч і цькований, переслідуваний і нищений — український народ. Треба було провідної сили, щоб підняла вгору похилені прапори народу, вказала і попровадила його на правильний шлях.

Цією силою стали УВО і ОУН — українські націоналісти. В боротьбу в нових формах включилася українська молодь, молода українська генерація, і це було вирішним майбутнього визвольної боротьби народу.

З пожарів, попелу і руїн встає нова доба. До голосу і до чину приходить нове, повне полум'яної віри, одчайдушного завзяття, запалу і жертвності покоління, про яке написав поет:

„Зродились ми великої години,
з пожеж війни і з полум'я вогнів,
плекав нас біль по втраті України,
кормив нас гніт і гнів на ворогів...”

„...І ось ідемо в бою життєвому
міцні й тверді, незламні мов іраніт...!”

Віродився невмирущий дух української нації, що прагнув — по стільки роках пониження, нівечення і поневолення — виявити себе тим, ким він був протягом століть великої і могутньої княжої доби та лицарської і славної козацької доби — володарем і господарем свого власного буття, підметом, а не предметом історії.

Ця нова доба вставала силою найбільшої ціни — безприкладної жертвності, посвяти і життя аж до самозаперечення, аж до самоспалення її носіїв і сподвижників.

Кров'ю і життям цю нову добу боротьби викувало молоде українське покоління. Це були нові люди, відважні і завзяті, такі, що не знали ні сумнівів, ні вагань, ні страху там, де йшлося про Україну і український народ, для яких „закон найвищий і наказ: соборна

українська держава, вільна й міцна від Тиси по Кавказ”, а девізою: „Здобудеш українську державу або згинеш у боротьбі за неї!”

Це не були святкові фрази або патріотичні деклямації. Це був справжній твердий закон, якому повинувалися і якому були вірні до загину тисячі незламних і невгнугих революціонерів-воїнів, найкращих синів і доньок українського народу. Вони створили залізний авангард у боротьбі народу, такий, що його жодна сила не могла спинити ані збити з обраного шляху. Навіть смерть. Бо вони і її перемагали, бо їхня смерть народжувала тисячі таких, як були вони, на місце впавших ставали нові, що йшли даліше нестримно вперед, а їхні ідеї поширювалися серед мільйонів.

Зенон Коссак, Степан Охримович, Мирослав Тураш — три великі революціонери вийшли з цього саме покоління. Вони були не лише співучасниками, але провідниками, співорганізаторами, співтворцями цієї доби. Вони йшли впереді, провадили інших, були для них прикладом. Зокрема два перші були з тих, що розпочинали цю світлу, буревійну добу, клали її підвалини.

З цього геройського покоління вийшли, революційним шляхом пройшли і на цьому шляху впали тисячі, сотні тисяч, серед них багато великих і знаних та також і незнаних нам сьогодні борців-героїв. Ім'я їх — легіон. Це ті, що виконували революційні діла, що йшли на шибеницю і в тюрму.

Це ті, що пішли в Карпатську Січ, що проголошували 15-го березня 1939 року в Хусті самостійність Карпатської України і гинули за неї до останнього вояка. Це та армія хоробрих, що Похідними Групами ОУН і в Дружинах Українських Націоналістів маршувала на Схід „волі добувати і з московської неволі братів визволяти...”. Ті, що вивішували блакитно-жовті прапори по містах і селах України, що проголошували українську державність 30-го червня 1941 року у Львові, боролися і гинули за неї на всіх полях і на

вулицях Києва. Це наша славетна УПА, що боролася на два фронти. Це ті невгнуті, нескорені, непоборні.

Українське покоління, що „зродилося великої години”, склало блискуче свій іспит: боролася до загину!

А на їхній крові виросло тепер нове українське покоління, яке підняло високо вгору прапори своїх попередників і змагається за ті самі ідеї і за ту саму мету: за визволення України з-під московської окупації, за свободу і незалежність України і українського народу. Молода українська генерація веде боротьбу в різних формах, різними способами і на різних місцях: в літературі і в культурі, в школах і в колгоспах, у фабриках і в університетах і в науці, в концтаборах і на цілині, в селах і містах — як написав поет Василь Симоненко: „з твоїм ім'ям, Україно, вмирає і в твоєму імені живе”!

Бо

„народ мій є, народ мій завжди буде,
ніхто не перекреслить мій народ!”

Оце й є оце нове сьгоднішнє українське покоління. Сьгоднішня молода Україна бореться. Так, як боролася їхні попередники. А хто бореться, той переможе. Майбутнє завжди за тим, за чим є молодь. Петлюра, Коновалець, Шухевич-Чупринка, Бандера — прапорні імена цієї боротьби і цієї доби.

Нова доба визвольної боротьби українського народу триває. Ще пишуться її золоті і криваві сторінки. І ще не час та й немає відповідної можливості ані потрібних і вичерпних матеріалів для писання повної історії цієї доби.

Книжка, яку оце даємо в руки читача — це спомини про трьох провідних націоналістів-революціонерів та про роки, в яких вони діяли. Це наш трибунт Коссакові, Охримовичеві і Турашеві, їм, що працювали, змагалися і загинули на світанку нашої бурхливої доби вірні присязі: „здобудеш або згинеш!”

Р. Малащук

КОССАК — ОХРИМОВИЧ — ТУРАШ ТРІЙКА ПРОВІДНИХ РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ

В 1969 р. проміне 40 років від виникнення Організації Українських Націоналістів — переємника і продовжувача Української Військової Організації. Обі ці революційні організації цупко пов'язані з їхнім основоположником полк. Є. Коновальцем, якого українська громадськість достойно вшанувала в 1968 році в 30-річчя від дня його смерти на пості голови Проводу ОУН.

В історії боротьби українського народу за незалежну і вільну українську державу УВО і ОУН після невдачі Визвольних змагань 1917-1921 рр. поклали великі заслуги і записались золотими літерами. Без існування і дії цих двох революційних і політично-бойових формацій немислимий був би дальший процес боротьби, вислідом чого активний опір большевицько-російській окупації на східних українських землях, на землях Галичини, Волині, Холмщини та на окраїнних територіях, змагання за український характер Буковини і Басарабії, Карпатська Січ і бої за встановлення української влади на Срібній землі, а далі Акт 30-го червня 1941 року, звитяжні бої УПА у нерозлучному пов'язанні з ОУН і народом і сучасна боротьба та рух опору в Україні.

Організація Українських Націоналістів від початку свого існування точно визначила шляхи боротьби, її характер, ідейні основи та політичну мету — українську державу без жодного чужого пана та національного і такого ж соціального поневолення. Ставлення на власні сили народу, відкинення орієнтації на кон'юнк-

турне трактування української проблеми з боку різних країн, та визначення, що єдино українська національна революція принесе визволення українському народові — чітко визначили місце ОУН серед внутріукраїнських сил.

Від 40 років Організація Українських Націоналістів не зійшла зі своїх основних позицій, міняючи лише тут і там свою тактику та стратегію, залежно від умов і характеру стосунків на українських землях.

**
*

Зенон Коссак, Степан Охримович і Мирослав Тураш видатно записали свої імена в історії українського націоналістичного руху на західньоукраїнських землях. Перші два — З. Коссак і Ст. Охримович працювали довгі роки разом, аж доки смерть останнього не перервала їх спільні шляхи. Мирослав Тураш дійшов до керми Крайової Екзекутиви ОУН на західньоукраїнських землях щойно в 1939 році. Незважаючи проте на віддаль часу, їх трьох єднає керівна роля в ОУН і жертвна боротьба за право українського народу жити у власній державі.

Збірка матеріалів про Коссака, Охримовича і Тураша заторкує багато питань з галузі особистих переживань тих керівних осіб ОУН, їх зацікавлень — політичних і громадських, виявляє їх характер і вклад праці, звертає увагу на їх журналістично-письменницьку діяльність та говорить про самовіддану працю, включно з саможертвою, в користь українського народу.

Звичайно, що збірка не висвітлює всіх деталей їх життя, а зокрема їх роботи в ОУН. Це треба пояснити тим фактом, що ніхто із співучасників не відготував з причин безпеки даних про них, ані вони самі не залишили записок, які вичерпно говорили б про їх революційну діяльність. Численні їх співробітники або полягли, або померли в різних роках. Автори статей у

збірнику висловили лише те, що їм було відоме про Коссака, Охримовича і Тураша.

На тлі споминів слід ще сказати про Зенона Коссака таке: Він був членом УВО, а від 1929 року членом ОУН. Від 1929 до 1932 рр. З. Коссак був членом Крайової Екзекутиви ОУН на західньоукраїнських землях і займав різні пости. Був спершу заступником керівника бойової референтури, згодом бойовим референтом, а пізніше перебрав організаційну референтуру.

У травні 1930 року в підземеллях будинку св. Юра у Львові відбулася конференція керівних членів УВО і ОУН для з'ясування ролі двох організацій та для прийняття рішень стосовно їх об'єднання під одним керівництвом. Від імені КЕ ОУН представниками були: Богдан Кравців, Зенон Пеленський, Степан Охримович, Зенон Коссак, Степан Ленкавський, Іван Габрусевич і Богдан Кордюк. Крайову Команду УВО на західньоукраїнських землях заступали: полк. Роман Сушко, Зиновій Книш і Ярослав Барановський, Провід ОУН з закордону — інж. Микола Сціборський і д-р Юліян Вассиян.

Доповідь на організаційну тему мав тодішній організаційний референт КЕ ОУН Степан Охримович, а в дискусії позицію Крайової Екзекутиви в питанні ліквідації УВО як зовсім окремої організації гаряче боровив Зенон Коссак. Йшлося про те, щоб не було зайвого дуалізму. З огляду на контрверсійні погляди на ту справу, конференція ОУН-УВО тоді не винесла жодних рішень, а обмежилась лише до пропозицій, що остаточне розв'язання питання винесе Начальна Команда УВО в порозумінні з Проводом ОУН.

Перші завдання по лінії злиття УВО з ОУН отримав сотн. Юліян Головінський, який був Крайовим комендантом УВО і Крайовим провідником ОУН на західньоукраїнських землях. Після його смерті (його підступно застрелила польська поліція в 1930 р.), приблизно до 1932, обов'язки Крайового коменданта УВО

виконував д-р Богдан Гнатевич, який фактично керував бойовою діяльністю КЕ ОУН. З тактичних міркувань фірму УВО затримано лише для бойових відділів, а згодом й ця назва зникла з дальшої історії ОУН.

Саботажну акцію літом 1930 року, яка отримала назву „Частинний виступ УВО”, заініціювали і реалізували дві особи: тодішній референт юнацтва КЕ ОУН Іван Габрусевич і бойовий референт Зенон Коссак. У жовтні 1930 року, після смерті сотн. Ю. Головінського, Команда УВО наказала припинити саботажну діяльність.

Незалежно від бойової діяльності УВО, Крайова Екзекутива ОУН продовжувала реалізувати завдання по лінії експропріації польського майна, ліквідації ворожих терористичних пунктів і осіб, коляборантів тощо.

Напад на поштовий віз під Белзцем організував і ним особисто керував Зенон Коссак. Він відбувся 28 жовтня 1930 р. Були жертви з боку польської охорони.

Зенон Коссак двічі був у Перемишлі. Весною 1931 р. він відвідав у характері бойового референта тамошнього бойового референта УВО-ОУН, щоб з ним обговорити можливості експропріаційного нападу на польський поштовий амбулянс між Перемишлем та Бірчою. У липні того ж року Зенон Коссак вдруге прибув до Перемишля, до деталей обговорив справу нападу під Бірчою, який відбувся 31 липня 1931 р. Поляки зазнали втрат у людях.

Визначну діяльність проявили бойові групи Дрогобиччини, звідкіля був родом Зенон Коссак. Керував ними Михайло Гнатів під безпосереднім керівництвом Зенона Коссака. Бойові групи Дрогобиччини 31 липня 1931 р. перевели успішний напад на „Банк людови” у Бориславі, 8 серпня того ж року напад на пошту у Трускавці, 24 серпня застрелили таємного поліційного агента Якуба Буксу, а 29 серпня 1931 р. вбили поль-

ського посла на сейм і видатного польського політичного діяча Тадеуша Голуфка.

За піймання З. Коссака була визначена польською поліцією грошова нагорода, яку отримав провокатор Роман Барановський у сумі 1500 злотих. Поліція тоді була заарештувала З. Коссака в приміщенні о. Туркевича у Львові. Напад на пошту в Городку Ягайлонському 30 листопада 1932 р. і участь в ньому бойовиків Дрогобиччини — Василя Біласа і Дмитра Данилишина припечатали долю Зенона Коссака.

Сім років ув'язнення, окрім кількарізних попередніх арештувань, замкнули на довгі роки картку життєвої дороги Коссака. У тюрмах виконував обов'язки „старости” українських політичних в'язнів, а по звільненні з ув'язнення ще раз знайшовся за тюремними ґратами за підозрінням, що брав участь у готуванні визволити з тюрми Степана Бандеру.

Діяльність на Закарпатті це окрема сторінка його жертвовного життя, яке урвали малярські кулі у березні 1939 року.

Як Зенон Коссака, так і Степан Охримович прийшов до ОУН з УВО. Його силуета дещо відмінна від З. Коссака, зрештою зовсім зрозуміла, бо впливала з ролі його завдань в КЕ ОУН на західньоукраїнських землях.

Про участь Ст. Охримовича у Львівській конференції ОУН-УВО була вже мова. Він у тому часі виконував відповідальні обов'язки організаційного референта КЕ ОУН. Після повернення сотн. Ю. Головінського з конференції у Празі в червні 1930 року в характері Крайового коменданта УВО і Крайового провідника ОУН, Степан Охримович знову перебрав організаційну референтуру в КЕ ОУН. У відсутності Ю. Головінського, який жив у Чесанові, засіданнями КЕ ОУН проводив Ст. Охримович.

Ббивство сотн. Юліяна Головінського 30 жовтня 1930 р. під Бібркою принесло частинні зміни в КЕ ОУН.

Керівництво революційної роботи на західноукраїнських землях перейшло в руки Ст. Охримовича. Він уникнув ув'язнень в час голосної „пацифікації”, бо в той час жив у Стрийщині, в домі своїх батьків. Полк. Євген Коновалець затвердив новий склад КЕ ОУН, куди входили такі особи: Ст. Охримович — Крайовий провідник, І. Габрусевич — його замісник і референт юнацтва, З. Коссак — організаційний референт, Р. Шухевич — бойовий референт, М. Колодзінський — військовий реф., С. Ленкавський — ідеологічний, о. Я. Чемеринський — фінансовий референт.

Через перебрання керми КЕ ОУН Ст. Охримович фактично перевів злиття УВО в єдину організацію ОУН.

В січні-лютому 1929 року у Відні відбувся перший Конгрес Українських Націоналістів. Від імені націоналістів ЗУЗ взяли участь у Віденському конгресі Степан Охримович і Степан Ленкавський. На початку 1931 р. у Львові відбулася Крайова конференція КЕ ОУН, яку організаційно підготував Зенон Коссак, а проводив нею Іван Габрусевич. У висліді тієї конференції полк. Євген Коновалець затвердив Степана Охримовича Крайовим провідником КЕ ОУН, а д-ра сотн. Богдана Гнатевича Крайовим комендантом УВО. Фірму УВО залишено з політично-пропагандивних мотивів. УВО як організація перестала існувати, а всі її члени мали перейти в склад ОУН, передусім до бойової референтури при КЕ. Весною 1931 р. заарештовано Ст. Охримовича і піддано його жорстоким тортурам. Він одначе їх витримав, не виявивши організаційних таємниць ні справ, ні окремих членів ОУН.

10 квітня 1931 р. перестало битися серце тієї людини, яка все своє життя присвятила своєму народові.

Мирослав Тураш перебрав весь досвід від З. Коссака, бо перші кроки, як і він, ставив на землі Івана Франка. Дрогобицько-бориславський басейн від років намагалися опанувати комуністи з-під знаку КПЗУ.

Членами тієї диверсійно-агентурної організації в тому районі здебільша були жиди, а дальше і деякі наші збаламучені земляки. Бій за український і націоналістичний характер Дрогобиччини успішно звела ОУН під керуванням Зенона Коссака і Мирослава Тураша. Ця робітничо-селянська округа покрилася мережею клітин ОУН. Пізніші арештування та процеси виявили самопосвяту і відданість українських робітників Дрогобицько-бориславського басейну, свідоцтвом чого такі світлі постаті як Дмитро Данилишин і Василь Білас.

Від звичайного члена, почерез провідника Дрогобиччини, Мирослав Тураш дійшов у 1939 році до керми КЕ ОУН. На час його керування революційним рухом припали тяжкі і відповідальні обов'язки. Це був рік великих зрушень не тільки в Карпатській Україні, але й Європі. Безслідна загибель Тураша — велика втрата напередодні другої світової війни.

Три з-поміж великих людей, які взяли участь у націоналістичному русі на західніх землях України і поза ними, насувають думки про багатьох інших, яких пам'ять слід достойно увіковічнити: Романа Шухевича, Степана Бандери, Івана Габрусевича, Дритра Грицяя, Михайла Колодзінського, Дмитра Мирона (Орлика), Ярослава Старуха, Василя Сидора і ін., які трудилися і життя своє віддали на жертovníку нації.

Віддаючи в руки читачів збірну працю різних авторів про Зенона Коссака, Степана Охримовича і Мирослава Тураша, щиро дякуємо авторам споминів.

З переконанням, що наш мемуарний збірник частинно сплатить довг супроти борців за державну самостійність України, 27-ий випуск Політичної бібліотеки ЛВУ передаємо українській патріотичній громаді.

ЗЕНОН КОССАК

ЗЕНОН КОССАК

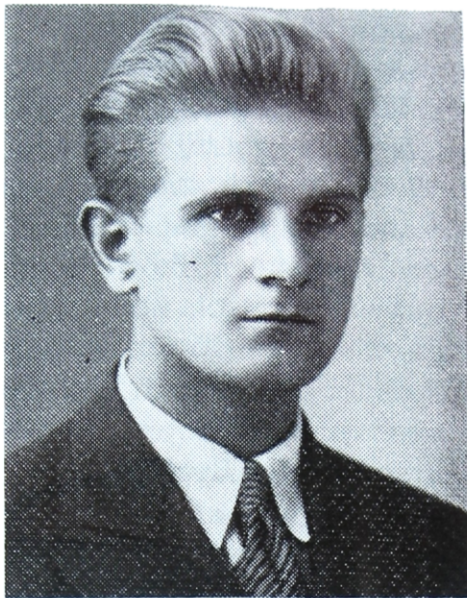
(Розповідь сестри Оленки і брата інж. Богдана)

Зенон Коссак народився 1-го квітня 1907 року у Дрогобичі. Його дід, Йосип Коссак, був заможним господарем і ковалем. Це дало йому змогу образувати трьох його синів: Івана, Гриця і Василя, які були старшинами Українських Січових Стрільців. Всі три виїхали в Советську Україну по закінченні першої світової війни і переслідувані большевицькою владою не залишилися в живих. Батько Зенона, Микола, був теж ковалем і працював разом з дідом у їхньому, на той час дуже поплатному ремеслі. Змобілізований до австрійської армії, згинув на війні у 1914 році, осиротивши четверо дрібних дітей: Осипа, Зенона, Богдана і Оленку. Старший на три роки від Зенона, Осип, виїхав також на Советську Україну в 1923 році. Його доля невідома (правдоподібно не живе). Молодші від Зенона Богдан і Оленка (автори цих рядків), які чудом зберегли життя за час большевицької окупації, живуть зі своїми родинами в Детройті від 1949 року до сьогодні.

Дитинство Зенона пройшло в дуже важких матеріальних обставинах. Мати його, залишившись вдовою, мусіла віддати Зенона на цілковите удержання до діда і бабуні, де він помагав в господарстві. Помимо важких умов Зенон умів найти час на науку, читання книжок і на розвагу з хлопцями, серед яких добув собі велику популярність. Найулюбленішою забавою в цей час була забава у війну, в якій Зенон виявляв великі спосібності, як організатор і провідник, завдяки

чому його група завжди перемагала. Одного разу, коли його група, обкидана великими каменяками, почала відступати з поля битви, Зенон, похиливши голову вниз, пішов вперед, незважаючи на град каменів. Його відвага заохотила інших до наступу; група Зенона виграла війну. Також в дужаннях один проти одного Зенон завжди перемагав завдяки відвазі, спритові і сильній будові тіла. Заінтересування суспільними справами і любов до батьківщини зродилися в Зенона в часі, коли його стрийки, як вояки Українських Січових Стрільців, відвідували своїх батьків, користаючи з воєнних відпусток. В таких днях бабуня Зенона влаштувала багаті прийяття для своїх синів і запрошених ними друзів, січових стрільців. Хоч малому Зенонові було тоді заледве 10 років, то проте він зумів знайти собі місце при столі і з зацікавленням прислуховувався дискусіям на різні суспільно-політичні теми. Оповідання вояків про їхні воєнні пригоди, переплітувані веселими анекдотами, як також стрілецькі пісні, що в той час творилися, розбудили в ньому патріотичні почування і любов до всього, що українське. Воєнні події так глибоко зворушували Зенона, що він написав прегарне, як на малого хлопця, оповідання з воєнною тематикою, на підставі прослуханого і власної хлоп'ячої уяви (цю першу його спробу пера ми переховували на пам'ятку разом з його листами з в'язниці, ідеологічними статтями, а навіть новелями, які не були друковані. На жаль, не вдалося зберегти цих матеріалів).

Від ранньої молодости Зенон вирізнявся серед оточення. Надзвичайно укладний в поведінці, веселий і привітний, був завжди центром уваги в товаристві. Був добрим учнем у школі, хоча дуже мало часу присвячував на вивчення завданих лекцій. Скоро і легко опрацьовував завдання на вільні і літературні теми, але і в стислих предметах був не менше блискучим. Серйозний і докладний в своїх обов'язках, Зенон не любив марнувати часу. Вже в початкових роках се-

Зенон Коссак

редньої школи, як учень української гімназії У.П.Т. у Дрогобичі, був активним у Пласті, гімназійнім хорі (співав першим альтом, а потім дуже гарним баритонною закраски, тенором), у драматичному гуртку, а в 5-ій клясі гімназії став членом У.В.О.

Придержуючися спартанських засад у щоденному житті, Зенон гартував своє тіло при кожній нагоді. Вставав дуже рано, мився холодною водою, а зимою натирився снігом навіть серед найбільших морозів. Потім виконував руханкові вправи популярної тоді системи Міллера. Заправляючи себе до твердого життя, виробляв сильну волю різними способами, як голодівка і т. п. Часами зникав на цілий день з дому, а запитаний, де перебував, і що робив, не давав відповіді. Щойно в старшому віці виговорився, що часто пересиджував у темній і холодній коморі, яка містилася при домі, щоб звикати до тюремного життя.

Як член підпільної організації, Зенон, крім інших

обов'язків, опрацьовував ідеологічні доклади для молоді. Виголошував ті доклади переважно по довколишніх селах Дрогобича, а діставався туди пішком. Не зважаючи на великі труднощі і перепони, як бурі чи снігові замети, Зенон не відкладав заповідженого докладу. Часами нападало на нього підміське шумовиння, але він і цього не боявся, бо в таких ситуаціях давав собі раду. Було це в часі, коли ідейна націоналістична молодь Дрогобиччини була загрожена впливами сильної соціалістичної організації і ідеологічні доклади по селах були необхідні, щоб рятувати селянську молодь перед цією загрозою. Будучи учнем 7-ої кл. гімназії, Зенон взяв участь в акції націоналістичної молоді проти українських студентів, що студіювали на польських високих школах у часі, коли у Львові існував нелегальний, т. зв. Таємний Український Університет. Таких студентів, що їх бойкотували українці, було в Дрогобичі кількох. Незважаючи на бойкот, ті студенти прибули на Академію на пошану Т. Шевченка, яку приготвила українська гімназія.

Коли З. Коссак завважив бойкотованих студентів на залі, з обуренням візав їх опустити залю, як негідних брати участь в Академії. А коли бойкотовані студенти, (їх звали тоді „хрунями”) загрожуючи палицями, спротивлялися, Зенон з кількома гімназистами-бойовиками силою усунули їх із залі. Під натиском польської поліційної влади дирекція української гімназії виключила його зі школи, одначе по кількох місяцях прийняла його знову і він продовжував своє навчання у тій школі та закінчив її іспитом на атестат зрілості у 1926 році.

По закінченні гімназії Зенон віддався цілковито праці в підпільній організації У.В.О. Незважаючи на свій молодий вік, скоро здобув велику популярність серед українського громадянства, без огляду на політичні переконання. І не дивно, що старші і досвідчені провідники соціалістичного руху поклали собі завдан-

ня перетягнути Зенона на свій бік. У полемічних дискусіях з ними Зенон завжди виходив переможно, бо начитавшись, а радше перестудіювавши важливіші твори філософів обох, ідеалістичного і матеріалістичного світоглядів, мав добру теоретичну підготовку. І хоч важко йому було відпирати аргументи своїх опонентів, хоч не обійшлося без вагань і душевної боротьби, то проте ті дискусії відіграли велику роль у кристалізації світогляду молодого політичного діяча націоналістичного руху. Також у пізніших роках часто доводилося Зенкові зустрічатися з політичними діячами соціалістичного табору Дрогобиччини. А вмів опанувати і переконувати противників так спокійно і культурно, що витворилася опінія серед них, що єдиним з провідників націоналістичного руху, з яким можна з приємністю подискутувати, є Зенон Коссак.

Зайнятий організаційними справами, Зенон не думав про себе. Пропозицію тети перестати „бавитися в політику” і взятися за студії практичної професії (як медицина, дентистика і т. п.) на її кошт Зенон відкинув. Він мріяв про політичні науки, або журналістику, але не маючи виглядів на такі коштовні студії, вписався на юридичний факультет Львівського університету. Та не довелося йому закінчити студій, бо цілковита відданість організації розбудила чуйність польської поліції, яка частими арештуваннями і переслухуваннями не давала йому змоги приготуватися і здавати іспити. Тереном його діяльності був Дрогобицько-бориславський басейн. Підпільно-організаційну працю вів серед студентської та робітничої молоді, яка гуртувалася в „Пласті” і „Соколі”. Внаслідок тієї інтенсивної праці діяльність підпілля дуже пожвавилася, що викликало сильну реакцію з боку польської поліції у формі масових арештувань. Поліційна влада була впевнена, що працю веде Зенон і припоручила своїм агентам зібрати докази проти нього. Зенон почав укриватися, а поліція не давала спокою найближчій його

родині несподіваними нічними наскоками, обшуками, погрозами, а то й арештуванням його сестри Оленки та брата Богдана.

В 1928 році польська військова влада покликала Зенона, разом з багатьома українськими студентами поборового віку, до військової служби, до школи підхорунжих у Раві Руській. Разом з ним відбували службу проф. Михальцевич і мгр. Городиський, які тепер живуть у Чикаго. Школи підхорунжих Зенон не закінчив, хоч був примірним кандидатом на офіцера, бо його виключили за підозріння в приналежності до О.У.Н.

На підставі доносів провокатора Барановського, Зенона посадили в поліційному арешті у Львові на допити. Та коли Зенон до вини не признавався, розюшена польська поліція, знана зі своєї жорстокости у вимушуванні зізнань, попробувала застосувати свої підлі методи до нього. Одначе Зенон витримав усі тортури і знущання польської поліції і до вини не признався. По поліційних допитах перевезли його до в'язниці при вул. Казимирівській у Львові, а справу передали слідчому судді Длугевичеві. Але і в слідчому арешті поліція не давала Зенонові спокою. Кожного дня привозила когось до конфронтації, а по трьох тижнях хотіла його знову забрати з в'язниці на додаткові допити на поліцію. Знаючи, що таке додаткові допити, суддя Длугевич спротивився видати Зенона в руки поліції, заявляючи: „Pan Kossak nalezy do mnie i ja za niego odpowiadam”, і тим врятував його від додаткових побоїв польської поліції. По трьох місяцях удалося д-р Ст. Шухевичеві роздобути дозволення на перше побачення в'язня з Оленкою. (Богдана на побачення не допустили). Розмова з в'язнем відбулася в канцелярії судді Длугевича і по кількох хвилинах була перервана, бо суддя домагався, щоб в'язень говорив по-польському, кажучи, що він не розуміє по-українському. Зенон відмовився і поліцаї відправили його назад до

камери. Під час перебування у львівській в'язниці Зенон мав старанну опіку з боку Комітету допомоги українським політичним в'язням, який містився при вул. Руській ч. 3 у Львові. З посвятою ним опікувалася панна Дозя Медвідь, яка від імені Комітету приносила йому кожного дня обіди і ходила до нього на побачення (Дозя, тепер дружина д-ра Богуновича, живе з чоловіком і двома синами в Детройті). Також відвідував його майже кожного дня Богдан, студент Львівської політехніки, який мешкав тоді постійно у Львові.

У львівській в'язниці при вул. Казимирівській Зенон відсидів на поединці дев'ять місяців. Згодом перевезли його до в'язниці в Самборі, де справу перебрав слідчий суддя для справ окремого значення, з Варшави. Завдяки зусильним заходам адвоката Рогуцького слідчий суддя звільнив Зенона по трьох місяцях з в'язниці з причини браку доказів.

Не вдалося польській поліції зламати духа молодого революціонера, не допомогли жорстокі методи при поліцейних допитах. Зенон далі продовжував свою працю в націоналістичному русі з повною енергією і запалом, а свої переживання та знущання польської поліції у слідчому арешті описав в одному з журналів націоналістичної думки. Також розказував про ті знущання своїм найближчим і рідним, а те, що залишилося в пам'яті Оленки і Богдана, є подане в скороченні в наступних рядках.

Кинули його до малої, темної кімнати, де чекало на свою жертву шістьох замаскованих, розставлених при стінах поліцаїв. З ординарними прокльонами кинулися на нього як собаки і кидали ним з рук до рук, від одної стіни до другої, а при тім побивали його п'ястуками. Так знущалися над своєю жертвою зvierоднілі службовці таємної польської поліції, аж виснажений і обезсилений в'язень впав як колода на долівку. Потім били його і копали чоботами до неприємності, а щоб опритомнів, обливали водою і били

далі. Та в'язень мовчав, а коли жорстокі польські поліцаї погрожували, що будуть бити аж до смерти, якщо не почне зізнавати, усміхався погірдливо і далі мовчав. Застосовуючи вищий ступень катування при поліційних допитах, згадані садисти-екзекутори притискали дверима нігті, а потім били по п'ятах. Били по п'ятах так довго, аж стопи в'язня опухли, як колоди. Тоді піднесли його і поставили на побиті і наболілі ноги, а коли він, не видержавши несамовитого болю, впав як скошений на долівку, били його куди і чим попало. В'язень лежав напівмертвий на долівці. Була ніч, в кімнаті було зовсім темно. Звироднілі поліцаї ходили кругом нього і говорили між собою „он юж кона” (він вже конає), а тоді з кпинами співали по-українському „вічная пам'ять”. В'язень втратив притомність. Накінець випробовували на ньому четвертий ступень тортур, штучне топлення. Але і ті несамовиті муки в'язень видержав, не промовивши ні одного слова. На тому закінчилися поліційні допити. Усунувши сліди крові з його одежі, перевезли його до в'язниці при вул. Казимирівській, про що була мова вище.

Недовго втішався Зенон волею по однорічнім ув'язненні у львівській та самбірській в'язницях, бо польська поліція не давала за виграну і працювала далі над його справою, щоб роздобути докази проти нього. З тією метою почала шукати за новим провокатором з рядів О.У.Н. на дрогобицькому терені і знайшла його в особі молодого юнака Миколи Мотики, учня 8-ої кл. української гімназії, який замешкав у домі бабуні Зенона з наміром його слідити. Вкоротці звернулися до Зенона члени Проводу — організатори знаного пізніше нападу на пошту в Городку Ягайлонським з дорученням відрядити до їх диспозиції двох певних і вишколених бойовиків. Пошукуючи за відповідними кандидатами, здібними виконати це доручення, Зенон рішився на вибір Дмитра Данилишина і Василя Біласа, а маючи під рукою Миколу Мотику, вислав його до

Трускавця з листом до Дм. Данилишина. В листі Зенон Коссак взивав Данилишина і Біласа на стрічу з ним у Дрогобичі, на мості біля рафінерії. Там вони дістали наказ поїхати до Львова.

За кілька днів польська преса писала про напад на пошту в Городку Ягайлонським (1932 рік). Поліція піймала Данилишина і Біласа і негайно почалися арештування в Дрогобичі і Трускавці. Арештували також Мотику, який „всипав” Зенона. Щоб мати „алібі” в день нападу на пошту, Зенон вибрався на побачення з Зиновієм Книшем, який відсиджував вирок у дрогобицькій в'язниці на Гірці. Але це „алібі” не допомогло йому, бо провокатор Микола Мотика зрадив поліції, що Зенон мав зустріч з Д. Данилишином і В. Біласом на мості біля рафінерії в Дрогобичі два дні перед нападом на пошту. Це й послужило поліції доказом, що Зенон організував цей напад. Його арештували і поставили під „Наглий суд” побіч Д. Данилишина, В. Біласа і М. Жураківського. Це був перший випадок застосування „Наглого суду” в українських політичних процесах. Витворилася дуже грізна ситуація, бо Міністерство внутрішніх справ у Варшаві домагалася, щоб львівський „Наглий суд” засудив на кару смерти всіх чотирьох обвинувачених, а в першій мірі Зенона Коссака, як провідника і організатора нападу. Польська преса помістила знімки підсудних на першій сторінці щоденника з наголовками: „Відмо чтерех шубеніц”. Зенонові грозила кара смерти, але завдяки успішним заходам Організації вдалося його врятувати (про це докладніше пише В. Вересняк).

Справа Зенона була передана судові присяглих у Львові, а оборонцем його був адвокат д-р М. Глушкевич, цей сам, що врятував його з-під „Наглого суду”. Прокурором для Зенона був знаний україножер Мостовіч, який своєю, наповненою їдкою ненавистю до підсудних промовою переконував суддів присяглих, що Зенона треба покарати найвищою мірою покаран-

ня, словами: „Не дайте засугерувати себе отому симпатичному сальоновому революціонерові, який напевно викликає у вас враження невинности. Яким небезпечним він є для польської держави, свідчить факт, що Дмитро Данилишин як своє останнє бажання перед езекуцією жадає бачитися зі своїм духовим провідником, Зеноном Коссаком.”

Суд присяглих засудив Зенона на 8 років ув'язнення, хоча д-р Глушкевич блискуче використав усі можливі засоби для його оборони. Касаційний процес зменшив вирок на 7 років ув'язнення. Свій довгий вирок відсиджував Зенон у знаних зі своєї суворости в'язницях, у Вронках і Серадзі, а весною 1938 р. вийшов на волю, скориставши частинно з проголошеної тоді загальної амнесії.

Підірваний на здоров'ю виїхав вкоротці до Черча і замешкав у пансіонаті М. Гікавого, де перебував під дбайливою опікою д-ра Осінчука.

У вересні цього ж року поліція арештувала його знову в Дрогобичі і негайно перевезла до Познаня. Згідно з описом Зиновія Книша в його спогадах п. н. „Розбрат”, Зенона „всіпав” тюремний сторож Заборовський, який був підкуплений організаторами пляну втечі Ст. Бандери. Заборовський вмшав Зенона, як одного з виконавців цього пляну. Одначе Зенон не мав ніякого відношення до пляну втечі Бандери і, впевнившись в його невинності, познанська поліція випустила його на волю при кінці листопада 1938 року. При кінці грудня цього самого року вдалося Зенонові нелегально переправитися через кордон на Карпатську Україну при помочі підроблених документів на прізвище — Тарнавський.

Про ролю і діяльність Зенона Коссака в Карпатській Україні до останніх хвилин його життя подає Василь Щербій.

Декілька спостережень з поведінки Зенона Коссака в різних обставинах.

Трапилося одного разу, що Зенон переходив площу біля ратушу в Дрогобичі, де відбувалася парада з приводу якогось польського державного свята. Коли оркестра заграла польський гімн, він почув вигукування: „Здійонць капелюш!” (зняти капелюха). Незважаючи на те, Зенон ішов далі. Обурена товпа взивала поліцію і кричала: „Лапаць теґо в капелюшу” (ловити того, що в капелюсі). Тоді Зенон спокійно положив свій капелюх на голову одного з товпи і заки ті, що його ловили, зорієнтувалися в чому діло, Зенон зник.

Іншим разом, візваний до суду на процес за образу польського поліцає, вживаючи до нього слова: „не пискуйте”, виправдувався Зенон тим, що він сказав „не ремствуйте” і вийшов з ситуації безкарно.

Коли польська поліція була розлючена, що не може зібрати доказів проти Зенона і його ліквідувати, він був дуже обережний. Заскочений поліцією серед темної ночі дома, в Дрогобичі, Зенон прокидався, що себе погано почуває і не може встати з ліжка. Перетримав сердитих поліцаїв до ранку, а тоді встав і дав себе арештувати. Була поважна небезпека підлого підступу поліційної влади вбити Зенона під фальшивим замітом, що він хотів втікати. (Відомо, що таким нікчемним способом польська поліція вбила Ю. Головінського.)

У самбірській в'язниці опікувалася Зеноном донька брата д-ра Рогуцького, панна Оля. Знаючи від свого стрийка, правного оборонця Зенона, котрого дня він виходить на волю, вийшла зустрічати його. Довідавшись від Олі про те, що саме в той час відбувалися студентські сходи, Зенон поспішив туди і без приготування виголосив цікаву промову, забувши про те, що дома нетерпеливо очікують його мати і сестра.

СПОМИН ПРО ЗЕНКА КОССАКА

Юнацтво завжди належить до найкращих споминів нашого життя. Чим далі віддаляється воно від нас, тим ближче воно нам.

Завжди стоїть перед очима невеликий будинок української гімназії У.П.Т. при вулиці св. Івана в Дрогобичі, де в 1923 р. почалось навчання тільки з чотирма нижчими класами, без права прилюдности. Найвища класа була 4-та й до неї ходили, крім Зенка й мене, ще 20 інших молодців. Класа була назагал високо патріотична, бо в дитинстві нашому ми прожили українську революцію й бачили українську незалежну державу.

Зенко мав за собою традицію своїх славних дядьків Грицька й Василя, що вкрилися славою як визначні УСС-и. Походив з небагатої сім'ї й передчасно повдовіла мати зуміла якимсь чудом довести двох синів і доньку до матури. Зенка в класі дуже високо цінили за його патріотизм і розуміння рідної історії. Звідки він цього набрався — невідомо, бо в гімназії крім всесвітньої ми вивчали дуже основно тільки історію Польщі, щоб гімназія могла дістати т. зв. право прилюдности. Дирекція завжди була дуже обережна супроти польської влади, що все більше наступала на українство.

Зенко був здебільша мовчазний, і тільки коли приходило до гострої суперечки, забирав слово в самому розпалі. Тоді всі замовкали і слухали з подивом його коротких і речевих аргументів. Хоч на політичні орієнтації ми були ще замолоді, однак в основному були в нас два полюси: орієнтація на куль-

Зенон Коссак у пластовій уніформі

турну й позитивну працю (до цієї групи належав я), і друга — за революцію й підготовку до збройної боротьби й майбутнього повстання. Цю другу групу заступав Зенко всією душею. Ми часто провадили дуже палкі дискусії і коли я заступав думку, що треба вчитися й багато читати, бо без цього світ не буде нас шанувати, то Зенко нав'язував зразу до визвольних змагань і доказував, що без боротьби свобода й незалежність самі не прийдуть.

Зенко мав дуже гарний тенор і на перерві завжди зотягав стрілецьку або іншу пісню, а за ним ми всі підтягали. Після шкільних годин я відбував пластові сходи, а Зенко гуртка Української Військової Організації. З цим він ніби крився, але всі про це знали і професори, які його любили, кивали пальцем. Від Зенка ми часто діставали „Сурму”, друковану на тоненькім папері, й побожно передавали її з рук до рук. Від цього його авторитет серед нас зростав. Він дуже любив теж фізичну культуру й часто говорив, що треба бути міцним, бо ждуть нас великі невігоди й змагання. Ніби передчував довголітню польську тюрму і знущання польських сатрапів.

Пригадую собі — було якесь свято і курінь пластунів вибирався до церкви в одностроях і з палицями. Опікун Пласту о. В. домагався, щоб зняти тризуби з капелюхів, бо це може роздратувати поліцію, попри яку ми мали проходити. Я завагався, чи видати пластунам такий наказ. І тут Зенко сказав: „Ти такого приказу видати не можеш.” Я засоромився й відмовився видати наказ зняти тризуби. Ображений опікун зрезигнував з опіки. Поліція кордоном заступила нам дорогу й не дозволила йти далше.

Здається, з матеріальних причин Зенкові було важко записатися на університет. А може я помиляюся, може він не мав часу на студії.

Я згубив його на деякий час з очей, хоча тоді мені було відомо, що Зенон Коссак ман-

друє по селах і організує молодь. Він заглядав теж часто до мого рідного Борислава, де був великий робітничо-селянський кіш пластунів, і робив там свою роботу. Декілька разів я його бачив у Львові, де він вів розмови з провідними діячами студентства. Був він теж одного разу на сходинах студентського гуртка українських націоналістів в Академічному Домі, що відбувалися регулярно під проводом Богдана Кравцева, й говорив про потребу злиття націоналістичного руху з військовим. На цих сходинах були теж присутні Ст. Охримович і Габрусевич. Донцов був тоді неоспоримим ідеологом, а з Боднарівичем, що видавав молодіжний журнал „Смолоскипи”, студенти пішли в розріз.

Під час вакацій я з Вол. Кобільником скликали збори абсолювентів гімназії, семінарії і студентів у Дрогобичі для оснування Організації Українських Націоналістів. Zenko виступив із дуже палкою промовою й висунув свої власні резолюції, які в дечому розходилися із резолюціями підготованими заздалегідь. Zenko закидав нам відсутність деяких засадничих принципів безкомпромісової боротьби з окупантом. Збори, здається, не прийняли тоді жодних резолюцій, щоб не підіймати сварки, й ухвалили взяти під розгляд обидві резолюції для дальшої праці.

Ту працю продовжував Zenko. Мене життя звело на манівці і я більше з Zenком не зустрівся.

Zenko віддав своє життя за свій прекрасний ідеал й сьогодні стоїть перед нами як живий символ безоглядної боротьби з ворогами України. Він любив свою батьківщину більше, ніж своє життя.

РАЗОМ З КОССАКОМ У ВІЙСЬКУ

1928 рік був останнім, в якому польська влада покликувала до своїх старшинських військових шкіл українців. Той рік був характеристичний ще й тим, що в ньому покликано до шкіл кілька річників відразу. Школи, а згідно їх приміщення були замалі, щоб примістити всіх призовників. При тому слід зазначити, що згідно з польським законом, кожний абсолювент середньої школи, коли був покликаний до війська, мав право вибрати рід зброї і місцевість, де містилася дана школа. Як виявила практика, цей закон стосувався до поляків, а не до українців, які в найкращому випадку могли дістатися тільки до старшинських шкіл піхоти. Не дивлячись на те, майже всі українці зголошувались до школи артилерії, що тоді містилася у Володимирі Волинському, або до кавалерії та до інших шкіл, а мало хто голосився до піхоти. Однак поляки всіх українців відсилали до школи піхоти в Сьремі.

По кількох днях мандрівки й ми знайшлися в Сьремі. Першим, кого я зустрів на терені тієї школи, був сл. п. Зенон Коссак, якого з школи кавалерії в Грудзьондзу перенесли до Сьрему. На вступі він нас зорієнтував, яка ситуація в школі і що маємо робити. Вже вечером того самого дня, як ми приїхали, зібрав Зенон Коссак усіх нас і ми почали співати (було нас коло 50 осіб). Цей наш спів стягнув не тільки учнів школи, але й старшинський склад, а навіть цивілів з міста. Так співали ми кілька днів підряд. Збирав нас Зенон і при тому говорив — „співаймо, нехай поляки знають, як українці співають.”

Одного дня через голосники повідомило керівництво школи, що частину людей перенесуть до новоствореної школи піхоти в Раві Руській. Ми тим дуже втішилися, бо будемо на своїх теренах. День перед відїздом через голосники запрошено нас, українців, до команди школи. Як ми там прийшли, вийшов сам комендант школи і, звертаючись до нас, сказав таке:

— Ви, українці, будете перенесені до школи в Раві Руській, а я вас, від себе і від усього старшинського складу прошу, заспівайте нам ще своїх чудових пісень.

— Заспіваймо, сказав Зенон, хай поляки знають, що і під тим оглядом ми стоїмо вище від них.

Наступного дня заладували нас до осібного транспорту (поїзду), що складався з особових вагонів і відкритих платформ. Ми, всі українці їхали роздягнені на одній платформі. Між нами було двох, як їх називали, москвофілів, або кацапів. Вони не їхали з нами на платформі.

Як ми на платформі почали співати, вони прийшли до нас. Зенон Коссак почав з ними дискусію, яка мало що не закінчилася тим, що він і Атанас Кобрин їх не скинули з поїзду.

По майже одностижневій подорожі ми приїхали до Рави Руської. В Раві Руській, в неділю, ми нав'язали перший контакт з представниками української громади. За почином Зенона ми сходилися на „Бесіді”. Для нас відправляли читану Службу Божу. Ми почали підготовляти хор, яким диригував Юрко Гаврилів. У тому самому часі зорганізовано хор у школі підхорунжих. Почали й нас втягати до того хору. Покійний Зенон мав гарний тенор, а інж. Пелех гарний бас, а таких бракувало в шкільному хорі. Сам комендант школи, майор, підходив і просив Зенка і Пелеха, щоб вони пішли співати. Як вони відмовилися, тоді він взяв їх із собою і всі три пішли на пробу хору. Вони стояли, але не співали. Після того комендант школи не тягнув уже нікого з українців на проби співу.

3. Косак був із замилювання військовиком. Він не раз казав:

— Хлопці, хоча в чужому і ненависному ходимо мундирі, але воєнного ремесла навіть від ворога треба вчитися.

При кінці так званого рекрутського вишколу були іспити, а по іспитах присяга.

Нас запровадили під костел. Чотири сотні поставили в чотирикутник. Нас усіх українців вибрали зі всіх сотень і поставили на середині колон. Як прийшла присяга, всі старшини стояли навколо нас і дивилися, чи ми повторяємо слова присяги. По присязі сказав Зенон:

— Це було для нас найкраще вирішення.

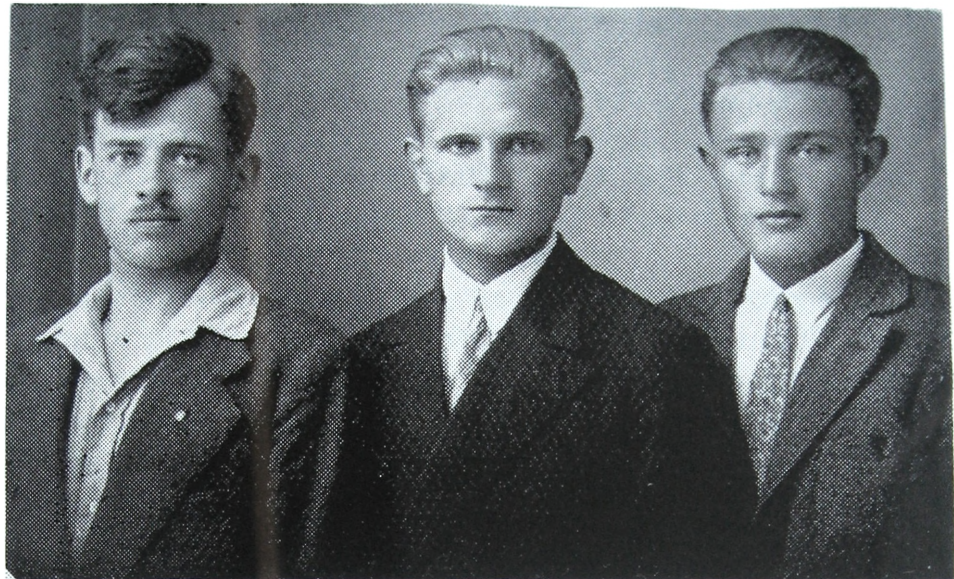
3. КОССАК, ЯКОГО Я ЗНАВ

Про це, якою блискучою постаттю був Зенон Коссак (Конашевич) на українському націоналістичному фронті, якими небуденними здібностями він відзначався, може свідчити факт, що далеко по його смерті і ще по закінченню другої світової війни, провідні представники обох націоналістичних організацій часто й однозгідно стверджували, що Зенон Коссак, якщо був би залишився при життю, мав би великий вплив на розвиток і історію ОУН, конкретну і потенційну.

З. Коссак виростав серед українського робітництва Дрогобицько-бориславського басейну, великими симпатіями якого втішався пізніше. Цей факт мав напевно великий вплив на розвиток його особистости. Він був одним з перших, які зрозуміли вагу соціальної проблематики для української визвольної боротьби і цій праці він присвячував багато часу. Як вроджений інтелектуаліст, вибився він у короткому часі на одного з провідних ідеологів українського націоналізму. Своєму організаційному хистові завдячував він становище референта в Крайовій Екзекутиві ОУН. Був він деякий час організаційним і бойовим референтом.

Побіч організаційної праці — він знаходив час на те, щоб писати статті до підпільних видань ОУН, студентських журналів і до Літературно-Наукового Вісника. У всій своїй діяльності Коссак відзначався безкомпромісовістю. Був смертельним ворогом всілякого опортунізму. З. Коссак був знаменитим промовцем і дуже добрим полемістом.

Нічого дивного, що польська поліція увесь час

Зліва: Степан Охримович, Зенон Коссака, Лев Крисько

його інвігілювала. Після ліквідації Т. Голуфка і по нападі на пошту в Трускавці він був арештований. Одначе з причини браку доказів його звільнено. Після нападу на пошту в Городку Ягайлонським польська поліція вдруге арештувала Коссака і поставила побіч Дм. Данилишина, В. Біласа і М. Жураківського під „Наглий суд”. Його обвинувачували в тому, що він безпосередньо zorganizував цей напад і його виконання припоручив Данилишинові і Біласові. Міністерство внутрішніх справ у Варшаві домагалося, щоб львівський суд засудив З. Коссака на кару смерти, або принаймні на досмертне ув'язнення. Знаючи практику польських судів, ситуація була дуже небезпечна. Згідно з законом про „нагли суди” було конечним, щоб видати вирок, щоб всі три члени трибуналу однозгідно ствердили вину обвинуваченого. Якщо тільки один суддя стримався від голосування, справа мусіла бути передана під звичайний суд.

Цією справою зайнялися: автор цих рядків і ще

один член Організації. В одного багатого громадянина в Дрогобичі вдалося дістати на оборону З. Коссака більшу кількість грошей. На припоручення д-ра В. Старосольського ми вибрали на оборонця З. Коссака адвоката д-ра Глушкевича, що був дуже добрим юристом-оборонцем, був знаним москвофілом, і тому для поляків симпатичним. Д-р Глушкевич погодився зайнятися справою підкупства одного з польських суддів. Вив'язався з цього завдання знаменито. Кількакратно справляв він для цього судді прийняття, а крім того всунув йому в кишеню певну суму готівкою. Цей суддя прийняв гроші і не прозрадився. Під час обговорювання справи вироку заявив, що не поділяє думки своїх колег про вину З. Коссака і тому голосуватиме проти його засудження. Справа З. Коссака пізніше була передана під звичайний суд. Його засудили на 8 років, а після касаційного процесу дістав 7 років ув'язнення.

Своєю поставою викликав З. Коссак незвичайне враження серед українців і серед поляків. Прокурор у своєму кінцевому слові заявив дослівно: „Я переконаний, що всі закиди, які робить йому акт обвинувачення, є правдивими і що З. Коссак є у всьому винний. Тільки тому, що З. Коссак є незвичайно інтелегентною і здібною людиною, не можна йому нічого доказати. Зенон Коссак є націоналістом у краватці і сальоновим революціонером.”

Після звільнення весною 1938 р. з тюрми пішов Зенон Коссак, помімо фізичного вичерпання, на Закарпаття. Там він був ідеологічним і політичним референтом для „Січей”. В часі ліквідації Карпатської України десь у днях 17-18 березня 1939 р. мадяри спіймали З. Коссака разом з Михайлом Колодзінським і обох їх розстріляли.

ЗЕНОН КОССАК — УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТ

У місяці липні 1927 р. до канцелярії відпочинкової оселі „Стахова Воля” в Гребенові (Скільщина) зголосилися три юнаки в пластових одностроях та представилися мені — управителеві оселі, як — Степан Бандера, Зенон Коссак та Степан Охримович.

Степан Бандера здіймив наплечник, дістав з нього кілька примірників „Сурми” та друкованих на циклостилї журналів для юнацтва і бюлетень для української націоналістичної молоді й передав мені для прочитання й розповсюдження. В розмові виявилось, що ті журнали й бюлетені вони самі редагували, самі друкували на циклостилї й самі розповсюджували. На запитання, чи вони не бояться розповсюджувати нелегальну літературу, Бандера посміхнувся й відповів, що не бояться, бо вже мають у тій роботі досвід.

Після того я запросив юнаків на вечерю й нічліг. Під час вечері юнаки провадили розмови з українськими гістьми оселі. Розмовляти й дискутувати дійсно було з ким, бо в „Стаховій Волі” перебували на відпочинку українські письменники, українські послї до польського сейму, політичні й громадські діячі та інші. Виявилось, що Бандера, Коссак і Охримович, хоча були молоді, але дуже добре ознайомлені з політичними і громадськими справами й тому успішно провадили свої дискусії.

Тимчасом оркестра заграла український репертуар, а гості, зібравшись біля великого столу, співали патріотичних пісень. На оселі, між іншим, був звичай влаштовувати вечорами т. зв. серенади — оркестра ходила під вікна помешкань українців, „частуючи” їх

гарною музикою й піснями. Таку „серенаду” було влаштовано й того вечора. До оркестри приєдналися сотн. Дмитро Гонта, Іван Клим, деякі гості, а також і Степан Бандера, Коссак та Охримович і всі пішли відвідати сотн. Юліяна Головінського, інж. Михайла й Меланію Кравцевих, п-і Ніну Селезінку, проф. Ольгу Ціпановську та інших наших визначних громадян, що перебували в „Стаховій Волі” та Гребеніві. Під час „серенади” Бандера, Коссак та Охримович дружньо підспівували оркестрі, а другого дня висловились, що їм дуже подобалось у „Стаховій Волі”.

Я в свою чергу запросив їх приїхати до „Стахової Волі” на відпочинок. Юнаки пообіцяли нас ще відвідати, попрощалися й подалися в найближчі села Бойківщини та на гору Маківку. Пізніше мені доводилось кілька разів зустрічатися та провадити розмови з Бандерою, Коссаком і Охримовичем у Стрії, Львові й під час замешкання Коссака в „Стаховій Волі”, а Бандери у „Вілля Моя” в Гребеніві.

Степан Охримович помер у 1931 р., його передчасну смерть спричинила польська поліція, знищивши його, як провідника українських націоналістів, який був також співробітником ЛНВ у Львові. Степан Бандера й Зенон Коссак були співробітниками „Вістника” у Львові (редактором ЛНВ і „Вістника” був д-р Донцов) і постійно приходили відбирати після виходу з друку „Вістник”, „Квартальник Вістника”, книжки д-ра Донцова та іншу літературу, яку видавало Видавництво „Вістник”, для розповсюдження, тому я, працюючи адміністратором у Видавництві, мав змогу часто з ними бачитись. Але співпраця Ст. Бандери й З. Коссака з „Вістником” за якийсь час припинилася — Ст. Бандеру арештовано у справі вбивства в Варшаві міністра Перацького, а Коссак виїхав на Карпатську Україну, де згинув з рук мадярів у 1939 р. Зі сл. пам. Ст. Бандерою я зустрічався також і на еміграції й листувався з ним до самої його смерті з рук большевицького агента в 1959 р.

Всі три провідні українські націоналісти — Ст. Бандера, Ст. Охримович і З. Коссака були революціонерами та найліпшими учнями д-ра Донцова, всі три були палкими борцями за українську державність, за українські національні ідеали, та працювали і боролися за звільнення України з-під ворожої окупації. Але доля не судила їм дочекатись здійснення їх ідеалів — всі три загинули передчасно з ворожих рук. Але за ідеї, для яких вони жили і за які загинули, далі боряться українські націоналісти і вони переможуть.

Як управитель „Стахової Волі” в порозумінню з властителем пансіону п. Романом Терлецьким я запросив Коссака приїхати до нас на відпочинок та бути нашим гостем. Він прийняв наше запрошення та був кілька сезонів нашим приємним гостем.

Під час його перебування в „Стаховій Волі” я ближче його пізнав. Не раз мав змогу розмовляти з ним і з його друзями, що його відвідували. Я переконався, що З. Коссака надзвичайно ідейний, розумний і здібний український націоналіст-революціонер. Будучи добрим публіцистом, З. Коссака писав політичні статті до підпільних націоналістичних бюлетенів і журналів для українського юнацтва та молоді.

Також писав новелі, поезії, наукові розвідки (написав дуже цінну розвідку про „Шевченка та його твори”); був співробітником „Студентського Вісника”, „Студентського Шляху” та журналів „ЛНВ” і „Вісник”, які виходили у Львові (у своїх статтях у „Віснику” переважно порушував робітниче питання). З. Коссака був дуже товариський, великий джентлмен.

Мав особливий дар з'єднувати собі людей. Цікавий дискусант і добрий промовець. Любив провадити розмови з українською молоддю, що мешкала в „Стаховій Волі” і „Зелем'янці” в Гребенові, або яка в дорозі на Маківку заходила відпочити. Робили прогулянки в місцеві гори, ліси, де розкладали ватри та співали й проводили гутірки та широкі дискусії. До-

тримувала товариства і Меланія Кравців, яка згадує З. Коссака в своїм романі „Дорога” як одного із своїх героїв.

До Зенона Коссака часом приїжджали його друзі: Степан Охримович, д-р Р. Кобилецький, Володимир Бичкович та інші. Він зустрічався з інж. Є. Маланюком, Степаном Бандерою, д-ром Кобильником (що мешкали у „Віллі Моїй”), сот. Юліаном Головінським, що мешкав у „Зелем’янці”, Марією Притуляк, що замешкувала в Сколім та іншими своїми однодумцями. З. Коссак виступав з доповіддями на націоналістичних конференціях у Стрию та у Львові. В тих конференціях брали участь: Ст. Бандера, В. Бичкович, І. Габрусевич, інж. Михайло і Меланія Кравцеві, Б. Кравців, д-р Р. Кобилецький, Ст. Ленкавський, Марія Притуляк, Ст. Охримович, полк. Р. Сушко та інші. З. Коссак був одним з перших визначних організаторів, що пропагував націоналізм серед української молоді. Успішно провадив національно-державницьку роботу поміж інтелігенцією, селянством і робітництвом на Бойківщині, а особливо в Дрогобицькім повіті та в Дрогобицько-бориславському нафтовому басейні.

Поза політичною працею З. Коссак ще цікавився громадською роботою. Був добрим пластуном, спортсменом і співаком. Брав також участь у церковних хорах (як соліст співав у церкві „Отче наш” і інші церковні пісні).

У зв’язку з нападом членів ОУН Біласа і Данилишина та інших на пошту в Городку Ягайлонськім був арештований і З. Коссак. Довідавшись, що мати його — бідна вдова, не буде мати змоги покрити гонорару оборонця свого сина, Юрій Сасик з Борислава, прихильник українських націоналістів, дав згоду фінансувати адвоката, який буде обороняти З. Коссака. Ю. Сасик звернувся за порадою до одного із здібніших адвокатів д-ра Маріяна Глушкевича, який був оборонцем українських в’язнів. Метою оборонця було домогтися

цілковитого звільнення З. Коссака з в'язниці, опрокидуючи закид — морального винуватця нападу. Хоч процес дуже дорого коштував Ю. Сасика, але З. Коссака не був засуджений у процесі Біласа і Данилишина на кару смерті.

З. Коссака у час перебування у Львові дуже часто заходив до адміністрації В-ва „Вісник”. Приносив свої статті, зустрічався з ред. д-ром Д. Донцовим, зі мною, як адміністратором, а також вів гутірки з студентами, що приходили робити експедицію видань „Вісника”. Перед самим відходом на Карпатську Україну 1938 р., зайшов попрощатися до адміністрації В-ва „Вісник” та висловився, що він лише на коротко іде на Карпатську Україну, а повернувшись, поїде до Америки на запрошення І. Орлика (представника „Вісника” в Каліфорнії). Доля судила інакше. З. Коссака згинув з мадярських рук в 1939 р. Так передчасно закінчив своє життя надзвичайно ідейний провідний націоналіст, відважний бійовик, палкий борець за національно-державницькі ідеали, який усвідомлював, організував і поривав за собою як молодь, так і старше українське громадянство, забуваючи за своє особисте добро.

* *
*

Ходив я до українського музею в Чикаго, але нічого там не знайшов. Мені пригадується, що в 1956 році, як я відвідував Меланію Кравців, ми згадували про Зенона Коссака. Пані Меланія мені сказала, що вона вивела його під ім'ям Зенів, як головного героя в своєму романі „Дорога”. А може Меланія Кравців вивела Зенка героєм також у своїх невидрукованих творах?

Сестра Степана Охримовича, п-і Антонович, пам'ятає, що до них приїздив часто З. Коссака враз з ін-

шими революціонерами, як Степан Бандера, Іван Габрусевич. Степан Ленкавський та інші й мали таємні наради.

Представник „Вістника” на Каліфорнію — Америка, І. Орлик, просив мене перед другою світовою війною 1939 р., щоб його відвідати, але я запропонував замість себе Коссака, який в Америці зробив би велику організаційно-пропагандивну роботу для нашої справи, на що З. Коссак дав свою згоду, але до того не дійшло.

Вдалося мені спонукати Ю. Сасика фінансувати процес З. Коссака, натомість не вдалося переконати З. Коссака, щоб він, замість на Карпатську Україну, їхав до Америки.

В книжці про З. Коссака варто б ширше згадати про Степана Охримовича, Степана Бандеру, Меланію Кравців, Колодзінського, які зі собою були ближче пов'язані, та про Д. Донцова, який мав на них певний політичний вплив, з яким вони співпрацювали і симпатизували.

ЗЕНОН КОССАК

(Уривок зі спогадів)

Сусід

Велика родина Коссаків, з якої вийшов сл. п. Зенон, і моя були майже сусідами. Кажу: „майже”, бо безпосередньо ми сусідували з іншими Коссаками — родиною небагатого господаря Івана, а Зенко жив по тому боці дороги, дві грядки даліше, менш-більш посередині між вулицями Сніжною і Собеського.

Дитиною й юнаком я часто вибирав собі дорогу до школи, до крамниці чи взагалі „до міста” через подвір'я, при якому стояли рядом родинний дім Зенка, дім його діда — кремезного коваля з довгою бородою та кузня.

Зенко був шість років старший від мене і через це ми в дитинстві й ранній молодості з собою не товаришували. Зближення між нами наступило пізніше, коли я став студентом.

Вперше відвідав я Зенка, як кольпортер „Студентського Шляху”. Цей журнал не було легко кольпортувати — для декого з убогих студентів він був надто дорогий, а старші громадяни, які переважно не погоджувалися з ідеологією й тактикою націоналістів, не хотіли його купувати. При нагоді цих відвідин я довідався, що він сам співробітник „Студентського Шляху” і дістає несконфісковані примірники цього журналу (польська влада часто конфіскувала журнал і тоді доводилося випускати його в світ з білими плямами!).

— Чи можете мені позичити несконфіскований примірник? — спитав я Зенка.

— Чому ж ні! Якраз позичив я його Мотиці — можете собі в нього взяти.

В тому часі мій колишній шкільний товариш Микола Мотика з Трускавця приготувався до гімназійного іспиту зрілості й жив на квартирі в Зенкової бабусі (тоді вже вдови) — „Коссачки Ковальки”, як її на передмісті називали. Нікому з нас тоді не снилося, що Мотика замешкав у Коссаків не випадково, а з доручення польської поліції, щоб краще слідкувати за Зенком.

Одного разу зайшов я чогось до Зенка. Застав його, як звичайно, за столом, що стояв під вікном і був завалений паперами й книжками.

— Студію „Кобзар” — розказував мені Зенко мимоходом. — Хотів би написати до нього коментар з націоналістичної точки бачення. Про Шевченка в нас багато пишуть, але чи ми на правду вже його добре знаємо? Візьмим хоч би Шевченкові поняття: „людей” і „недолюдків” — це ж цікава тема і варто її докладніше опрацювати.

Удари, що незабаром посипалися на Зенка, — арешт і тюрма перервали на довший час наші сусідські зустрічі.

Десь з кінцем 1936 року всіх нас урадувала вістка — Зенко Коссак на волі.*) Правда, він тепер мало показувався між людьми — був очевидно під наглядом поліції. До мого виїзду з Дрогобича восени 1937 року я декілька разів його відвідав. Зенко цікавився між

*) В. Вересняк подає, що З. Коссака звільнили з тюрми в серпні 1938 р. Можливо, що Коссака ще раз арештували й випустили, але з тюрми, на яку був засуджений у зв'язку зі справою Василя Біласа й Дмитра Данилишина, він вийшов десь при кінці 1936 р., бо вже в січні 1937 р. появилася в дрогобицькому двотижневику „Гомін Басейну” спеціально написана для цього часопису стаття Зенона Коссака про Крути (на його прохання статтю поміщено без подання прізвища автора).

іншим діяльністю дрогобицької Студентської секції, темами доповідей, що їх вона влаштувала для своїх членів, і особами доповідачів.

Пластун

В гімназії Зенко був активним членом 18-го пластового полку імені Івана Франка, а, як студент, став старшим пластуном дрогобицького коша.

Тодішня пластова молодь боляче переживала недавній упадок Української Держави 1918-1919 років і неволю, в якій Україна опинилася. Пластуни вважали себе пересмниками стрілецької слави, тими, що рвалися до чину, ненавиділи окупантів і за словами пісні, яку самі склали й залюбки співали, були готові в кожний момент піти „сміло до бою” „за красу, за нарід свій”.

Найкращим виразником цих прагнень був пластун Зенон Коссак.

Ніколи не забуду пластової зустрічі Верховинської Округи, до якої належали коші Дрогобича, Стрия й Борислава, в гірському селі Підбужі біля Дрогобича під час Зелених Свят 1928 року. На цій зустрічі Зенко при ватрі виголосив до великої громади пластунів і пластунок, гостей, що їх очолював директор гімназії Володимир Кузьмович, і місцевих селян палку промову, яку закінчив словами:

— Десять років тому воскресла Українська Держава й Українська Армія! Дай Боже, щоб за десять років Україна була знову самостійна й щоб знов воскресла Українська Армія! Майбутній Українській Армії тричі: СЛАВА!

— Слава! Слава! Слава! — крикнули захоплено учасники свята, а кількох пластунів, що стояли близько Зенка, підхопили його вгору й понесли на руках....

На другий день після зустрічі ми — її учасники подалися через гірський верх до родинного села Івана Франка—Нагуевич і попрямували битим шляхом через

Унятичі на Дрогобич. Дехто з малих пластунів і пластунок уже так охляв, що ледве ноги тягнув за собою. Раптом почули ми за собою бадьорий спів Зенона: „Гей, на горі там женці жнуть!” Пісню підхопили інші і під її звуки ноги ожили. Далі пішли пісні про сотника Цяпку, про смерть комаря й інші, що їх завжди починав своїм мелодійним голосом Зенко, і ніхто в лавах не думав уже про втому.

Підпільник

Як провідник молодого націоналістичного руху, Зенон часто звертав на себе увагу інших і його досить скоро почали вважати спершу наші люди, а далі й польська поліція за повітового провідника УВО і ОУН.

Думаю, що через брак досвідчених підпільників у роках, коли цей рух народжувався, Зенон не раз був змушений себе розконспірувати й готов був себе принести в жертву для добра справи.

Таку думку про Зенка виробив я собі між іншим на підставі двох його виступів, які вбилися мені в пам'ять.

На закритих сходинах дрогобицьких громадян, що їх мабуть у 1928 році запросив тодішній політичний і культурно-освітній діяч Дрогобиччини д-р Степан Витвицький для відзначення роковин 1-го листопада 1918 року, після молодого поета Михайла Смоли, який тоді деклямував, здається, свій власний вірш „Орлен-та”, промовляв і Зенко. Свою запальну промову він закінчив словами: „Ми всі підем у підпілля!”

При іншій нагоді у доповіді, що їх він від часу до часу мав у гімназії, Зенко покликувався на польські повстання, які, хоч кінчалися невдачами, підготували ґрунт відродженню польської держави, і свої міркування закінчив висновком: „Нам треба жертв!”

Про діяльність Зенона Коссака в УВО й ОУН повинні докладно подати його колишні підпільні співробітники, що ще залишилися в живих, бо те, що досі

відоме з опублікованих актів політичних процесів і згадок мемуаристів, далеко не все, що він зробив.

На жаль, саме про цю діяльність я, крім того, що досі в нас надруковано, не багато знаю, бо Zenko ніколи не був моїм безпосереднім зверхником. Таємні націоналістичні гуртки, що постали в 1929 році у четвертій і п'ятій клясах української гімназії й дали почин Юнацтву ОУН, zorganizував сл. п. Михайло Смола (помер 18 січня 1934 р.), який, як потім виявилось на судових процесах ОУН, був повітовим організаційним референтом і, так сказати б, правою рукою Zenka.

Тільки раз звернувся до мене Zenko безпосередньо в організаційній справі.

Було це в 1932 році. Він саме вийшов зі слідчої тюрми. Одного дня з'явився у мене під вікном і викликав мене надвір.

— Підемо в поле! Добре? — відіззався до мене таємничо.

Ми пішли городами в поле на т. зв. *Погорівку*.

— Чую, що заходите до читальні на Горішній Брамі — почав розмову. — Що там робите?

— Якраз читаю хлопцям і дівчатам книжку про правила доброї поведінки — відповів я. — Ця тема дуже цікавить молодь.

— Лишіть ці дурниці комусь іншому. Нам треба організувати підпілля. Старайтеся знайти там кількох хлопців для Організації.

— Не знаю, чи мені вдасться, бо нікого там ближче не знаю.

— Пробуйте! Але до речі. В тюрмі я пізнав цікавого хлопця — Василя Н. зі села Н. Сидів за те, що брав дерево з лісу, і вже вийшов на волю. На селі того ніхто не уважає за крадіж, бо ліс — Божий і людський. Я попрацював над хлопцем і його можна буде взяти до Організації. Підіть у його село й зв'яжіться з ним!

Розказавши докладніше, як виконати це доручення, Zenko перейшов на іншу тему.

— Ага! Я читав анкетний листок, який Ви виповнили тому кілька років. Ви написали тоді, що вважаєте шлях національної революції правильним, але бажаєте, щоб на чолі Української Держави стояв гетьман.

Зенкові слова мене спершу заскочили, бо я вже забув про відповіді на анкету, що їх я передав в 1929 р. М. Смолі. Тепер я собі пригадав це.

— Чи далі так думаєте, як тоді?

— Це було кілька років тому — відповів я. — Від того часу я багато прочитав і передумав.

— З гетьманцями ми не погоджуємося передусім щодо тактики. Дім ще не збудований і нам найважливіше, як його збудувати, а не, де в ньому стояти мають меблі. Гетьманці зате журяться, де в домі буде стояти стіл чи шафа, а не кажуть, що робити, щоб цей дім мати.

Зенкове доручення я очевидно виконав. Василь... (є неперевірені вістки, що загинув героїською смертю!) захопився революційною роботою й згодом став районним провідником ОУН.

Слава герояві!

Влітку 1939 з уст сл. п. Володимира Тимчія-Лопатинського почув я страшну вістку: офіційно стверджено, що Зенон Коссак загинув з рук мадярів на Закарпатті.

Вістка мене приголомшила.

Перед моїми очима стала раптом знайома постать на тлі полум'я ватри в Підбужжі й багато здивлених у промовця блискучих очей. В ухах причулися колишні пророчі слова про майбутню Українську Армію та оклики: „Слава!”.

Мені стало ясно, що тоді ми кричали: „Слава!” Карпатській Січі, яка постала рівно за десять років, і її хороброму поручникові-героєві сл. п. Зенонові Коссакові-Тарнавському.

ТАМ, ДЕ ЛЮДЯМ РОГИ ПРИПРАВЛЯЮТЬ

Ключник Белец, „оддзялови” третього відділу ославлених львівських Бригідок, відкрив важкі, дубові і залізними штабами навздовж, навпоперек і навскіс оббиті двері келії ч. 124 та з гуркотом замкнув їх за мною. Ще гарчав у замку ключ Белеца, як до мене підійшов так добре відомий мені з звітів та світлин з його процесу „хлопець з дужкою на чолі” та, стиснувши руку, привітав: „Будьте, як дома!” Це й був Зенон Коссак — для нас усіх коротко: Зенко — і так почалася наша довга в'язнична „спільнота долі”.

Три декади і чотири роки часу — сказавши парафразою Лінкольна — пройшло вже від того серпневого дня 1934-го року, як ми вперше зустрілися із Зенком у в'язничній келії, в якій слідчі, прокурори й судді мабуть і янголові приправили б роги. До невпізнання змінився за той час світ і ми в ньому, давно заросла травою й могила Зенка в Карпатській Україні, але його постать, його поведінка, його слова і навіть його одяг збереглися в пам'яті.

Легендарний Зенко

Мало хто з нас, „дурних дітей”, що „робили революцію” насамперед у Юнацтві ОУН у середніх школах, а опісля в Академічному Дому, знав Зенка особисто „на світі”, себто на волі. Але всі ми знали його — можна б сказати — напам'ять власне із звітів з процесу та розмов і чуток. Його ім'я було для нас поняттям, а його особа — легендою. Все це набирало ще додаткової сили тоді, коли одному чи другому з нас по-

ковзнулась нога і ми попадали до Бригідок у безпосереднє оточення Зенка.

У тих часах кожний новозаарештований у якійсь більшій справі мав початково „наглий суд”, і в слідстві тримали його на поодинокій келії. Коли слідство було закінчене і заарештований очікував судового процесу, тоді його, звичайно, переносили з поодинокі келії, — звільняючи її для іншого „цувакса” — на спільну „злодійську” келію на четвертому відділі, ізолюючи вже тільки від товаришів і співобвинувачених, але не від інших в'язнів. Щойно після судового процесу і вироку, політичних в'язнів приміщували на спільній „політичній келії”.

Ізоляція під час слідства утруднювала, але цілком не виключала контактів і порозуміння. Найбільш популярним способом були т. зв. „грипси” — записки, що їх найбільш фантастичними способами передавалося між келіями та в'язнями. Найчастіше вживаним способом передавання крипсів була „голота” — нитка, що на ній спускалося „грипса” з горішньої келії в долішню. Більшою штукаю було перекинути „голоту” з долішньої келії на виставлену через загразоване вікно мітлу з горішньої келії, але й це робилося. Із відділу на відділ переносили „грипси” — за відповідну винагороду „в натурі”, найчастіше папіроси — посмітюхи. „Грипси” курсували в каплиці, на проходах, під час відвідин осіб „зі світу” та при інших нагодах. Крім „грипсів” було ще вистукування примітивної в'язничної абетки до стіни та безліч всіляких інших „комунікацій”.

Ніколи не забуду свого першого „грипса” в Бригідках. Я ще був у слідстві та перебував на одній з поодинок. Поганющий і злющий ключник Шеремета випускав нас одинцем, пильнуючи на півгодинному проході на подвір'ї біля четвертого відділу. Одного березневого дня 1934-го року під час проходу із одного з вікон четвертого відділу хтось щось кинув і це „щось”

кулькою зарилося глибоко в сніг побіч прометеної стежки. Треба було добре викомбінувати, щоб при другому чи третьому обході того місця — часу ж дуже мало — саме в тому місці і на очах ключника „поковзнутись” і впасти так, щоб рукою досягти те, що впало в сніг. Маневр пощастив і, вернувшись до келії, „арештований”, з биттям серця та оживленим пульсом, витягнув з кульки пережованого хліба перший „грипс”, очевидно без підпису, але було ясне, як сонце, що це — від „Зенка”. Сьогодні пам’ятаю кожне слово і кожну літеру того „грипсу”; „Бодріться! Пам’ятайте про справу і товаришів! Слава Україні!” Це все, але того було більше, ніж людина потребувала, щоб „триматись”. В душі не було найменшого сумніву, що це грипс від Зенка, який в таких обставинах ставав уособленням і справи, і товаришів, і України. Цих кілька коротких слів у обставинах могли б людину перетворити в героя, а їх автор виростав у переляканих очах „цувакса” — новоприбулого в’язня — на недосяжного велетня.

Зенко був в кожному відношенні „поняттям” не тільки для політичних співв’язнів, але й неперевершеним авторитетом для кримінальної братви. В цьому кожний з нас міг переконатись, коли, після закінчення слідства, опинявся між всілякого роду звичайними злочинцями на спільній келії четвертого відділу. Між ними дуже часто приходило до бійки, часом „на хеци”, мовляв, на жарти один одному голову розбивав або око виколював, але часто й без жартів. Причин до такої бійки на келії із 20 чи 30 злодіями повно не то кожного дня, а й кожної хвилини. Слабший чи миролюбніший завжди міг закінчити колотнечу відкликом: „Спитами сен Коссака”. Зенко був в’язничним „старостою” не тільки для політичних, але й для кримінальних в’язнів. Очевидно, що його авторитет і загальна пошана дуже полегшувала незавидну долю „політичних” на кримінальних келіях.

Ця „дужка” на чолі Зенка, слід кінського копита з дитячих років, приковувала увагу не тільки його прокурора, але й кожного, хто із Зенком зустрічався. Про цю свою пригоду з конем Зенко, як його питали, оповідав з великим дотепом.

Як виглядав і як поводився Зенко у в'язничній келії? Він був середнього росту й атлетичної будови. Ніхто з нас, наприклад, не міг подужати його „на руку”, навіть наш співв'язень Хапко, справжній силач-селянин, який так „скритикував” свого опонента на одних громадських зборах у своєму селі, що той пішов на другий світ, а Хапко до Бригідок. Зенко був уособленням не тільки фізичної, але й духової сили, сили характеру. Ясноволосий, із шляхетними рисами обличчя, його очі, вуста й борода так і свідчили про величезну енергію та рішучість. При цьому він мав надзвичайно милу усмішку і дуже сердечний, але якийсь поважний, дещо меланхолійний сміх. Ми всі відчували його велику як фізичну, так і духову та інтелектуальну перевагу.

Він дуже відрізнявся від нас і своїм одягом. За весь час нашого понаддволітнього спільного перебування у в'язниці пригадую його завжди в тій самій „вітрівці” — скроєному і вшитому на лад англійської військової уніформи жакеті та чорних у паски штанах.

У Бригідках ми жили в нашій „політичній” келії спільнотою в повному значенні того слова. „Приватною власністю” був тільки наш одяг, а все інше було спільне. Кожного тижня, здається у четвер, кожний з нас діставав „передачу” від очолюваного д-ром Федаком комітету допомоги політв'язням: буханець хліба і цеголку масла. Все це йшло на спільноту, якою завідував наш „господар” в особі Гриця Бабського, добрячого сільського хлопця. Його прізвище пам'ятаю з багатьох інших, бо він не тільки розділював хліб і масло, але й майже кожної неділі ходив до сповіді, щоб разом зі

своїми гріхами передати о. Кладочному й „грипса” від Зенка „на світ”. В додатку, він був чи не найбільшою пробою невичерпної терпеливості Зенка. Після полагодження всіх ранішніх в’язничних „формальностей” та півгодинного проходу, в нашій келії були вишкільні ідеологічні та політичні виклади. Керував ними, бувши й головним доповідачем, Зенко. Ми сиділи на ліжках і слухали. За кожним разом, як Зенко набирив віддиху, зупинявся чи „ловив думку”, Гриць обов’язково повторяв завжди те саме: „Но, і...?” Мовляв, що далі? Мабуть, тільки Зенко міг витримати, щоб за п’ятим чи десятим таким „но, і...?” Гриця в якийсь спосіб не „спацифікувати”.

Зенко знайомив і вишколював своїх співв’язнів головню в ідеології українського націоналізму. Він сам був дуже прочитаний і мав природне замилювання до філософії. До викладів з інших ділянок, зокрема історії України, вибирав когось з співв’язнів-студентів, найчастіше Степана Нича. Під час викладу ніколи не переривав, ніколи не встрявав, але після доповіді завжди підмічував веселіші моменти, як доповідач, наприклад, твердив скільки то сторіч він страждає в московській неволі. Зенко мав велике вичуття дотепу й гумору.

Цілком відмінне було ставлення Зенка до в’язничних сторожів. До нас усіх вони зверталися, якщо не через „ти”, то через незвичне в польській мові „ви”. До Зенка навіть „клявіс” — простак Шеремета, який лайкою міг конкурувати з кожним матросом і навіть на наших дівчат під час проходу вигукував: „Що так показуєш, ти холеро шпетна!” — коли вони рукою подавали знак привіту якійсь знайомій голові у заґратованому вікні, навіть цей Шеремета не звертався до Зенка інакше, як тільки: „Пане Коссак”.

У Бригідках ми спільно із Зенком перебули лише кілька тижнів, бо вже восени того ж 1934-го року майже двом десяткам із нас, що вже мали вироки, в тому числі й Зенкові та підписаному, сказали „збераць манаткі”, пов’язали нас ланцюгами по двох, а опісля ще всіх прикріпили до одного ланцюга, відвезли на залізничний двірець, всадили до поїзду і повезли на захід, але куди — тільки здогади: Равіч, Святий Хрест, Вронки...? Пильнувало нас десяток поліцаїв з комісаром на чолі. Коли ми в Перемишлі переїздили мостом річку Сян, комісар звернувся до Зенка: „Цу ж там, пане Коссак — ляхи за Сян?”

У Вронках

В’язниця у Вронках була, мабуть, одною з найбільших і найсуворіших у міжвоєнній Польщі. Містечко Вронки б. Познаня — невеличка поморська діра, якої я сам ніколи зблизька не бачив, бо в’язниця побудована за містом, серед поля, як середньовічна фортеця. Вона мала опінію „важкої” в’язниці, передбаченої для засуджених на більші вироки, та для рецидивістів. Побудували її ще німці у формі рівнораменного хреста і тільки з поодинокими келіями. Ці рамена називалися „крилами” і були позначені літерами А, Б, Ц і Д. Довкола був високий мур з вежами для сторожів та засічками з колючого дроту. Одна подробиця: в усіх знайомих мені в’язницях, щоб довідатись, в котрій келії перебуває в’язень, питали, де він „сидить”, а у Вронках чомусь питали, де „лежить” — „гдзе лежи”.

Нас порозміщували по різних келіях, кожного поодинокі. Моя келія була побіч Зенкової.

У Вронках нас „дошлюсували” до вже досить поважної групи інших наших товаришів. Згадаю тільки, що там уже сиділи Юрко Дачишин, його колега з процесу Максимюк, Іван Мигул, Любко Лампіка, Метель-

ський — якого „лях проклятий” не тільки на досмертну в'язницю засудив, але ще й кусень лівої руки відрізав; разом з нами приїхав Дмитро Мирон-Орлик, пізніше Крайовий провідник ОУН на СУЗ, який згинув від німецької кулі на вулицях Києва в 1942 році, Михайло Куспісь з голосного процесу за напад на пошту в Городку Ягайлонським та багато інших. Кожний з нас „лежав” на поодинці, але випускали нас разом на прохід і опісля, як довго в'язень не провинився проти дисципліни, пускали по двох чи трьох під час дня на „спільноту” до одної келії.

Ми мали багато таких „спільнот” із Зенком. Грали в шахи, говорили, згадували, плянували. Зенко дуже мало і тільки фрагментами згадував про свою „справу”, чи взагалі про організацію, хоч часто і радо висловлювався про інших осіб, але тільки як про осіб, а не про їх працю чи ролі в організації. Він з великим, майже, пієтизмом згадував „своїх хлопців” Біласа і Данилишина. Між іншим, пригадую, він не мав слів для висловлення обурення про поведінку ката Бравна, що вішав наших хлопців-героїв у Бригідках уже за Зенкових „часів”. Данилишина повісили першого і його трупа — з слідами повішення — принесли до тієї самої келії в підвалі третього відділу, з якої перед кількома хвилинами вивели ще живим та в якій Білас очікував своєї страшної черги. Побачивши трупа Данилишина, Білас на хвилину знепритомнів, але, прийшов знову до себе, із неймовірною відвагою пішов назустріч своїй смертній долі, щоразу викликаючи патріотичні гасла. Тоді кат закрив йому рота рукою. Зенко страшенно обурювався, вважаючи, що ката „обходить горло, а не рот”. Оповідав Зенко також про подібну долю бібрецького селянина Корпана, який „сидів” на тому ж третьому відділі і якого вішали досвітком. Корпан, очікуючи своєї останньої хвилини, весь час ходив по келії та співав патріотичні пісні. Останнім його окликом в келії була скарга: „Товариші,

мене вішають у мішку!". Це його, перед виведенням на стричок, зодягнули в „кафтан безпеки”.

Плянємо втечу

Зенка, у відрізненні від інших в'язнів, характеризувала ще одна прикмета: ідеалістичний реалізм, чи реалістичний ідеалізм. Одне чи друге дуже яскраво проявилось в Зенка під час укладання пляну нашої втечі з Вронок, що ним ми жили майже весь час нашого перебування в тій в'язниці, аж доки нас усіх не „порозбивали” — повивозили до інших в'язниць. Цей плян мав свій відгомін уже пізніше, як наше місце у Вронках зайняли сл. п. Степан Бандера, Микола Лебедь та інші. А те, що опісля сталося, потвердило припущення Зенка.

Цілу справу тієї втечі „затіяв” Михайло Куспісь. У самому пляні нічого дивного, бо кожний в'язень, без уваги на судовий вирок, весь час думає і — можна б сказати — живе плянами втечі. Жив такими мріями і кожний з нас, за виїмком Зенка. Очевидно, що й він справою інтересувався і був готовий ризикувати всім, щоб вирватись з в'язниці, але в цій справі не виявляв такого ентузіязму, як його мали ми.

Плян був чудернацький. Зачався він від того, що Куспісь якимось чудом довідався „біографію” одного із ключників нашого „крила”, правду сказавши, досить „підстріленого”. Одного дня цей ключник приніс Куспісеві листа від його дівчини, Марцельки, з Городка Ягайлонського. Краї цього листа були „в зубчики” і Куспісеві стрілило до голови, щоб з тих „зубчиків”, ніби таємного письма, „відчитати” біографію ключника, включно з згадкою про його дворічного сина, якого цей ключник дуже любив. Висновком було: або ключник допоможе нам у втечі, або нехай розпрощається з сином. До цього шантажу опісля долучилися гроші. Вістка про можливість утечі пішла „на світ” і вкоротці ми одержали за посередництвом „Маші” —

теперішньої пані Марії Логазової, дружини д-ра Михайла Логази, кілька посилок, а в них по пляшці меду. Дно пляшки було залите воском, а у воску — сто золотих. Як ключник побачив ще й гроші — справа була „мурована”.

Ми всі, що були в цю справу втаємничені, ходили як запаморочені. Про втечу думали, про неї говорили, вона нам снилася. Єдиний, що не поділяв того нашого запаморочення і що завжди мав якийсь „але”, був Зенко. Він зокрема не довір’яв ключникові, і мав на це повну причину. Як згадано, нашу групу розбили, заки ми зуміли здійснити втечу. Опісля, вже будучи на волі, намагався її зреалізувати Куспісь, щоб з неї скористали сл. п. Бандера, Лебедь та інші. З цілого пляну нічого не вийшло, як Куспіся заарештували вже у Варшаві чи в дорозі з Варшави до Вронок, що і потвердило скептицизм Зенка щодо „співпраці” стероризованого і підкупленого ключника, бо він, мабуть, усю справу „всипав”.

Революціонер, мислитель, поет

Усім відомо, що Зенон Коссак був революціонером, багатьом відомо, що він був мислителем, але мало кому відомо, що він був також і поетом.

Не пригадую сьогодні всіх обставин, але знаю, що „44 заповіді українського націоналіста” були оформлені і вийшли з Вронок. Рішальну роль в їх оформленні відіграв Дмитро Мирон-Орлик, думаю, під проводом і вказівками та за порадою Зенка, бо тільки Зенко міг оформити, наприклад, таку засаду, як: „Що робиш, роби так, якби це мало бути останнім ділом твого життя”. Це ж і була засада його життя. Опісля ці „заповіді” були вписані між рядками на багатьох сторінках підручника англійської мови Лангеншайта і так переслані „на світ”.

Щодо поетичної творчости Зенка, я познайомився з нею під час нашої „спільноти” в його келії у Врон-

ках, в додатку на сам Свят-Вечір 1935-го року. Того дня Зенко, вигравши кілька партій в шахи, вийняв з кишені скравки всіляких папірців і почав з них — на моє велике здивування — відчитувати свої поезії. Пам'ятаю, що одна з цих поезій починалася фразою: „О, мій Боже-Воле!...” Не знаю, чи яка з поезій Зенка будь-коли була надрукована і чи взагалі збереглася...

Зенка вивезли з Вронок, як я ще там залишився. Але майже два з половиною років часу на одній келії, чи „на спільноті” під час дня і на проходах, давали дуже багато нагод, щоб людину пізнати. І коли після такого часу і такого примусового співжиття все ж ця людина залишається легендою, а її ім'я поняттям — бо таким Зенко в моїй пам'яті і в моїй свідомості залишився, — то це насправду виїмкова людина. І завжди чомусь виникає питання: що було б сталося з організацією і яким шляхом пішов би її розвиток, а з цим і українська політика, якби мадярська куля в Карпатській Україні не прошила грудей і не припинила життя цієї людини, великого патріота та прикладного революціонера?

На жаль, так сталося, а історія не признає й не відповідає на питання, що було б, якби було...

ЗЕНОН КОССАК-ТАРНАВСЬКИЙ ПОРУЧНИК КАРПАТСЬКОЇ СІЧІ

Чим більше років відрізує невмолимий час від нашого життя, тим частіше звертаємо зір на пройдений шлях. Як на фільмовій ленті мчать одна за другою знані нам події. На їх тлі виростають з мрячного минулого люди, творці та учасники, ті всі, які заплатили найвищу ціну, бо віддали життя за вітчизну.

Зупиняємось на одному з відтинків пройденого шляху.

Назва цієї зупинки?

Це найзахідніший клин України, яким вона увігналась у центральну Європу. Срібною Землею цю частину української землі називають.

В тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому уквітчалась Срібна Земля краплями гарячої молодогої крови, як гронами червоної калини.

І червінь ця витерла геть з пам'яті мешканців Срібної Землі згірдливі назви: рутенці, русини, Подкарпатская Русь...

І закріпилась Карпатська Україна. Прийшов надлюдський змаг молодих, які з просвітян виростили на історичні постаті, — змаг, що за час п'яти місяців перечеркнув фальшиву історію тисячоліття, яку творили вороги Срібної Землі.

Керманичами змагу були люди молодого покоління. Їхні душі були вщерть виповнені змістом, що відображав те все, що має Україна. Вона сталась для них вихідною й кінцевою їх життя.

Ці рядки присвячуємо одній з великих постатей Української Національної Революції, одним із етапів

З. Косак у мундирі поручника Карпатської Січі

життя якої був змаг за відродження Карпатської України. Це поручник Карпатської Січі, Зенон Косак, якого знали в той час як поручника Зенона Тарнавського.

Кажуть, що людська індивідуальність є неповторною. А неповторність ця позначається наймаркантише у людей, що інтелектуальними та духовними цінностями виростають понад пересічних. Інакше — стаються виразно помітними, хоч би з якими гуртами вони не змішувались.

..., „Він генерал у краватці, який і тут, на лаві підсудних очима наказує своїм підвладним”... — казав про Зенона Косака польський прокурор на одному процесі членів Організації Українських Націоналістів.

Це дуже влучна характеристика індивідуальності Зенона Косака, великого революціонера, тонкого політика і неповторного тактика.

Бо Зенон таким був. Без слів, достойністю своєї поведінки, хоча закутий, проте вільний — міг приму-

сити противника висловити правду про українського революціонера. І тією правдою представник окупанта розбивав польську насмішку над українським революційним рухом — ОУН, яку займанці висловлювали в безрадній дитинкуватості: „українські молодці”...

Але і тією характеристикою польський прокурор нівечив також опінію землячків, що то підговорювали: „„хлопчаки”, „з мотикою на сонце”...

„Генерал у краватці”... Чомусь саме таким залишився в моїй пам’яті Зенон Коссак-Тарнавський, один з найвидатніших провідних членів Організації Українських Націоналістів. Кілька зустрічей з ним під польською окупацією були достатніми для того, щоб назавжди його пам’ятати, а вже близька співпраця із сл. п. Зеноном Коссаком в часі між груднем 1938 та пам’ятним березнем 1939 в Карпатській Україні утвердила в моїй пам’яті на все життя портрет великого революціонера.

Його постать бачу, як живу. Виразність шляхетного, інтелігентного обличчя, сині, розумні очі, якими вмів наказувати (як це твердив польський прокурор), з яких промінювала завжди лагідна усмішка (деколи з полиском сталі) виринають, як живі в споминах про роки, коли якась непереможна сила заставляла прямувати „з мотикою на сонце”...

„Знайомтесь з поручником Тарнавським”, — казав мені сл. п. Ольжич-Кандиба, рекомендуючи мене Зенонові Коссакові, який, стискаючи руку, пригадував: „Ми знайомі”.

Ольжич-Кандиба продовжував: „Будете працювати з пор. Тарнавським по лінії інформації в Головній Команді Січі, а теж по лінії ідеологічного вишколу в Хустському Січовому Коші.”

І таки того самого дня, присівши в кутку кімнати в приміщенні Гол. Команди Карпатської Січі, Зенон Коссак-Тарнавський, мій новий зверхник переглядав

пильно започаткований вже до того часу архів інформації, роблячи ділові заваги та коректи.

Пізно вночі, усміхаючись, запитав: „В якому часі ви зможете опрацювати плян лекцій з ідеологічного вишколу в Коші?”

Вже давно минула північ, а ми все ще сиділи при столі. Чай вже був холодний. Розмова велась якомсь по-приятельськи, не „напушено”. Я прислухався проєктам лекцій, які начеркував мій зверхник.

Коли я добивався до мого „апартаменту” (клуня приходства, в якому жив о. президент А. Волошин), конспекти моїх лекцій з ідеологічного вишколу мали вже готові рамці. Я цілком не відчув того, що їх „майстрував” не я, а мій зверхник Зенон Коссак — пор. Тарнавський. Мало людей, з якими доводилось працювати, мали хист саме так унапрямувати роботу, як це вмів робити „генерал в краватці”, Зенон Коссак.

Так зачалась моя співпраця з одним з найчільніших провідних членів ОУН в періоді державного будівництва Карпатської України.

Хіба тонкий мистець зміг би передати вірно найхарактерніші риси такої або іншої постаті, змальовуючи її, як таку, без додатків, без окруження.

Передати профіль Зенона Коссака в короткому нарисі — це завдання, яке переходить наші сили. Тому то, відтворюючи декілька подій з праці на Срібній Землі, які глибоко врізались у пам’ять, спробуємо показати бодай деякі риси непересічної людини, якій сором за програму батьків з тисяча дев’яцот вісімнадцятих палив душу, яка пройшла тверду школу в УВО-ОУН і яка заприсяглась перед Богом і нацією віддати весь труд свого життя й себе самого справі повернення Україні її державности.

Період еволюції автономного уряду Карпатської України від москво-мадярофільських ступайків, Фенцика, Бродія і до пробудителя Закарпаття, монсень-

йора о. А. Волошина — це найважчі хвилини в державному будівництві Срібної Землі.

Зовнішні сили: Мадярщина, підтримувана гітлерівською Німеччиною, „моцарствова” Польща, яка домагалась спільної з мадярами границі, та чеські шовіністи, мегаломани, яким увижалась „потужна чехословацька імперія”, із скаженою злістю всіляко поборовали наростаючу волю закарпатських українців. Мадярські диверсанти, озброєні німецькою автоматичною зброєю та динамітом, і банди польських терористів, якими проводили офіцери польської армії, перодягнені в цивільну одіж, майже кожної ночі переходили кордони Карпатської України. Вони зривали мости і шляхи, підпалювали будинки, в тому й церкви, чи напали на мирне населення.

Чеська адміністрація бойкотувала доручення автономного уряду. Жандармерія та військові залоги „не добачали” мадярсько-польської диверсії. Мадярам та полякам ішлося про те, щоб показати світові, що автономія, яку виборов український народ на клаптику своєї землі, — це безладдя і хаос, та щоб приготувити опінію того світу для мадярсько-польського збройного нападу на Карпатську Україну. Про що йшлося чехам, яких душили Третій Райх Гітлера та „союзник” Польща, — напевно ніхто не зможе й тепер відгадати.

Мадярсько-польські диверсійні банди знаходили опертя всередині країни в жидівському населенні, яке творило чи не дві третіх в українських містах Закарпаття та частинно в тій частині українського населення, яке не змогло звільнитись від москвофільсько-мадяронського, чи московсько-більшевицького дурману. Місцеве жидівське населення в подавляючій більшості ставилось крайне ворожо до визвольного руху закарпатських українців та до всього, що українське, дарма, що показувало назовні пристосуванство до нової влади, виставляючи з вікон синьо-жовті прапори, чи

заголосно кричачи: „Слава Україні”, коли переходив січовик в уніформі.

До такого положення внутрі країни треба додати й те, що творцям чину Срібної Землі була видна вже тоді й міжнародня ситуація, яка мала розгорнутись у світовий буревій у сорокових роках. Гітлерівський Третій Райх не міг вдоволитись лише анексією чеських Судетів. По Віденському арбітражі було видно, що Гітлер купує собі союзників, виплачуючи їм кусками України, інакше — приготовляє „Дранг нах Остен” по „золоте руно”.

„Майн Кампф” показав, що тим руном є Україна. Увесь трагізм нашої вітчизни сорокових років зарисовувався вже в тисяча дев'яцот тридцять восьмому році в Ужгороді.

З цього виростали у всю широчінь два основні питання:

— Чи Карпатська Україна задемонструє **волю всієї нації** вже на початку своєї трагедії України — **не бути предметом**, а разом з цим,

— якими силами проведе Карпатська Україна цю демонстрацію проти своїх довкільних ворожих зовнішніх сил.

„Холодний розум”, до якого завжди відкликаються всі „реальні політики”, мусів би „а пріорі” засудити такі питання, бо, з погляду того „холодного розуму”, не було в тодішніх обставинах ніяких реальних передумов для існування української самостійної держави на Закарпатті.

Існування того „холодного розуму” можна було відчувати десь за кулісами автономного уряду Карпатської України навіть по упадку обох ставлеників ворожих Україні зовнішніх сил, Бродія і Фенцика. Ходили поголоски про те, що „хтось там” обмірковує всі автономістичні концепції. „Хтось” все таки був за автономією в складі Чехо-Словацької Республіки, чи — як зачали цю республіку називати — державою

чехів, словаків і українців, хоч та республіка стояла вже в черзі біля ковбана брунатного різника, а хтось „більше реальний”, беручи до уваги близький упадок Чехо-Словаччини, „орієнтувався” на корону св. Степана, леліючи надію, що ця корона погодиться на автономні права карпатських українців. Офіційно цих концепцій не висловлювано.

Щастям Карпатської України, а з цим і всієї української нації було те, що її автономний уряд, а зокрема прем'єр, о. монс. А. Волошин, чи, як його всі популярно називали — Батько Волошин, взявши до рук спонтанно виявлювану волю закарпатських українців жити самостійним життям (о. Волошин, до речі, і був найбільшим формотворцем такої волі народу), сперся на самостійницькій силі, якою була Карпатська Січ. Залишивши Ужгород після рішення представників осі, Ріббентроп-Чіано у Відні, Карпатська Січ практично зачинала народжуватись у містечку Хусті, яке обрано столицею Карпатської України.

Празький центральний уряд домагався від автономного уряду Карпатської України розв'язання цієї української самостійницької сили вже в початках її організації. Перед гуртом людей, в більшості членів Організації Українських Націоналістів, який взявся формувати військово-політичну силу, здатну обороняти молоду волю народу, виросла ще одна перешкода. І ця перешкода, як мариво висіла над Карпатською Україною весь час її існування аж до нападу на неї чеської військової залоги в Хусті напередодні нападу мадярів на Карпатську Україну. Коли до такого загального положення додати і те, що молода військова сила Срібної Землі не мала ніякої можливості озброїтись, та „вичікуюче” становище Проводу ОУН з полк. А. Мельником на чолі, мовляв, „не дражнити німців”, — тоді стає видною вся беззиглядність змагу за самобутне життя Карпатської України.

А проте...

„Хлопчаки з мотикою на сонце” таки попрямували, озброївшись найціннішою зброєю — любов’ю до Вітчизни і створили ще одне непроминальне кільце в ланцюгу тяглости української державности.

Ніяка сила, що наростає стихійно, не може добитись успіхів, коли немає її формотворців, які знають, як доцільно ту силу спрямовувати й наставляти. У випадку Карпатської України мозком і сіллю стихії був невеликий гурт людей тієї породи, що їм дано кермувати. Серед гурту відданих Україні людей, що пройшли школу в ОУН: Юрко Тацинець, якого колись чеський суд засудив за атентат на творця „граматики” потворного закарпатського воляпіку, Саба, Юрко Блістів, провідник Українського Пласту на Закарпатті, Роман і інші. Керуючим і унапряблюючим осередком була квадрига людей, що своїм талантом переросли епоху, які бачили завтрішне і для реалізування того завтрішнього України віддали своє життя. Ця чвірка — це: полк. М. Гузар-Колодзінський, шеф штабу Карпатської Січі, пор. Шука (пізн. ген. Т. Чупринка) старшина для окремих доручень, Зенон Коссак — пор. З. Тарнавський (політичний мозок Гол. Команди Карпатської Січі, як його там називали) та Ольжич-Кандиба, науковець, поет і письменник. Ця провідна клітина творила таку гармонійну спаяність, так органічно себе доповнювала, що годі кого-будь з-поміж них окремо відзначувати. Проте всім було видно, що Зенон Коссак, уроджений політик, дипломат і тактик був цементом тієї спаяности.

Цю людину великої особистої культури, непересічної інтелігенції та тонкого знання проблем, які Коссак так вміло розв’язував, ціхувала безпосередність, прямолінійність та щира невдавана скромність. Він ніколи не вмів позувати, не створював умов, в яких треба б було вказувати на нього, як на „кращого”, серед оточення був такий зовнішньо, як і те оточення, але на кожному кроці було видно, що це

Зенон Коссака. Відзначався якоюсь непересічною здібністю переконувати у правильності його поглядів на таку, чи іншу проблему, яку треба було саме так розв'язувати, як він сугерував.

Не терпів честилюбства ні в себе самого, ні в інших. Всі акції, які він заплянував, вписував на conto інших. Справі і Україні віддавав себе цілого, не бажаючи для себе ніякої компенсати. Псевдонім — пор. З. Тарнавський закрив відомого широкою українській громаді Зенона Коссака і в Срібній Землі створив невмирущу легенду, як невідомий вояк. І таким, невідомим вояком був тоді, коли мадяри, не шануючи ні лицарськості, ні міжнароднього права, яке стосується до полонених вояків, — відбирали йому життя. Не чуваємось на силах змалювати цілу силуєту незвичайної особистості великого революціонера, інтелігента, політика й тактика, Зенона Коссака. Тому покажемо лише декілька деталів, які увертілись у пам'ять. Можливо ті деталі насвітлять постать „генерала в краватці”.

Якось раз пізнім вечором, вертаючись „до дому” від фотографа, який викликав мені фотознімки, що їх враз з інформативним матеріалом я висилав до Відня, Риму, Берліну, Лондону, до США, Канади і Манджурії, — я стрінув Зенона Коссака біля приходства, звідки він тількищо вийшов. На приходстві жив Батько Волошин. Він, задоволено усміхаючись, привітався й запропонував зайти до редакції.

„До якої редакції?” — я здивувався.

„О, забув вам, Марку, сказати. Знаю, що ви перетяжені роботою, але... чи не змогли б ви взяти ще одну?” Він на хвилину замовк, а тоді: „Йдеться про те, що ми мусимо мати національну газету. Ця зброя нам буде дуже потрібна й помічна в підготовці до неминучих подій, що надходять. Чи не зможете зредагувати Січової сторінки в газеті „Наступ”? Я не відповідав нічого, дивлячись прямо в його обличчя. На

все погідному, усміхненому обличчі я завважив, наче хмарку. Під очима ще темнішу відтінь. Це наслідок неспаних, у праці проводжуваних ночей, а мабуть і докучливий біль від ревматизму, який одержав „в дарунку” від польських тюрем. „То, що? Підемо в редакцію?” — усміхаючись, прикликав мою увагу до зачатої теми пор. Тарнавський-Коссак.

„Редакція” тижневика „Наступ” — це кімнатка в жидівському домикові, який вже осідався в землю саме тим боком, звідки був вхід до „редакції”. Власникам домику плачено досить високий чинш.

Головний редактор „Наступу”, Ф. вже влаштував приміщення для редакції і адміністрації, яке було водночас і його помешканням.

Зенон Коссак присівся біля стола й, здавалося, ще раз перевіряв свої аргументи, якими підтримував єдино правильне розв’язання скомплікованих проблем, перед якими станула Карпатська Україна. Це розв’язання з його погляду було таке: Автономістичних концепцій (чеської, чи мадярської) не можна було брати до уваги, бож вони ніяк нереальні. Чехія розвалюється, а мадяри, яких купує Третій Райх ціною Карпатської України для своєї розигри в Європі, ніколи не погодяться, хоча б на найменші вільності для карпатських українців.

Залишалось єдине і, це лише єдине розв’язання: проголошення Карпатської України самостійною державою, хоч не можна було не вчисляти того, що українська держава за Карпатами не мала шансів існування. Московія й Польща кинуть всі сили для її знищення зі страху перед українським П’ємонтом, а брутна Німеччина дасть повну допомогу мадярам для анексії Карпатської України.

Але...

Чи горстка української молоді під Крутами вісімнадцятих років мала будь-які шанси здержати навалу

нащадків Джінгіс-хана і забезпечити існування Української Держави?

Проте пролилась кров українських тернопільців, щоб була живою традиція безперервності української державности. Боротьба Карпатської України — це одна ланка змагу нації за її найвищий ідеал.

Світова буря тільки що розвивається. Вона захопить у свій крутіж нашу Вітчизну, яка в ніякому разі не може бути предметом торгівлі. Вона вже тепер, тут поцейбіч Карпат мусить визначити свою підметну роллю в надходячій бурі. А ще: ворожі зовнішні сили через тисячоліття управляли жахливий ґеноцид на душі народу Карпатської України. Вилікувати ці глибокі рани зможе лише міт самотності народу, почуття його підметности. Нам треба дати кров, щоб здійснити ці постуляти.

Ф. робив якісь записки, я і без того мав глибоко в пам'яті думки пор. Карпатської Січі, Зенона Коссака-Тарнавського, співпрацюючи з ним і зустрічаючись з ним днями і ночами.

Після того, як ми обговорили напрям газети, Зенон Косак, звертаючись у мою сторону, лагідно завважив: „Ми не можемо цієї дійсности закривати перед нашою ідейною молоддю, яка прийшла зі всіх кутків нашої Батьківщини. Коли вони не готові до такого завдання, треба їм дати можливість повернення до своїх родин.” І не було ні однієї години ідеологічного вишколу, щоб я не підкреслював дуже виразно мети, завдань і наслідків нашого змагу. Але ж не було ні одного випадку, щоб бодай один юнак скористався з даних йому можливостей повернення до нормального родинного життя.

Весь апарат Карпатської Січі почав інтенсивну підготовку у всіх ділянках, щоб відповісти постулятам, що їх креслив З. Косак.

Найпершим питанням цієї підготовки була повна організація збройних сил, Карпатської Січі, яка му-

сіла забезпечити країну перед хаосом, що його витворювали мадяри та поляки, висилаючи постійно банди диверсантів, а теж чехи, які явно саботували доручення автономного уряду, передаючи диверсантів їхнім країнам, або „примикаючи очі” на їхню диверсійну роботу.

Чеський центральний уряд наполегливо домагався розв'язання Карпатської Січі, як мілітарної організації, погоджуючись на існування спортивного товариства „Січ”, щось, як чеські Соколи. Це питання знову десь там за кулісами автономного уряду якось розважалось. Домагання чеського уряду було, щоб усіх тих січовиків, які прийшли в Карпатську Україну з різних земель України, передати їхнім окупаційним урядам. Січовики це питання широко обговорювали, турбуючись. Цей Дамоклів меч висів над головами січовиків увесь час аж до ганебної пам'яті нападу військової чеської залоги в Хусті на Карпатську Січ.

Я заторкнув це питання в розмовах з пор. З. Коссаком-Тарнавським. Він з усмішкою на устах, але з полизком стали в синіх очах відповів: „Живими не здамось. Нашу роботу доведемо до кінця.”

І це швидко розійшлося між січовою братією. Якби для підкреслення такої постанови провести намічене діло до кінця, З. Коссак якось запропонував мені: „Завтра вибираюсь у недалеке від Хусту село. Хочеться бути певним, чи місцеві відділи Січі справді серйозно готуються до зустрічі подій.” Погоджуючись радо на пропозицію, я роздумував: Звідкіля черпає ця людина стільки сил, стільки енергії, щоб усе унапрямувати, всюди бути...

А він і дійсно був „всюди суций”. Його приязність відчувалося в ідейно-політичному формуванні української політичної партії (Українське Національне Об'єднання), його було видно при праці організування жіночих відділів Січі, які школились у несенні першої помочі воякам, він був частим відвідувачем автоном-

ного уряду і поодиноких референтів, він був любимцем Батька Волошина, словом, не було ділянки в державному будівництві Карпатської України, де не було б видно поручника Карпатської Січі Зерона Косака. Обсервуючи його в дії та людей вишколених в Організації Українських Націоналістів, що враз з ним проводили подіями в Карпатській Україні, зауважувалось виразно гармонійну синтезу прикмет революціонера й державного будівничого. Заміт ненависників ОУН, наче б революціонери не є державотворчим елементом, видавався недоречним дотепом.

В Хусті кожного дня снувалась зграя всяких кореспондентів і „кореспондентів”, різних „аташе”, чи „офіціалів” таких, або інших дипломатичних представництв. В більшості це були чужинні агенти: московські, польські, мадярські та німецькі. Українська добродушність та довірливість дозволяли тим „представникам” часом задалеко входити у справи державного будівництва. І це вони пізніше використовували по-своєму.

Одного разу рання пошта принесла, як завжди, між стосами журналів та преси і французький „Мач”. На обгортці цього журналу були зображені два січовики з неголеними обличчями, з револьверами в руках.

Між ними цивільний. Під фото підпис: „Члени банд, що називають себе „Січчю”, ведуть на місце страти цю людину”. На першій сторінці журналу була світлина прем'єра о. Волошина й під нею підпис: „Це „прем'єр” держави голодоморів”. А далі світлина коменданта К. Січі, Д. К., з піднесеною вгору рукою. Під нею підпис: „Це найновіший байстрюк Гітлера.” Польський „Ілюстровани Курер Цодзенни” того дня писав: „Січовики бомбардували безупинно двадцять чотири години Мукачів важкою артилерією.” Насправді ж озброєння січовиків було: чеські дев'ять міл. пістолі і невелика кількість крісів, часто без набоїв до них. Такі „ревелюції” ворожої преси мали на меті ви-

правдати пізніший напад на Карпатську Україну мадярів і чехів. Я показав це З. Коссакові. Він, стиснувши свої тонкі губи, процідив: „Шваль.” Помовчавши, продовжував: „Треба ще більше натуги”. Перестерігав Команду Січі й уряд, щоб були обережні, подаючи інформації.

Власний український державний апарат функціонував все краще коштом надлюдських трудів нечисленних будівничих того апарату. Глибокі рівчаки все глибше вривувались у молоді чола. Погідне обличчя пор. З. Коссака заслонювала все густіша хмарка, а під синіми очима появилась темна відтінь. Очі червоніли від недоспаних ночей. Він все частіше тримався за лівий бік, якби хотів здержати дошкульний біль. Проте ніколи не нарікав, все був веселий, привітний. Від нікого нічого не хотів. Самого себе віддавав справі, для якої жив без натяку на яку-будь компенсату. Це вплив школи ОУН, і його особиста культура.

Карпатська Україна готувалась до святкувань річниць 22-го Січня. З. Коссак зайшов до мене до Січової Книгарні, де був приміщений Відділ інформації. Саме я упорався з поштою, яка мала відійти наступного дня у всі сторони світу, де жили скупчено українці. Була вже пізня пора. Він з властивою йому лагідністю передавав свої проекти: Всі допоміжні частини Січі з Хусту й цілої країни мусять провести рішучу акцію для відсвяткування, яке не може в ніякому разі обмежитись до стандартного відмічення історичних дат. 22-ий Січень в Карпатській Україні в цих умовах мусить бути переглядом наших сил, здатних стрінути недалекі важливі події, а разом з тим це святкування має дати спрагненим волі закарпатським українцям посмак осягненої волі. Вони повинні відчути власнопідметність як одвічні господарі цієї землі.

І Зенко Коссак не завівся в своїх сподіваннях. Він вложив всю свою душу в те, щоб саме так це свято відбулось. Поява генерала Курмановича на цьому

святкуванні ще більше зміцнила інтенцію З. Коссака. З пасма гір: Ясінь-Рахів-Богдан-Луги та із залишених при Карпатській Україні долів маса народу всілякими засобами транспортації плила до Хусту. Уніформована, при зброї Січ маршувала вулицями столиці з маршовими піснями на устах. Старші плакали від радості і турботи: „Нашу, малу Україну вже маємо, а коли визволимо „май” (велику) Україну?” Народ хотів бачити свого символа волі, свого Батька Волошина. Неслись голоси: „Батько Волошин”.

Був страх, що ці спрагнені волі люди не зможуть його побачити, бо він саме терпів атаки грипи. Але... Голосний гомін „Батько Волошин” потряс товпою, коли Зенон Коссак впроваджував прем'єра на трибуну, підтримуючи його під руку.

Пізніше я говорив З. Коссакові: „Святкування 22-го Січня зробило більше для січовиків, ніж мої всі до купи взяті лекції ідеологічного вишколу.”

Він, стискаючи руку, говорив: „Всі деталі, додані до себе, дають прекрасну цілість.”

Поява ген. Курмановича в Карпатській Україні в час святкування 22-го Січня піднесла мораль населення і Січі, але не змінила ситуації.

При цій нагоді ще раз далось відчутти, що старання Проводу ОУН, очоленого полк. А. Мельником все те саме: „вичікувати, не дражнити німців.”

Хоч я мав запевнене інтерв'ю з генералом, про що мені пригадував З. Коссак, — „цербер” — письменник У. С. не допустив мене до генерала. Лише переказав його думки. Коли я говорив про це із З. Коссаком, він, помовчавши, говорив: „Ми, тут, у Хусті вип'ємо чашу до кінця”.

І ми готувались „випити цю чашу” так, щоб гіркість не ранила населення Срібної Землі.

Події згущувались. Мадяри готувались до окупації Карпатської України. Поляки підносили все голосніший вереск: „Вспульна ґраніца”. Шовіністи чехи готу-

вали військовий путч з метою проголосити військову диктатуру. Треба було діяти блискавично. Готувати легальне тіло, яке мало б з уповноваження народу проголосити Акт Державности. В цій гарячковій роботі ніхто не знав, коли кінчається день і починається ніч. А вже невтомним був пор. К. Січі Зенон Коссак. Опрацював пляни для пропагандивних „звен” Січі, які „проникали” країну, кудись „зникав” із своїм приятелем з молодих літ, пор. Л. Крісом, що завідував транспортом, про щось конферував з проводом єдиної політичної української партії, УНО, з прем'єром, з членами уряду, словом був „всюди суций”.

Знайомі казали: „Він має якусь силу чарівника, йому годі опертись”...

Ці надлюдські труди не пішли намарне. В день виборів села — одне по другому виставляли білі прапори (умовний знак, що населення віддало 100 процентів своїх голосів на лісту У.Н.О.)

Законодавче тіло Карпатської України було створено.

І сталось це саме в пору. Найменуванням празьким урядом без відома автономного українського уряду ген. Л. Прхалі міністром Карпатської України, — Прага мала намір перекреслити osiąгнену карпатськими українцями волю. Ген. Прхаля, обнявши рівночасно команду над військовою хустською залогою, готувався до військового путчу з наміром проголосити в Карпатській Україні військову диктатуру.

Мадяри підтягнули під кордони Карпатської України свої армії, готуючись до нападу. Команда Карпатської Січі робила всі можливі в тих умовах проти-заходи, настоюючи на тому, щоб не протягувати з проголошенням Карпатської України самостійною державою, яка легалізувала б свої військові сили. З. Коссак, видавалось, „гонив” рештками сил, щоб довести до реалізування того, ще поки розпічнеться кривава трагедія Срібної Землі.

І ця трагедія почалась скоріше, ніж український загал того сподівався. Насвітанку 14 березня 1939 р. чеська військова залога в Хусті ненадійно напала на всі державні українські установи та на К. Січ. Цього безглуздя ніхто не очікував, бо кожний здороводумаючий мав на увазі, що чехи, маючи німецький ультиматум роззброїтись, не будуть зражувати собі карпатських українців, з якими жили дві декади літ.

Коло десятої години ранку того дня вогонь ущух. Ми віднаходили ранених та вбитих. Відбирали від чехів наших полонених.

Коло полудня я стрінув в будинку Уряду, який вже знову опинився в наших руках, Зенона Коссака. Він у поспіху сказав мені, що маю обсадити січовиками, які не відходять покищо на протимадярський фронт, обі радіовисильні та поштово-телеграфічний будинок. Додав: „Ще сьогодні мусять приїхати до Хусту всі посли. Для цього треба призначити всі засоби транспорту.”

Я ще бачив, як він щось коротко передав пор. Л. Крісові. Треба було справжнього чуда, щоб посли, розсіяні від рахівсько-ясінських гір і до мукачівської долини могли з'явитись у Хусті в такому короткому часі і при такій комунікації, яку мала обкrojена Карпатська Україна. І вони таки з'явилися.

Видавалося б, що в такій ситуації мусів би панувати хаос, а що найменше поденервування. Та нічого з того не помічалось. Було видно порядок, хоч було багато причин для того, щоб той порядок ламати. Насамперед військова чеська залога, взявши, що Прага піддалась Гітлерові без пострілу, кудись тягнулась довгою валкою, то знову поверталась. Пограничники й жандармерія покидали свої пости й прямували до переповненого Хусту. Наші пропозиції йти враз з нами захищати кордони Карпатської України згiрдливо відкидали. Відмовлялись теж передати нам їхню зброю. Січовики „позичали” від них, як уміли.

Вже на кордонах Карпатської України гриміли гармати, як післанці народу, обрані репрезентантами до першого парламента, проголошували Акт Державности Карпатської України. Карпатська Січ стала легальною військовою силою Української Держави за Карпатами.

В будинку Уряду, де примістився Штаб К. Січі, я зголошував пор. З. Коссакові-Тарнавському, що обі радіостанції й поштово-телеграфний уряд обсажені, але біда в тому, що я не міг підшукати фахових людей, українців, для обслуги телеграфу та радіостанцій. Він казав мені перевірити ситуацію в короткохвильній станції, яка містилась таки в будинку Уряду, на піддаші. Керівником тієї станції був чех-мадярофіл. Коли я вже мав відкривати ковані залізом двері до радіостанції, хтось міцним поштовхом звалив мене з ніг. В цьому моменті посипалась серія з машинової пістолі. Я бачив біля мене пор. З. Коссака-Тарнавського. В його синіх очах я бачив щось, як виправдання. Він дуже лагідно сказав: „Пробачте, забув попередити, але який я щасливий, що ще на час вспів”...

В тому моменті я й не думав, як близько смерти я був, не думав і про те, що З. Коссак, на якому тяжіли великі обов'язки, мав час і на те, щоб рятувати життя однієї людини в той час, коли треба було натужувати всю енергію, все знання, щоб рятувати сотні тисяч...

Через пів години від того випадку пор. Штабу Карпатської Січі, Чорний, читав з тієї радіостанції перше комюніке Штабу, в якому була з'ясована ситуація на фронті та заклик до населення Карпатської України зберегти взірцевий лад.

Полчища гонведів звужували перстень довкруги Карпатської України. Їхню навалу здержували лише сотні молодих карпатців та „пришельців” з різних кутків України. Між карпатською молоддю були цілком „жовтодзюбі” школярі. Озброєння К. Січі не можна було ніяк рівняти з мадярським. Єдиною найцінні-

шою зброєю Січі були молоді гарячі серця, сповнені щерть Україною, якій вони ті серця віддали.

В Штабі Січі діловий спокій. Перший президент Карпатсько-Української Держави, о. монс. А. Волошин конферує з начальником Штабу, пол. М. Гузарем-Колдзінським та штабовими старшинами, пор. Щукою (Р. Шухевич), пор. З. Тарнавським (Зенон Коссак), пор. Чорним і іншими. Очікує відповіді від нім. уряду, куди вислав прем'єра (і мін. закордонних справ). Німецький консул у Хусті повинен кожної хвилини таку відповідь передати.

Коло півночі консул привіз депешу... Уряд Третього Райху „не має заінтересування в самостійності Карпатської України"... Радить „піддатись мадярам без зайвого проливу крови”...

У Штабі була тиша, але така, що за нею слідує буря. Ця буря пронеслась якомсь дуже лагідно.

Поручник Карпатської Січі, Зенон Тарнавський-Коссак якомсь невдавано, з питомою йому культурою спокійно проказав:

„В УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКОВІ НЕМАЄ УКРАЇНСЬКОГО ВІДПОВІДНИКА ДЛЯ СЛОВА КАПІТУЛЯЦІЯ”.

Поручник Щука, який вдивлявся крізь вікно в темінь березневої ночі, повернувся в пошані до Президента і ще додав: „МИ НЕ ЧЕХИ”... Це прозвучало, як відгомін слів З. Коссака, як доповнення. Завжди нахмурене обличчя Шефа Штабу роз'яснилось якоюсь погодою.

Цей спокій і достойність людей, вишколених в Організації Українських Націоналістів, які вміли бачити наперед, здавалось потрапили в найчулішу струну душі Президента.

Брунатна Німеччина, що готувалась німецьким плугом орати простори Європи і її плодами годувати расу „надлюдей”, мусіла прийняти перший постріл у

своє обличчя від тих, від кого найменше очікувала, від українців.

А міжнародня мафія, що ненавидить непокірну Україну, ще й нині підкидає нашій Вітчизні „коляборацію з наці”...

Гонведи підступили під столицю молодій державі, платячи власною кров'ю за кожний їхній крок вперед.

Уряд Карпатської України евакуйовано в безпечне місце. А такі, як Зенон Коссак, який завжди підкреслював: „Хтось мусить впасти, щоб жила Україна”, обороняли столицю. Річка Тиса приймала молоду кров оборонців. Під хустським замком впав поручник Ю. Блистів, провідник Українського Пласту на Закарпатті, там же загинув смертю хоробрих Ю. Тацинець, зразковий провідний член ОУН. Багато впало. Гонведи не шанували міжнароднього права, що стосується полонених. Вони розстрілювали їх. Зв'язкова з-під Ясіня розповідала, витираючи сльози, що скочувались по її обличчі: „Поставили їх рядом... Було їх десять... І вони не дозволяли зав'язувати собі очей... Стояли „на струнко” і співали: „Ще не вмерла”... А полковник мадяр, той, що дав наказ стріляти, говорив до своїх гонведів: „Так вмирають лицарі”...

Але тієї лицарськості не вмів пошанувати той полковник. Його гонведи добивали ранених січовиків...

Ми залишали дорогий нам Хуст. Скориставшись з хвилини, коли я міг спокійно говорити із Зеноном Коссаком, я пропонував йому: „Ви ж не раз говорили, що події, які захоплять у свій жорстокий крутіж Україну, тількищо починаються. Україна буде потребувати людей таких, як ви”...

В його все лагідних очах було видно полиск сталі. Він, стиснувши до болю тонкі уста, мовчав. Я здогадувався, що не хотів мене образити.

По хвилині, стискаючи мою руку, говорив: „Гадаю, що я правильно вас розумію... Але ж, невже хочете, щоб залишити тих, кого ми виховували, тих прекрас-

них хлопців, що гинуть заради завтрішньої України... Ні! Ми враз з ними вип'ємо нашу чашу до кінця!"

Таке було наше прощання. Зенон Коссак з начальником Штабу, Гузарем-Колодзінським та почотом прямували в напрямі Солотвини. З. Коссак вже майже тягнув свою ліву ногу. Мусів дуже терпіти від нестерпного болю. Я з групою січовиків ішов у напрямі Бичкова. Там ми мали чекати на зв'язок.

Ми пробивались до Бичкова, ощаджуючи кожний такий для нас дорогий набій. Група все меншала. Лишалися вбиті. Легше поранені допомагали тим, що їм важко було рушитись. Уплив крові з ран спричинював у мене часте умління. Все таки ми дійшли до Бичкова, де вже гуляли озброєні мадярські банди, серед яких було багато місцевих жидів. В будинку Горожанської школи ми зустріли місцевого коменданта Січі та пор. Щуку (сл. п. Р. Шухевича). Хтось „робив операцію”, розтинаючи мій чобіт та відриваючи присохлу до ран одіж. Залишені уламки шрапнелі у ранах пекли вогнем.

Вже темніло, коли до кімнати ввійшов Горліс-Горський. Всі були певні, що він приніс якусь відомість. А він повільно проказав:

„Мадяри розстріляли в Солотвині полк. Гузара і пор. З. Тарнавського-Коссака”.

Мені видалось, що нестерпний біль від ран ущух. Та в грудях щось давило, підсуваючись до горла. Я зовсім не відчув стиду від того, що на моїх устах я відчув солоні краплі, які спливали з мого обличчя...

Поручник Щука відкрив вікно, як би хотів прогнати з кімнати гнітучу задуху. Оперся однією рукою об раму вікна й дивився в темінь березневої ночі. Я знав: він мав продістатись на Захід з важливою місією.

В перервах пострілів з гармат доходив шум Тиси, що збільшила свої води з топніючого льоду.

Очима уяви я вдивлявся в дорогу постать, що яви-

лась, як жива. Лагідне, усміхнене обличчя, сині, як волошки, розумні очі, мазепинка, трохи пережилена доправа, з-під якої виставав жмут русявого волосся. Пам'ять підказувала: „Комусь треба віддати життя, щоб жила нація”... „Ми вип'ємо чашу до кінця”... Я намагався відтворити останню хвилину трагедії людини, слова й діла якої творили нерозривну одність. Я був певний того, що поручник Карп. Січі, Зенон Коссак-Тарнавський був міцніший тоді, коли зграя гонведів зв'язувала його руки, коли їхні дула були спрямовані в його груди...

Його сині очі певно дивились понад кучку гонведів та їхніх старшин, які не знали вояцької честі. Я був певний того, що його зір сягав і понад цю сторінку трагедії Срібної Землі, якій віддав своє життя. Він бачив завтрішню Україну. Його груди були сповнені гордістю за доконаний чин, якого він був одним з головних творців. А чин цей — це міцно вбудоване кільце в нерозривний ланцюг змагу нації за її найвищий ідеал, за державу. І він вложив у цей чин свою велику особисту культуру, свою вроджену інтелігенцію, своє набуте знання, всю свою непересічну особовість. Віддав цілого себе вітчизні. Діяв для неї, як невідомий воїн і загинув за неї. Це прикмета героя.

Увійшов в пантеон героїв, яких так багато зродив насичений кров'ю рідний чорнозем.

*
**

Темну ніч прорізували блискавки вогню гармат, які розорювали Срібну Землю. Вся Україна опиниться в шаленому крутежу буревію, що тут розпутується. Україні буде так дуже бракувати таких людей, як поручник К. Січі, Зенон Коссак... Але він вже випив до дна чашу свого призначення. Та діло його лишається живим. Життя, яке віддав вітчизні, його діла освічатимуть, як незгасаючий смолоскип тернистий шлях прийдешнім...

ЗА ВОЛЮ І ДЕРЖАВНІСТЬ „СРІБНОЇ ЗЕМЛІ”

*) Битва була програна, але Карпатська Україна не здалася.

Останній курінь під проводом Шефа Штабу з боем відступав до румунської границі. Відступаючи крок за кроком, залишали свіжу кров на старих слідах не раз скривавленої Батьківщини.

Перед очима Колодзінського промайнуло ціле його життя, повне праці та самопосягати.

Уста були міцно стиснуті. На чолі лягла рішуча, вперта борозна. Думка гарячково працювала... Тіло відмовляло послуху, — воно було хворе, виснажене кількома безсонними ночами. Воля казала брести далі скривавленим снігом нещасливого Закарпаття... А мозок далі працював: яка іронія! Пощо було стільки вчитись... Техніка укріплень, модерний кулеметний вогонь... Нова тактика піхотних карних когорт... і він полководець — мозок і серце армії. Навколо вірний школений штаб однодумців-старшин — чулий апарат, в якому тільки треба натиснути кілька підойм і перемога певна... Він знає, як це треба зробити...

То знов безтямноболючі спомини дійсности: він на барикадах з двома десятками січовиків, озброєними 13-ма крісами та кількома револьверами, — проти чеського регулярного війська, танків, ручних гранат та піхотних гармат.

Так, це геройство. Карпатська Україна склала іс-

*) Уривок за журналом „На зарті”, рік видання IV, ч. 2 (22) Торонто 1952.

"Toronto Daily Star" від 1 квітня 1939 р. помістив знімок невідомої людини, як її ведуть на розстріл. Торонтський щоденник інформує, що канадці назвали пійманого „терористом" і присудили його до страти. Хто він такий?

пит своєї національної зрілості. Честь врятована, але чи це його заслуга?

Герої це одиниці, десятки, сотні січовиків, а він, як Шеф Штабу неіснуючого війська, безпомічна, жалюгідна постать. Не такої бойової практики шукав він на Закарпатті.

Але ні! Він не програв:

„Бій проганий, то бій, який уважається програ- ним, бо бій не програється матеріяльно,” сказав Де Местр...

Партизанка! Блискавкою доходить до його свідомості.

Він зупиняє відділ, пояснює січовикам, що з приводу хвороби не може йти далі та лишається в селі Апші, обіцяючи дігнати їх другого дня.

При ньому залишається його приятель З. Коссак (Тарнавський) та ще один січовик, якого вони пізніше відіслали і від якого знаємо їх нездійснені пляни.

От приблизний зміст їх розмов: „Зенку, не журись! Нам нічого не зроблять; січовика відішлемо, а тоді передеремось до Ясіня в гори... гуцули файні хлопці. А тоді хай дрижать... розумієш? Партизанка!”... — „Розумію! Згода! Повертатися соромно... Як прийдеться — ну, то загинемо...”

На другий день їх зловила в лісі мадярська стежа і відвела до тюрми в Солотвині. В неділю, 19 березня розстріляно їх разом з іншими 15-ма січовиками.

Зенон Коссак (Тарнавський) — популярно зна- ний як Зенко, був привітний, веселий, гарний бльондин з блакитними очима. Людина непересічної індивіду- альности та волі.

Життя його залишило глибокий слід в пам'яті ото- чення: Зенка любили, або ненавиділи, — байдужих не було.

Зенко записався у Львові на право, та не міг від- датися йому. Працював зі запалом, але мав хвилини меланхолії. Його присутність була конечною у кожному

товаристві, — він чарівно співав, мріяв добами, мав несамовиті фантазії, або несподівано зникав на неозначений термін з романтичних причин. І так минало його неспокійне, повне потрясень, але барвисте життя.

У своїй околиці біля Дрогобича Зенко взірцево zorganizував робітництво. Там його всі поважали, любили та вважали за авторитет. Знана була його здібність до пера та тепле ставлення до друзів: він вічно для когось писав реферати та тексти промов, — так було на шкільній лаві і таким він залишився до кінця своїх бурхливих днів.*)

Перший раз арештовано його в зв'язку з убивством Голуфка. Тоді Зенон Коссак довів своїм ворогам, що він людина залізної волі. Його в нелюдський спосіб катовано, але не зрадив нічого. В'язні відносилися до нього з великою повагою, як до людини, що сиділа за „мокру роботу” та за те, що вмів твердо, безоглядно мовчати.

Другий раз арештовано його в грудні 1932 р. за Городок. Ставав перед судом разом із Біласом і Данилишином і пізніше — засуджений на 8 літ.

Про його тюремну діяльність в Бригідках оповідають політичні в'язні: „Провадив курс ідеологічно-політичного перевишколу. Від Зенка віяло якимсь непереможним теплом, він умів перемагати своєю лагідністю, його таємна сила робила чуда і з адміністрацією в'язниці. Як провідник, підготовляв він колись в'язнів до акції, коли „грипс” з пляном переловила в'язнична сторожа, — Зенка покарано „темником”, але всі вимоги, які мала на меті акція, полагоджено.”

На Карпатську Україну переходить Коссак через Карпати та відразу асимілюється в шаленому темпі розбудови її державности: Дістає приділ субреферен-

*) Його цікаці і вдумчнів студії з націоналістичного погляду про Шевченка, приготовлені до друку перед війною, на жаль, не появились.

та ідеології в пропагандивному рефераті; повнить функцію ад'ютанта коменданта Карпатської Січі; викладає, як інструктор, на підстаршинському курсі, в коші та у січовичок; в його руках знаходиться зв'язок у зовнішніх справах, з чужинецькими представниками; дістає приділ праці в УНО та державному пресовому органі „Свободі”. Організує II-ий з'їзд січовиків; пише обіжники, реферати, летючки.

На Закарпатті характеризують його люди такими словами: „невтомна людина, ясної думки, добрий промовець та психолог”.

„Тверда бистроумна людина. Тихий, спокійний та заразом дуже енергійний. Казав, відступаючи з останнім відділом: „Сором повертатися — піду в підпілля!”

Вночі з 15-го на 16-го березня працював в будинку Уряду при радіовисильні та переслухував полонених мадярів.

Відходив разом з Михайлом Колодзінським та до кінця поділив його долю. Відповідь його на заохоту переходити румунський кордон була: „Залишуся при хворому товаришеві, а потім може нам удасться zorganizувати повстання в горах.”

Характерною та твердою була відповідь Карпатської України його устами передана тої ж критичної ночі з 15-го на 16-го на пораду німецького консула піддатися мадярам без проливу крові, бо вони наступають широким фронтом і неможливо їх стримати. Він відповів: „Українці не такі — добровільно держави не віддадуть!”

КАРПАТСЬКА СІЧ

*Світлій пам'яті Колодзінського Михайла
і Коссака Зенона — вояків
Карпатської України.*

Чекаємо вістей од Вас... Позавчора, ще вчора,
Ще вранці сьогодні — лунали етером, пливли
І поклики Ваші і звіти, що горстка хоробра
Дотримує поля, злинає у бій — як орли.

І раптом німує етер...

Нема переклички...

Минають тривожно години: Ось вечір... Вже ніч...

„Ні вітру, ні хвилі” од Вас —

і сіріють обличчя,

Під оливом тиші згинаються обриси пліч.

Допитливо в очі знайомих, чужих споглядаєм,
Листаємо поквапно плахти вечірніх газет,
Шукаємо в рядках, між рядками —

чи хоч вістки немає?

І думи дуднять — мов хургони вгорнуті в брезент.

Розтерзані болем на хвилі всіх радіостанцій
Серця ми наводим і нерви — чуткіші антен:
Чекаємо вістей про Вас...

То ж уже пристанці

Ми раді б почути про Вас, що далеко ген-ген,

Хоч спінене з люті, зненависне слово наруги
Із станцій ворожих!

То знали б тоді ми, що все ж,

Що все ж таки б'ють ще гармати на скелі, яруги —
І має пошарпаний прапор з нездоланих веж!

А так... ні стрільби крісової, ні гомону навіть
Далеких гармат... І даремні усі молитви:
Німує загрозово тиша — і чавить — і давить,
Вичавлює серце доценту:

То ж кров наша — ВИ!

Чекаємо вістей од Вас...

Чи живі, чи здорові? —

О, ні! Не про те! Хай раниться серце, пече!

— Чи руки ще дужі до зброї,

Чи горстка одважна звияжно змагається ще!

Березень, 1939.

(Із збірки „Остання Осінь”, Прага, 1940)

3. КОССАК ЯК АВТОР

ПЛЕКАЙМО СИЛУ

*) Підставові елементи людського життя, як воля, дух, характер, віра, правда, любов і інтелект, коли вони є насичені силою і відповідною динамічною натугою — стають вартостями вищого порядку, бо можуть владно опанувати життя й підняти його. Коли ж цієї сили бракує їм, тоді є теоретичними й статичними поняттями без практичної спроможности.

У житті ніколи не будьте без мети, але не обмежуйте себе метою — вмійте глядіти ще дальше поза неї. Мета для вас це та сила, що унапрямуватиме ваші зусилля, але ж вона не може прив'язати вас до себе так, щоб скостеніли ви з нею чи радше із здійсненням її, як індійські йоги. Нехай кожне осягнення мети буде для вас побудженням для дальших тяжчих і ще вищих цілей.

Ідіть у життя як титан Гераклъ, що знав неустанну потребу поборювати перешкоди. Будьте непосидюці і прагніть вічного росту й усю динаміку свого буття віддайте досконаленню життя і плеканню все нових і кращих вартостей.

Плекайте силу й самі будьте силою своєї нації, силою її краси, потуги, щастя. Будьте силою, що рішатиме все про перемогу волі нашої нації.

Не будьте філософами, — але, *маючи світогляд і змисл тямучости, проникливість інтелекту, глибинність мислителя і прозорливість* — ідіть у життя, як герої йдуть — прагніть боротися за життя і за те, що найцінніше в ньому. Досконаліть себе й інших, плекайте характер і станьте твердою основою кращих суспільних відносин і господарських укладів і пам'ятайте, що все нове треба починати від зараз і від себе. Не говоріть: десь там, колись — бо це робить із вас мрійників типу Шігальова Достоевського.

Будьте одушевлені життям — несіть культ життя і самі будьте його образом. Жийте радісно навіть серед найтяжчих умов і цією радістю крешіть красу — тільки не скійте. Не бійтесь ударів, але не падіть під ними.

*) Стаття З. Коссака в журналі молодих „Дорога”, Львів, 1937. Стаття була тоді підписана лише ініціалом К.

Коли вас щось розніжнює надмірно й вбиває силу, тоді, гартуйтеся — йдіть на лоно природи й від неї безпосередньо черпайте запаси для твердого й мужньо бойового життя. Вона — природа, обоснована силою, — любить сильних і дружитьяся з ними, але є жорстока для кволих.

Природа — твір самого Бога — має вона життєдайну силу для нас, тому дружитьяся з нею й любить її. З природою рідного краю зокрема творить одну й будьте захисниками її, так як вона є джерелом нашого життя.

Любить сонце — воно дає енергію ясности.

Любить весну, як силу, що будить життя, що є образом вічного ставання й молодечости. Любить літо й його жар, що палить не раз аж до упадку на шляху мандрів — воно робить вас витривалими.

Любить зиму і її лють — вона скріпляє вашу відпорність.

Виплекуйте в собі ті вартості, життєву силу й відпорність на найтяжче, сповнені безмежною ідейністю й готовістю життя віддати за ідеал — горіть любов'ю до найвищої ідеї української нації, — віддати себе й своє життя їй у тій свідомості, що віддаєте себе в найкращій і найбільш досконалій формі.

Тоді будете справжніми людьми й справжніми суспільниками, тоді станете гідними синами рідної нації.

В ім'я цього та в ім'я світлости нашого прийдешнього необхідно кликати до всіх молодих:

Хай сповняє нас неустанна жажда бути творчими і дати з себе найбільше вартостей. Бажайте бути кращими, дужчими й вартіснішими, як ваші великі і славні попередники, але ж разом з тим будьте шляхетні аж до крайности, бо шляхетність і моральна чистота дасть вам змогу бути справді кращими й надхне ваші вчинки великістю.

Динаміка життя — це діюча сила творчих зусиль, це напір творчого росту й змаг до кращого буття. Тільки ті люди, що в глибині своєї істоти є справді динамічні, що сповнені нічим невгамованою потребою боротьби за кращий світ і кращі вартості — вибиваються на поверхню життя і є творчі. Пам'ятаючи про це, мусимо плекати силу в найширшому розумінні: силу тіла, силу волі, силу духа, силу моралі, силу інтелекту, силу життєрадості і неустанного творчого чину.

Мусимо нести в життя культ сили!

Зі становища націоналістичного світогляду — жити значить віддати себе творчим зусиллям в ім'я великої ідеї, щоб на шляху життя нанизати свою окрему вартість і в той спосіб підносити рівень буття. Коли ж підносимо наше буття до висот ідеалу, мусимо ще вище ставити наш ідеал і так у безконечну

чергу, щоб життя росло і ми в ньому і щоб був вічний ріст до досконалости. Важне, щоб пам'ятали ми про безмежні творчі потенції, що є в людині, і вміли ці потенції перековувати в твердий чин.

Коли молода людина забуває про динаміку й умістить свій молодечий порив у певну статистичну систему вартостей і хоче після певних осягів спокійно зажити, тоді вона вже скінчена, як суспільно творча істота і від неї вже нема чого надіятися. Світ молодечих поривів рішає про прийдешнє людини — а хто в молодості літ не є палким ідеалістом — цей на старості літ стає черствою людиною. Це ясне, бо молодість — це потенціал мужности.

ПРОБЛЕМА ПРОВОДУ В ІВАНА ФРАНКА

(З приводу 15-ліття його смерті)

„І дух твій нас веде в боевому розпалі”. О. Грицай

В історії кожного народу є часи політичної чи культурної світлості, творцями яких є сильні індивідуальності. Історія Франції вказує на Наполеона, Англія підносить Кромвела, Італія Гарібальді, Німеччина Бісмарка, Америка Вашингтона, Україна Хмельницького і т. д. Всі ті великі державні мужі згідно з твердженням філософа Гегля, що „ідеї мають силу впливати на хід історичних подій” — завдяки своїй силі волі та характерности поклали тривкі основи під нові суспільно-політичні лади та державницькі влади кожний у своїй державі, а відтак і в інших.

Кромвел, Наполеон, Бісмарк і т. д. є для нас уособленням сили, характерности, творчости, волі та певної перемоги. Всі вони герої у площині суспільно-політичної та національно-відроджуючої творчости. Подібними геніяльними творцями її й провідниками являються літературні творці, які кладуть основи під щось нове в літературі й відроджують дотеперішню творчість. Відродження в літературі — відроджує народи і тому геніяльні Гете, Шіллер, Данте, Шевченко й інші є великими національними поетами, пророками та вождями.

Шевченко, наприклад — своїми творами поклав тривкі основи під національно-політичне відродження українців і від його йде початок правдивого поступу українців. У продовженні Шевченківської творчости виступає геніяльний Іван Франко, який наче би доповнював інтуїтивність і пророчість Шевченка своєю інтелектуальністю. Національний підклад творів Шевченка — знаходить своє доповнення у суспільництві Франка.

Сьогодні йдуть різні інтерпретації творів Франка — а вслід за тим йдуть різні оприділення його раз, як провансальця, другий раз, як партійника — чи знову, як національного поета.

Ми ж стверджуємо, що Франко — це геній, в якого творчості кожний може знайти для себе щось. Подібно, як Шев-

ченка сентиментальні інтерпретатори представляли сентиментальним ліриком, коли він є поетом національно-революційним, так і Франко мав своєрідні інтерпретації. Безперечно, що твори Франка являються відбиткою його гуманно-демократичного світогляду — та все таки є в його ціла низка моментів повна сили. Тому у творах його шукаємо для себе те, що є найсильніше, або те, що для нас найбільш виховне. Нам вільно це зробити, бо Франко, як геній — має у собі конечну всесторонність, якої нам заперечувати абсолютно неможливо. Проф. Білецький Леонід у статті „Хто такий Франко для українського народу” ЛНВ. VII—VIII. 1926, каже ось що: „Все ж таки геній, що стоїть у центрі суспільно-національного і культурного руху, мусить ховати в собі такі безперечно позитивні якості, як незвичайна підвищеність морального почуття й інтелектуальних здібностей, соціально-національна конструктивність психіки й найделікатніша структура нервової системи. Основою геніяльності є інтуїція, як її визначають Анрі Бергсон і Лоскій та творча уява, як її визначає Рібо, у ферментації емоціонально-образового мислення, нарешті різноманітність і многосторонність творчого виявлення, многогранність душі, що реагує на всі явища природи й духа”. — Різноманітність і многосторонність франківської творчости дає чимало розв'язок на суспільно-політичні та національно-визвольницькі питання.

У нашій статті порушимо проблему проводу в інтерпретації Франка.

Нема сумніву, що Франко висував потребу розумного, сильного і характерного проводу у нас українців — тому і квестія ця має свою відбитку у найважливіших його творах. Вказуючи на постать Захара Беркута, його організаційний та провідницький хист, він стверджує, що правдивий провідник може навіть серед примітивних вічевих політичних порядків бути першим і вести народ. Франко цинив провід і розумів його — хоча сам не вив'язувався належно зі свого провідництва. І не можна з приводу цього кидати громи на самого ж Франка, раз тому, що провідник являється еманациєю енергії, творчости і волі нації і, друге тому, що Франко був першим, але фактичним провідником у своєму психічному наставленні не був. І в тому лежить суть його трагедії за життя і трагедії Мойсея. Франко наломлює життя, усуває шкідливі традиційні залишки, а замість їх дає нові національно-відроджуючі цінності, але все те є замалим, коли бракувало йому провідницького хисту, коли не зумів повести все позитивними руслами, коли бракувало йому безпардонности і завзяття. Цінності Франка є великі, що слушно підмічує Д. Д. у статті „Трагедія Франка” ЛНВ

червень 1926 р., коли каже, що творчість Франка „дала нам яскраву мету, яка ще й досі є неосягненою маною — вирватися з проклятого льоху, де нас зіпхнуто, на вільний світ вільних націй”. Це розумів Франко, коли у програмовім вірші „Каме-нярі” пише про себе як провідника:

„І я, прикований ланцом залізним стою...

І голос сильний нам згори мов грім гремить...”

І саме те, що він мусів бути провідником, хоча не надавався на його, спричинювало вічну психічну боротьбу, а опісля привело до трагедії. З цього приводу родиться у Франка великий піетизм до провідника і представляє нам його в поемі „Мойсей” та „Іван Вишенський” — і негативними рисами обидвох героїв намагається виказати всю таємницю проводу. Якщо коротко перейдемо питоменності обидвох героїв — тоді й стане нам ясною розв’язка проблеми проводу у самого ж Франка.

Асоціальний Іван Вишенський і соціальний Мойсей виказують негативні риси типово українських вождів. Відносно Івана Вишенського — намагається Франко вивести шкідливу неутральність, чи суспільну дезерцію, яка знаменувала цілу плеяду наших визначних українців від найдавніших часів. Робить він це в ім’я свого соціального конструктивізму, що підчеркує в його згаданий проф. Білецький.

„Конструктивізм соціальний у Франка, каже він, підносить ідею служення народові, ідею безконечної посвяти, яка доходила до нової релігії”. Цього якраз бракувало Вишенському мимо авторитетности, мимо провідницького хисту. Брак приковуючої сили до того ґрунту, з якого виріс, кидають його в дезерцію для спасення душі. За виїмком сантименту, який на кожному кроці охоплює його до максимальних розмірів: рідний край, вишневий листок з візією українських вишневих садків. рідна мати з пестощами, все те сантиментальні моменти, які розбурхували патріотизм Вишенського, але не прикували до себе. І в остаточності дезерція з християнсько-етичних та еґоїстичних цілей перемагає в його. Йому бракує волюнтаризму, як волі й охоти дисципліновано підпорядковуватися вищій ідеї. Це впрочім осуджує сам Франко і зовсім слушно карає його смертю словами:

„Він ступив і тихо щез”...

Такий осуд дезерції — навіть так цінного Івана Вишенського — вказує на національно-педагогічний хист у Франка та є проти його гуманно-демократичного світогляду.

Мойсей є типом соціальним. Його силу міряє Франко силою волі, характеру, завзяття і вірою та певністю себе. Мойсей

прикований душею і розумом до свого народу та йому присвячує себе. Вислів його любови і соціяльності бачимо у словах:

„О Ізраїлю, якби ти знав
Чого в серці тім повно,
Якби ти знав, як люблю я тебе,
Як люблю невимовно”.

Мойсей — це провідник, який проходить свою світлість і упадок. Приходить він до кульмінаційної точки слави й авторитетності на те, щоби впасти в долину, через цілу низку психічних хитань і брак віри в себе. Геніяльність Мойсея є так довго, як довго сила волі вести і приказувати масам є підпорядковані безпardonній певності. З моментом першого захитання приходить упадок. І тут виявляє Франко шкідливість непевности і браку сили волі та характеру у провідника. В поетичній формі передає нам він Мойсеєву трагедію, як консеквенцію його психічних хитань: обкидування камінням, вигнання і передучасна смерть! Не вмієш вести, ломишся самий, так пропадай! І знову засуд смерти проти свого гуманно-демократичного світогляду. Тут ми зауважуємо безпощадність у Франка, коли йде мова про вождя нації — в той час, як відносно скорпіона він каже дітям:

„Милосердним треба вам бути
Задля всього живого,
Бо життя це клейнод — хіба є
Що дорожче від нього?”

Видвигаючи такі квестії, Франко встряває в проблему українського варяжества та виявляє його істотність на нашому ґрунті, коли нам так тяжко було мати правдиво-національного вождя. Одначе все те не має у його об'єктивного характеру — тоді, коли він остаточно розв'язує цю квестію і судить обидвох героїв смертю. З боку національно- і суспільно-педагогічного — Франко являється тут наскрізь суб'єктивним і вказує на ті негативні моменти, проти яких він виступає і які треба усунути.

„Чи провідникові вигідніше, щоби його любили, чи щоби боялися, — питається Макіявеллі і відповідає, гадаю, потрібне одне і друге”. Так теж розумів провідника Франко, коли його Мойсея і любили і боялися. Що Мойсея боялися, бачимо в тому, що розгукана маса гула в дикості проти його, але втихала, коли він появлявся, викидала його, але боялася його пімсти і т. д. Одначе стверджує Франко, що ті два моменти також упадають, коли провідникові бракує сили волі і певности. Ціла душевна боротьба у Мойсея обоснована філософськими виво-

дами і зводиться остаточно до того, що його сила волі підпадає під раціоналізм і тут зникає, даючи цілу низку негативних вислідів. Оці філософічно-суспільницькі міркування Франка вдаряють у саму суть української національної трагедії та вказують причину поганої дійсності. У нас фальшиво розуміли провідника та його потребу, коли він є кінцевим і виявляє свою геніяльність, коли існують кризи чи упадкі; тому то й каже Макіявеллі: „Треба було, щоби Мойсей найшов жидів рабами в Єгипті, пригнетених єгиптянами, щоби спонукати їх йти за ним і позбутися невільництва”. Якраз у тому лежить велика сила індивідуальностей, які знаходять рятунок у час найбільших криз і упадків, як Наполеон, Кромвел, Кавур і ін. та вміють усе довести до кінця.

Франко твердить, що провідник є еманациєю енергії нації, коли у „Великих Роковинах” каже: „Мовиш: де нам взять Богдана?” Тут і ясним є, що провідник для його — це синтеза змагань народу. Відтак приходить динаміка думок:

„Ум гостри, насталюй волю,
Лиш борися, не мирися
Радше впадь, а сил не трать!
— — — — —
Хоч пропадь, але не зрадь!”

Вся та боротьба, яку пропагує Франко, вводить його в площину безпардонної активності мимо свого гуманно-народницького світогляду.

„Чи побіди довго ждати?”

питається Франко і відповідає цілою низкою вказівок, які ведуть до тієї перемоги, при чому думки про провідництво тісно зв'язані з визвольницькою боротьбою.

Тих кілька думок вказують на ті моменти творчости Франка, які, під сучасний момент необхідні. Звичайно шукаємо в геніїв те, що необхідне під сучасний мент для санування криз. Проблема проводу є найбільше пекучою у нас.

Вироблення проводу, який зумів би підпорядкувати собі анархо-лібералістичні, неутралістичні та партійницькі наставлення у час вимоги консолідації наших сил, — коли йде мова про національне визвольництво, про понадпартійні і понадклясові цілі.

Нехай же франківський підхід до цієї справи найде своє практичне зрозуміння у 15-ліття його смерті. А цінення проводу, як доказ зрілості і вироблености нації — хай пройде в кров і кості цілого українського народу!

ПРОФЕСІЙНІСТЬ СТУДЕНТСЬКИХ СЕКЦІЙ

Перша Крайова Конференція Українського Студентства, що відбулася 15 грудня 1929 р. поставила перед собою незвичайно важні завдання. У першу чергу ходило про створення і скріплення студ. організації та про відновлення й поведення позитивно-творчими руслами її життя. Тому й у кінцевих резолюціях І. К. К. вийшла з двома основоположними постановами й ті дали наскрізь оптимістичні перспективи майбутнього.

Постанова перша — це підготовка в площині організаційно-творчій, для охоплення усього студентства чи вже існуючих студ. організацій — у рамки *організації студентів цілого краю*, зцентралізування його життя в руках керуючих органів, що уявлятимуть зі себе репрезентацію студ. внутрі й на зовні та вестимуть фактичну провідну роботу.

Друга постанова — вказувала на konieczність закривізування студ. молоді взагалі внутрі та піднесення її до відповідних суспільницьких завдань, що вказувало б на зовнішній вияв для роботи студ. молоді — і на його спеціально звернула І. К. К. свою увагу та присвятила цьому спеціальний реферат.

Сьогодні по цілорічній роботі покликаного до життя Центрального Студ. Комітету, який ці два завдання мав перевести в діло, можемо намітити декілька критичних завваг, які кваліфікуватимуть її дещо від'ємно та вкажуть на дещо хибний підхід до цієї акції. Звернім увагу на роботу в площині організаційно-творчій. Тут ми завважуємо неправильність якраз у підході до організаційної проблеми тому, що звернено всю увагу на механічне спосення студентства чи його секцій, що мусіло задовольнити Ц. С. К. статистичними листками. Це дало констатування фактичного стану, кількості студ. та його якості, але не вказує на поступовість і не дає субстрату ділань. І. К. К. дала Ц. С. К.-ові повну свободу рухів, дала своє довір'я у підході до акції під оглядом суспільно-політичним. Та сьогодні стверджуємо неповні висліди цієї роботи — саме тому, що не звернено уваги на другу постанову, уважаючи її сілььогізмом першої, коли в дійсності є навпаки.

Сама ідея, субстрат, в ім'я чого повстає студ. організація, в ім'я чого ставиться konieczність закривізування студ. молоді

в масі, є основною. Організація, відповідна організаційна схема, — це реальна сила для переведення в життя певних цілей. Тому й ці ідеї повинні сполучати студ. молодь та активізувати її. Інакше стоїмо перед фактом механічного споєння без позитивно-творчих тенденцій.

Сьогодні прийнялося серед студ. молоді твердження, що молодь мусить належати до якоїсь суспільної установи і цим заявити свою охоту сповнювати громадські обов'язки — та зазначити, що є він істотою соціальною — тобто людиною, яка по словам Зомбарта — хоче бути приналежною до даного гурту людей, хоче бути активною в ньому, слідує за розвитком суспільного життя та запевнює собі вплив на його. Але тут і видвигається свого роду калькуляція — при чому студент уявляє собі, що сама приналежність до проф. студ. організації вичерпує усю його громадську роботу. Причина цього — лежить у фальшивому інтерпретуванні поняття професійності студ. секцій на провінції. Безперечно, що студ. секція на провінції є суспільною установою, але праця в ній з кличем: студ. секція сама в собі! — є злочином. *Тому вона мусить виходити поза межі себе, мусить вироблювати певні відношення із усіми ділянками суспільного життя.* Це і конечно, бо суспільність — це найширший уклад, що уявляє собою суму взаємовідношень. Коли візьмемо на увагу факт, що студ. секція об'єднує молодь, яка по своєму соціальному оприділенні є студентською — тільки на короткий час, після якого слідуватиме усталізування по спеціальному оприділенні — тоді й активність студ. секції на провінції — повинна звернутися у площину громадської діяльності, повинна бути етапом скондензованої активності по вимогам суспільної педагогіки.

Квестія професійності не може бути проблематичною. Діяльність студентських організацій в університетських центрах на протязі шкільного року має зовсім відмінні форми та відмінний обсяг ділань, як на провінції. Всяка активність студентства — боротьба за права, за угодніння умов праці в межах університету і допомогіві акції — а дальше праця фахова над поширенням знання по відповідним фах. секціям: кружки істориків, українців і т. д. все це вказує на чисту професійність студ. роботи. Та мимо всього в унів. центрах і в час шкільного року відбувається робота в суспільно-політичній площині чи культурно-освітній, яка у своїй інтенсивності не уступає роботі професійній.

Зовсім інакше мається справа на провінції. Тут чисто професійна робота звужується до збіркової акції на „Т-во Прихильників Освіти”, — академії в честь А. Коцка, реферат для

студентів і тільки, що вказувало б на вичерпання професійної роботи. Тому то й видвигається конечність перенесення ваги роботи на другу постанову І. К. К. — *при чому громадська робота, робота у всіх ділянках суспільного життя стає тут основою!* Громадська робота повинна бути постулятом у студ. секціях.

Такий підхід до справи сконцентрує усю суспільну творчість студ. молоді в керуючих студ. органах та викаже суспільну її силу. Молодь усе була основою суспільної активності, вона все була авангардом прогресу, це саме і сьогодні. Та при недостатці системи, а в дальшу чергу при недостатці ясного означення активності студ. молоді в університетських центрах і на провінції — ця робота замало маркантно виявлялася.

Відмежування роботи і покладення його в основу діяльності — ось сьогоднішній постулят для консолідації студ. сил, для піднесення громадської діяльності та привернення належного й заслуженого авторитету.

УКРАЇНСЬКЕ РОБІТНИЦТВО І УСДП

Маркантний розподіл суспільності на класи став основою для завзятих класових боротьб. Боротьба ця охоплювала кожену суспільність з тією тільки різницею, що в одних ставала вона домінуючою — а в других підпорядковувалась загальнонаціональним цілям. Нічого дивного, що є народи, які в наслідок надто сильних класових боротьб не розвивалися та не могли удержати чи добути своєї самостійности. Класовий принцип і класова боротьба довели врешті до того, що кожна суспільна верства намагалася перебрати у свої руки керму над цілим суспільним життям, — *а свій інстинктовний гін до влади оправдувала всякими гуманними ідеями чи хотіннями здійснити свій суспільний ідеал, як систему цінностей, що принесе добро й волю усій суспільності.*

Очевидно, що такий підхід до справи поглиблював, а не усував класової боротьби.

В українців, якщо взяти на увагу тенденцію піднесення класового ідеалу до ваги ідеалу суспільного чи національного, — стверджуємо домінуюче становище ідеї класової боротьби. Це вказує на певний суспільний деструктивізм і заважає сильно на нашому національно-визвольницькому рухові. Постійна витрата енергії на взаємну боротьбу в лоні суспільности придає позитивну творчість, — а за тим підриває стійкість національної політики. Безперечно, суспільність не має бути чимсь одним, суспільна диференціяція є конечна, хоч і мусить вона йти на співділання поодиноких суспільних верств.

Нічого дивного, коли у деяких наших суспільно-політичних партіях — можна ствердити перевагу деструктивізму над суспільним конструктивізмом, у яких відкидається ідеал нації та конечність підпорядкування йому. Такою партією є м. ін. Українська Соціал-Демократична Партія, якій присвячуємо декілька завваг.

В ім'я демократії та в ім'я української робітничої класи повела УСДП свою боротьбу. В основу її політики мусів увійти класовий принцип — у першу чергу для: скріплення класової солідарности в площині міжнародньої політики робітничої класи

си, а відтак — для піднесення клясового ідеалу до становища ідеалу суспільного та національного.

Оці засади політики УСДП стали основними перед світовою війною, коли була вона мало виробленою та мало досвідченою під оглядом політичним і з природи речі лишалися незмінними і після війни.

Цю незмінність бачимо у першу чергу у співпраці УСДП з П.П.С., яка є очевидною, — хоча лідери УСДП так сильно застерігаються від того, — а зрештою УСДП підпорядковувалася II-й міжнародівці, і мусіла б протиставитися їй, коли б усунула співпрацю і солідарність з П.П.С. як рівнорядною робпартією.

Коли до війни П.П.С. творила супрематію над УСДП і відтягала від неї українських робітників, підсилюючи себе — тоді УСДП згіржливо шкандибала за нею, надаючи більшої сили польській нац.-визвольницькій боротьбі, як своєю клясовою солідарністю, так і тим, що не старалася відтягнути від П.П.С. українських робітників. Тепер та солідарність ненарушена.

Не дивлячись на те, що П.П.С. ставила найбільший опір українству в 1918 р., що вона доставила найбільш активний протиукраїнський елемент, що вона і тепер боронить стан посідання, — УСДП закріплює солідарну зв'язь. Все те вказує на незмінність відношення УСДП до суспільно-політичних проблем; хоча життя пішло вперед і ввело цілу низку змін та поправок у верстві українського робітництва, — але виключно в низах, що створює свого роду дуалізм між УСДП-ською верхівкою і низами, які вона намагається вести.

В історії соціалдемократичних партій західньої Європи завважуємо зовсім відмінний підхід до політичної боротьби, як зробила це УСДП, бо в основу їхньої, навіть клясової боротьби, входив принцип національний, або вони навіть із самого соціалізму робили сильну імперіялістичну ідею, за яку заступався м. ін. німецький космополіт Моріц Ернест Арндт.

Ідея антимілітаризму, що росте в парі зі зростом соціалізму і є одною із найважливіших квестій у соціалістичній політиці — дістає по лобі, як німецькі соціалдемократи пішли на війну і дозволили нищитися робітничій клясі мимо свого антимілітаризму в програмі (Гл. Е. Дарго, „Ді Соціалдемократішен Партайен”). Це бачимо і у Франції, Англії та інших державах, в яких соціалізм входив у життя своїми організованими формами. В залежності від потреби хвилі організовані соціалісти пішли на услуги своїй нації та її державницькій ідеї, коли марива упадку, перемога ворога, гидке пониження та неволя навіть від соціалістів стояли перед ними. Все бачимо підпоряд-

кування клясового ідеалу ідеї нації, яка є все одною, хоча і суспільне життя і суспільні ідеали змінюються.

Програма соціалдемократії узнає державу, а коли виступає проти держав, то в ім'я зміни суспільного порядку, соціально-економічних основ і системи правління. Соціалдемократи борються за такий тип держави, щоби вона служила, як їм здається, народові, а не навпаки. Уявляють собі її не клясовим утвором — тільки чимсь, що стоїть понад клясами.

Другий інтернаціонал знову об'єднує у собі соціалдемократичні партії пануючих народів, або народів, що пануючими бути бажають. Відси, перед УСДП мусить стояти постулат повного самоозначення націй, а це повинно привести до конфлікту з П.П.С., яка в данім випадку того постулату не визнає. УСДП одначе зрікається так далекосяглих концепцій, не теоретично, але практично. Це привело до звуження її політики, до реформатсько-пепесяцького становища і повело українських робітників до змагання за „демократію” в країні та за владу Дашинського, Недзялковського і Борицького. Звужуючи свою боротьбу до мінімальних вимог мало рухливих пропагандистів й сальонових провідників, УСДП говорить радо про гуманність, захоплюється ним, а не бачить як інтерпретують ті засади інші.

В часах післявоєнних, коли у нас говориться про політичне вироблення та суспільну диференціацію, при чому кожна суспільно-політична партія виступає як певна сила і використовує всі можливості для охоплення в організації та залучення усього елемента приналежного до неї по своєму соціальному оприділенні, то УСДП під тим оглядом не грішила ніякими досягненнями.

Автор книжечки п. н. „Професійні Спілки та їх завдання” Л. К-р. каже, що нац. момент також відіграє важливу роллю в профспілчанському рухові. В країнах з різними націями „повстають дуже часто окремі національні спілки з національно-шовіністичною ідеологією... В Польщі є окремі польські і жидівські (бундівські й поалейсіонські) профспілки.” Стверджуючи такий спосіб організації проф. союзів — необхідно було й УСДП підійти до проф. союзів на національному принципі, та організувати, коли не власні профспілки то відділи хоча. УСДП стверджує, що профспілчанський рух не є політичним рухом і що він змагає виключно до поліпшення умов праці та матеріального забезпечення робітництва, що вказує на чисто економічний характер профспілок і тому саме потрібно сходитися з іншими та вести спільно боротьбу. Не знати одначе, чому така ситуація і такі завдання виключають можливість організації Українських Профсоюзів — чи відділів тільки.

УСДПівські провідники глядять дуже короткозоро на суспільний політичний рух та не уявляють собі, що сама організованість і боротьба за економічний інтерес — це вже політика і то велика політика, яка підсилює одну суспільну верству чи політпартію, а ослаблює другу. Коли УСДП підходить до профсоюзу, як організації наскрізь аполітичної, тоді й не може бачити на чолі його Квапінського, Жулавського чи інших, які стоять на чолі політпартії ППС, а давніше як бойовики сиділи по царських тюрмах за самостійницьку ідею, і які все підуть на все аж до самовідречення, щоби не дати нарушити існуючий стан свого посідання. УСДП не хоче розуміти того, що ППС веде політичну боротьбу в лоні своєї держави і що в її інтересі лежить так повести політику профсоюзу, щоб скоріше добути владу у свої руки. А цього ми ніяк не можемо назвати аполітичністю. Тому коли польський профсоюз охопив українських робітників, тоді він скерував їх у політборотьбу за інтереси ППС, і в тому якраз лежить суть співпраці під оглядом політичним в межах профсоюзницького руху — на яку пішли українські робітники за своїм проводом.

Все це треба відкинути зовсім, коли йде мова про необхідність підсилення організації українських робітників, про поведення їх самостійними руслами згідно з вимогами модерної суспільности, про оборону перед настирливою денационалізацією зі сторони самої ж П.П.С., про вироблення українського робітництва, як української суспільної сили, а не якої іншої, про конечність створення українських профсоюзів та вироблення українського робітництва під оглядом національним і політичним.

Річ ясна, що така назадняцька робота проводу українського робітництва мусіла дістати по лобі самим життям і самими робітничими масами. Творчість, активність і бойовість українських політичних мас випередили назадняцтво керуючої верхівки.

Національний момент, що в наші часи переважає клясовий, проходить у кожную ділянку робітничого життя і ставиться, як принцип — тоді, коли шовінізм ППС намагається скріпити денационалізаційну акцію. Органічна реакція проти зліквідування природного розросту національної свідомости, яка необхідна навіть для клясової боротьби, набирає конкретних форм: як негация негодіної клясової солідарности і, як постулят скріпити силу українського робітництва та усвідомити його національно і виробити політично. Це вводить українське робітництво в площину відмінних, а zarazом і поступових змагань.

Коли глядимо об'єктивно на життя робітництва, — тоді й бачимо, що було воно все активне й злібне до боротьби і до

творчої праці у суспільному житті. Воно все уміло годити ворохобний деструктивізм, як негацію нездібного — з конструктивізмом, як доказом творчої здібності. І тим виявляло свої цінності. Одначе підпадаючи під невідповідні впливи, *не в силі витворити нічого позитивного ні для нар. суспільности, ні для себе самого.* Вина цього лежить у його провіді, який чомусь певний, що монополь для ведення робітництва лежить у його і тільки в його руках — хочби праця його була шкідливою і для самого ж робітництва. УСДП, як провід робітництва, ставив вище всього клясовий ідеал, *але оминає основні моменти, без яких і самий клясовий ідеал існувати не може.* Вона оминає національні цінності, які являються основними і при клясових рухах, які дають запоруку того, що робітництво даної нації не піде у вислужництво.

Глядимо на робітництво, як на суспільну силу, розуміємо його клясовий світогляд, на якому з природи речі мусіла побудуватись міжнародня солідарність робкляси усіх держав чи народів, що пішло в основу соціалістичної політики під кличем: „Пролетарі всіх країн єднайтеся!”. Але ми бачимо, що яке б не було теоретичне обґрунтування міжнародньої солідарности робкляси, але практика приносила повне заломання й сьогоднішню кризу соціалізму. Міжнародня єдність робкляси має штучну пов'язаність, а її підбудовою є затаєний клич боротьби за вплив і панування одного народу над другим. Практика доказує, що ні разу в ім'я солідарности не пішли солідарні інтервенції за кривди робітників у деяких державах. В 1926 році під час страйку вуглекопів в Англії — Польща збільшила продукцію вугілля, а робітники польські пішли до праці, свідомі, що підривають силу страйкуючих товаришів. Член „Лейбор Парті” прем'єр Мек-Доналд продовжує традиційну імперіалістичну політику Англії в Єгипті та Індії чи не краще, як уряд лібералів. Клясова солідарність найшла своє примінення в Сов. Союзі — при чому шовінізм московського робітництва та його вічна супремація над українським робітництвом упосліджує це останне.

Всі ці практичні висліди клясово солідарної роботи створюють потребу серед української робітничої маси, хоча і проти волі проводу УСДП, піти на шлях позитивної розбудови робітничого організованого життя, але вже у повному відмежуванні від інших неукраїнських організацій.

Причиною цього є те, що при співпраці робітників різних народностей вичувалося постійне шовіністичне наставлення інших робітників до українця, що зрештою діставало повну санкцію інженерів та керівників і підносило їх до кращих

привілеїв та запевняла стале місце праці. Це виробило такі напружені відносини, таку велику нехоть до всього що пепесяцьке, що він перестав вірити й в клясову солідарність, взагалі у клясову боротьбу. Безперечно, що цей момент психологічної натури відразу прибрав і свої практичні форми: Коли ж українець станув поруч робітника жида, то і той мав краще становище від його, а беручи під увагу жидівський капітал по деяких фабриках — тоді й становище його було досить сильне. Хитра калькуляція робітника жида — переносила при деяких працях його пайку роботи на українця, на яку мусів витрачувати подвійну енергію його робочої сили і т. д. Такі практичні прориви клясової солідарности при одному варстаті праці, при недокладному поставленні умов фабричної роботи не можуть мати місця в індустріяльних країнах, але за те там йде прорив вищої натури.

Пориваючи з клясовою солідарністю, ступаючи на шлях національного поступу, українське робітництво осталося без проводу.

Здається немає на світі більше покривдженої, покинутої та незорганізованої робітничої кляси, як українська — тому й всякі зазіхання так дуже відбиваються на ній. Звідси ставиться вимога самим життям, що українське робітництво мусить покинути дотеперішній клясовий тип своєї організації, бо вона заважила чимало на його стані.

Зваживши факт суттєвої кризи II-ї міжнародівки, мимо голосних меморіялів, факт, що ця криза стає більше наглячою, і клясова боротьба в одному народі в площині міжнародної солідарности робляси — мусить уступити місце солідарності і співділанню кляс одного народу.

І ця суттєва та наскрізь життєва зміна буде доказом назрівання нових суспільних сил, нового світогляду та нових соціально-економічних основ, що дістають назву націоналізму, як системи життєвих цінностей.

Це безперечно вводить українське робітництво у площину зовсім відмінних змагань — клич соціального поступу дістає своє доповнення у тому, що у боротьбі за соціальну ідею українське робітництво бореться у першу чергу за ідею національну.

Сам той факт являється запереченням суспільного деструктивізму, клясово-партійної політики та її амбіції.

Важним є те, що українське робітництво виявляє свою охоту бути тісно зв'язаним з цілим народом та розуміє, що його соціальна ідея мусить здійснитися з цілим народом, перед яким стоїть конечність боротися за ідею національну.

Пориваючи всяку клясову солідарність, українське робіт-

ництво повинно ступати на шлях самостійної організації з узглядненням усяких сходжень з другими робітничими класами, коли цього вимагатиме інтерес українського робітництва.

Українське робітництво повинно підпорядкувати себе волюнтаризмові, що на практиці являється збірною та дисциплінованою волею й охотою співпрацювати та підпорядковуватися вічній ідеї нації.

Це мусить зробити українське робітництво, коли перед ним стоїть постулат боротьби за соціяльну й національну ідею народу.

УРИВКИ

З НАПИСАНОЇ В ТЮРМІ ПРАЦІ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ

„Уривки” — це малі вирізки з довшої статті, яку у львівській тюрмі „Бригідки” весною 1934 року написав Зенон Коссак. Лекційною працею про український націоналізм користувалися українські політичні в'язні в тій тюрмі. Праця не має заголовку ні підпису автора з конспіративних причин. Її переписували в'язні і передавали іншим.

Один примірник зберігся завдяки тому, що його з оригіналу переписали тодішні політичні в'язні — Василь Крупа і А. Глушко в місяцях травні-липні 1934 року. Копію з тюрми виніс Василь Крупа і склав її до диспозиції Архіву-музею ім Ст. Бандери при Головній Управі Ліги Визволення України в Торонті.

**
*

Кожний суспільно-політичний рух мусить мати своє обґрунтування у філософії, а на її основі мусить мати свій світогляд. (Світогляд це знати суть існуючої дійсності, знати відношення людини до оточуючого світу й зовнішнього оточуючого світу до людини.) І так, коли візьмемо комунізм, то побачимо, що він має своє обґрунтування у філософії *матеріалізму*, а на його основі буде матеріалістичний світогляд, який каже, що *умови (об'єкт)* впливають на хід людської думки. Це твердження у дальшу чергу доводить, що початком і підставою всього є матерія. Таке філософічне схоплення справи дало нові погляди на суспільне життя. Матерія це основа всього, — каже філософія матеріалізму. Коли ж матеріалісти прийшли до вирішення суспільних питань, тоді сказали: Підставою всього в житті суспільства є економія. На економії будується все інше, як наука, культура, мистецтво і т. д. Бачимо, що світогляд, на якому спирається той чи інший рух, вказує нам *шлях* даного

руху. Тому не може бути ніякого суспільно-політичного руху, який не мав би свого світогляду. Так само і український націоналізм має свій світогляд, на якому опирається.

Український націоналізм, як світогляд, має своє обґрунтування у філософії *волюнтаризму*. Волюнтаризм, це філософічна система, яка признає першість у житті *волі*. Воля, хотіння є чинником не матеріяльним, тому філософія волюнтаризму признає першість нематеріяльному чинникові волі, з того виходить, що він є явищем *ідеалістичним*. Ідеалізм у противагу до матеріялізму каже, що ідея (хотіння) впливає на хід людської думки, на умови (об'єкт). Бачимо тут протилежне зіставлення понять, що говорять аж надто ясно про незгідність цих двох світоглядів. В основу волюнтаризму входять два поняття: 1) воля і енергія. Німецький філософ Шопенгаувер — творець волюнтаризму, працюю щодо якого він не докінчив, каже: „Світ це воля, світ це вічне хочу, що є основою всякого життя”.

Приймаючи таке твердження, бачимо, що початок світу лежить у нематеріяльному викликові волі. Воля знову у своєму діянні дає початок енергії. *Енергія* — це діюча сила і є у своєму початку не матеріяльна. Вчені фізики кажуть, що розбиваючи матерію на атоми, мікроми, доходять до нематеріяльного елементу енергії і від цієї енергії поворотною дорогою можуть дійти до матерії. Такий науковий доказ говорить про вагу нематеріяльного елементу волі й енергії в житті.

Коли воля є причиною космічного укладу земської кулі, тоді воля переходить на людей, які являються частиною всієї природи. Є та різниця, що воля, яка керує космосом, є *підсвідомою*, а людина як найбільш досконала істота в природі наділена розумом, має свідому волю. Звідси приходимо до твердження, що людська свідомою воля являється частиною підсвідомої волі всесвіту — значить, людина являється частиною природи, хоч панує над нею і її оформлює...

Щоби будувати нове, треба заперечити існуюче. Коли український націоналізм заперечує стан поневолення української нації, коли заперечує стан визиску, коли заперечує цей стан, де панує соціальна нужда, а на це місце дає нове життя, то цей рух є революційним...

Кожний суспільно-політичний рух, що хоче бути переможним, мусить звернути велику увагу на виховання своїх визнаvcів.

Так є у всіх народів, які стримлять до перемоги й розросту. І український націоналізм стоїть перед цим завданням, а це завдання його надто велике, бо стоїть перед перевихованням

всієї української нації й здобуттям державної незалежності. І це велике завдання виповнить українська нація тоді, коли її молодь буде великою, шляхетною, високодейною, дисциплінованою, сильною, характерною, коли віддасть себе всеціло рухові й буде його гідно заступати. Це виховання є незвичайно важне, воно має захопити кожного націоналіста(-ку), коли в дійсності лежить їм на серці добро справи і батьківщини. Немає нічого кращого, нічого гіднішого, немає більшого щастя в житті людини, як бути борцем за краще майбутнє свого народу і батьківщини.

Це є те, що підносить людину на вершини життя, робить з неї героя, велетня, борця за краще майбутнє. До того допровадити може людину лише безмірна любов до свого рідного. З безмежної любови націоналіста до України постане Українська Незалежна Держава. І так є у всіх народів. Прикладом цієї безмежної любови до свого рідного є Д. Данилишин, який в обличчі смерті виявив таку велику любов до свого рідного, що з його грудей неслися мов молотом ковани слова: „Я жалую тільки того, що не можу більше працювати для Неньки України. Слова ці, це повний вираз любови аж до самовідречення. Хто в собі витворює такі почування, цей мусить здобути собі гідність найкращого борця....

СТЕПАН ОХРИМОВИЧ

СПОМИН ПРО БРАТА

Коли думками повертаюся у наш родинний край, тоді пригадую, що Степан у гурті решти молодших моїх братів і сестер був неначе духовим провідником та останньою інстанцією у всіх спірних питаннях, що їх несло життя. Ми вважали його ходячою енциклопедією і ніколи не було в нас сумніву, що є речі, на які він міг би не дати нам задовільної відповіді. Крім того він був наче тим добрим духом, що мимохіть сповняв нас своєю добротою та ідейністю.

Подібно як у родині, так само в школі всі його дуже шанували та любили. Його визначність в науці у шкільних роках, а при тому велика скромність і привітність з'єднували йому друзів. Він мав для кожного щирі усмішку та готовість допомогти, чим треба. В гімназійних роках віддавав себе всеціло для праці в Пласті, читальні „Просвіти” та в Сокільських гніздах. Під час ферій мандрував з пластунами по Карпатах або таборював на Соколі, біля Підлютого, де в першому році таборювання був одним із тих піонерів, що будували перші курені гуцульського стилю. На селі підготовляв аматорські вистави, концерти, давав виклади. Організував сільських хлопців і дівчат у ряди Сокільства, а завершенням цього був величавий здвиг у Стрию в 1929 році.

Загал селян і сільської та робітничої молоді з цілого повіту ставився до нього з вийнятковою пошаною та запалювався тим вогнем ідейности, яким він горів.

Отже нічого дивного, що я, маючи такого брата, плекала в своїй душі ще більшу любов до нього і до всього, що він робив, що писав та чим жив. Так дуже

Степан Охримович

хотілося мені піти його слідом та бути хоч трішки до нього подібною. Це поєднання доброї, скромної вдачі, кришталево чистого характеру та глибокої і постійної ідейности давало цей образ сильної духовости, що впливає на оточення.

З виїздом Степана на студії до Львова мій контакт із ним зосередився на листуванні. Чи це була порада мені, як тодішній пластовій курінній, як найкраще підготувати свято в честь Лесі Українки, чи матеріали про княгиню Ольгу, патронку нашого куреня, чи просто лист із запитом, що нового дома, завжди його листи були для мене окремим переживанням, бо з них так і відчувалось його сильну особовість.

Крім діяльности в студентських товариствах у

Львові, він також працював у науковій ділянці, а саме в НТШ, як асистент проф. В. Сімовича, та в Українському Національному Музеї під проводом проф. Свенціцького. Але з тієї праці, яку він так дуже любив, як також із студій мусів скоро зрезигнувати та віддати себе всеціло праці в підпіллі, яка згодом спричинила часті арештування. Під час побачень з ним у в'язниці в Стрию чи в Бригідках у Львові, я бачила його зрівноважену поставу та гідність (з якою навіть в'язнична сторожа мусіла числитися), а zarazом велику віру у краще майбутнє України.

Однак допити та методи поліційної польської держави були неперебірчиві і ця система знищила його фізично дуже скоро.

Він згас як метеор на 26-му році свого життя, повного посвяти для визвольної ідеї. За два тижні після того, як його хворого, з гарячкою звільнили з в'язниці, — він помер.

Його похорон у селі Завадсві, біля Стрия, був маніфестаційно-жалобним здвигом цілого повіту. Прийшли всі ті, що його знали, а знали його і старі і молоді, і пластуни і соколи, і просвітяни і друзі з підпілля. На домовину поклали пластовий капелюх, хустину та терновий вінок.

З того часу рік-річно на Великдень з'їздилися з усіх сторін повіту тисячі людей на Панахиду, незважаючи на те, що на роздоріжжях поза селом стояли поліційні стійки та розганяли людей.

Він мав сильний духовий вплив на тих, що з ним співпрацювали і цей вплив діяв на них і по його скоропостижній смерті.

У БОРОТЬБИ НА ЖИТТЯ І СМЕРТЬ

(Спомин)

Я вийшла з хати, щоб як завжди після повернення домів, заглянути в садок і до городу (ми приїхали з чоловіком пізно ввечорі зі Львова), як на подвір'я вбіг Петро З., той зі сусідства й кликнув:

— Степан помер!

— Який Степан? — запитала я, але серце моє завмерло, бо я вже знала про кого була мова.

— Ой, пані, лиш один був такий Степан на світі! Дивіться, село неначе запалив!

Я зробила рукою знак хреста, але моя свідомість не сприйняла цієї вістки; чи це можливе?

— Як неможливе! Пригнав хлопець зі Завадова на коні і сказав нашим. Чуєте, як жінки голосять! Поліція вже є в селі — сказав Петро стихеним голосом — не буде, кажуть, пускати на похорон. Бояться бунту. Замучили його, а тепер бояться. Та наші хлопці збираються і Бог один знає, що з того буде... Щоб так пан директор промовили до людей...

Я пішла до батька. Він довгу хвилину мовчав, як це було його звичаєм у хвилинах сильного потрясіння.

— Поклич усіх, — сказав.

За хвилину вся наша родина, разом зі службою зійшлася в гостинній кімнаті.

— Діти — сказала мама — Степан помер.

* *
*

Батько пішов на село. Всі плакали. Я не могла плакати. Передо мною стояв Степан живий, такий як

він був ще недавно, у Львові це було, усміхнений і разом з тим смутний, ніжний і разом з тим сильний, сильний як криця. Два тижні тому вийшов з тюрми. Ми всі були щасливі, що його випустили. Волею він не тішився, бо захворів. Але його недугу після тюрми ми вважали майже samozрозумілою, хоч ці сильні болі цілого тіла не ворожили швидкого видужання. І він говорив про смерть. Але ми в це не вірили.

**
*

Ми познайомилися з Охримовичами вперше в день, коли аматорський гурток, що його щойно заложив батько при читальні „Просвіти” в Нежухові, ставив „Наталку Полтавку”.

На виставу з'їздилися гості теж зі Стрия і з поблизьких сіл і між ними була теж „Тета Влодзя”, сестра пані Охримовичевої з трьома хлопцями, Осипом, Степаном і Юрком і дівчинкою Марійкою. Вдома, на наше розчарування, вони залишили ще Дозя, Маркіяна, Зеня.

З усіх гостей, хлопців і дівчат, дітей і старших найбільшу увагу викликали очі одного молодого Охримовича. Всі наче б то дивувалися: „Такі сині очі!” Та це не була синь, що говорила до людей; синіх очей було багато. А в цьому погляді була мова душі, подив 16-літнього хлопця для всього, що гарне й величне. Діти Охримовичів не були на себе схожі. Особливо вражав контраст двох старших братів, що звичайно були разом, два сіямські брати, Осип і Степан. Осип мав подовжне, бліде обличчя, темні як вугілля очі і був вічно незадоволений чимось. Степан був круглолиций, синьоокий і золотоволосий і усміхнений, неначе б світ кругом нього був одним раєм.

Пізнати краще його не було легко. Він завжди мовчав і здавалося, що кожне до нього сказане слово викличе муки соромливості. Дівчатам, що звикли до

хлопців-джигунів зі Стрия, чи синів дооколичної інтелігенції, було дивно з хлопця, що цілий вечір не промовив слова, а „розмовляв” з оточенням одним лиш поглядом і усмішкою, що з’являлася і зникала на його милому обличчі. Але ми швидко відкрили в обох старших Охримовичів цінні для нас вартості: вони співали. Осип басом, а Степан тенором. Тодішня молодь співала. При кожній нагоді, або й без нагоди. Здавалося, що ми тільки того й сходилися у кожну, вільну від школи, годину, щоб поспівати.

Хто краще співав, хто знав більше пісень, хто міг принести нову пісню в товариство, хто мав різноманітний репертуар у поодиноких родах пісень, побутових, жартівливих, історичних, стрілецьких, народніх і не народніх — тому була відповідна ціна в нашому молодечому крузі.

Поза співом, Степан у товаристві був не лиш маломовний, але й наче б то незамітний, як усі Охримовичі зі своєю дивною скромністю. Та часом він заскакував якимсь вчинком. Одного разу (це було в нашому домі) роздавали гостям каву. Степанова філіжанка була швидко порожня і я поспішила її наповнити. Гості при столі гримнули голосним сміхом, що мене дуже збентежило. Тоді п-і Охримовичева, Степанова мама пояснила:

— Він не любить кави, тому так швидко її випив!

Нещасний вигляд Степана, коли одержав другу філіжанку кави, викликав сміх.

— Чому ж він не скаже?! Я вже подаю чай!

Та нім я встигла взяти його чашку з нещасною кавою, він уже підніс її до уст і випив, не відриваючись, одним ковтком. За те він одержав від гостей грімкі оплески. Коли ж я запитала його пізніше, чому змушує себе робити те, що йому немиле, відповів:

— У житті треба пити все, і гірке й солодке.

„Що він може говорити про життя?” — подумала я, сама ще дитина. Хоч навіть трохи старший за мене,

здавався нам усе молодим, несвідомо здивованою дитиною. Не лиш я так думала.

Одного разу розглядалися ми за актором, що взяв би ролю аманта в нашому гуртку. Дотеперішній амант, Петро О. був нікудишній актор. Хоч гарний, мов намальований, він на сцені стояв як дерев'яний автомат. Хіба що часом переступив з одної ноги на другу, від чого його безуспішно відучував наш режисер, актор (неперевершений Микола в „Наталці Полтавці”) і декоратор Едвард Козак-ЕКО, тоді учень стрийської гімназії. До того Петро О. не співав, не міг взяти одного чистого тону. У конечних випадках виводив за нього любовні арії М. Бігун за сценою, аж доки одного разу це не створило прикрої, хоч і комічної ситуації; „співак” преспокійно стояв на сцені, переступаючи з ноги на ногу, тоді як згідно з текстом арії, він мав „вмирати з кохання”, включно зі самогубством. Отже ми шукали аманта. Хтось згадав Степана Охримовича з його чудовим голосом і музикальним слухом.

— Степан любовника?! Та ж то дитина! — кликнули всі хором.

І всі помилилися. Бо швидко прийшов час, що виявив Степана, не лиш доброго актора й співака, але й діяча й революціонера, великого сина України.

**
*

Охримовичі в Завадові — це була скромна, багатодітна, священича родина, що прибула сюди з гір, з Корчина б. Сколього в 1921 р. Отець Богдан Охримович обняв парафію з трьома селами, Завадовом, Голобутовом і Нежуховом. Батько о. Богдана, о. Юліян Охримович був парохом села Сенечола б. Долини до 1908 року. А його батько був парохом Велдіжа і там помер. Також священиком був дід Юліяна Євстахій і прадід Григорій, обидва парохи Гуцанок біля Тернополя.

О. Богдан Охримович мав п'ятьох братів та три сестри. Найстарший із них — Володимир був адвокатом у Львові, Роман і Остап були священиками, Любомир суддею, а наймолодший Юліян був публіцистом, автором книжки „Розвиток української національно-політичної думки”; був розстріляний більшовиками в Києві в 1918 р. Сестри: Оля, Слава і Олена (Залізняк). Всі були українськими патріотами, а Володимир відомим громадським діячем. Сам о. Богдан був людиною доброти й вийнятової привітності до всіх. До людей і до природи. Коли приїздив до Нежухова на лекції релігії до школи, то все мав у руках квітку. Пам'ятаю, як мама одного разу післала мене за браму пошукати на возі квітку, що її о. парох загубив і безупину за нею оглядався. Я не могла знайти її. Зірвала на нашому городі гілку щойно розцвілого жасміну.

— Вона така сама, як була та! — запевнювала я.

— Ні, — сказав о. парох — той квіт мав на пелюстках темніші лінії, але цей теж дуже гарний і я дякую тобі.

Лагідна, добра й працююча була теж мати Степана Анна з Мартинкових Охримовичева. Сестра її Володимира Ганкевичева, молода вдова, жила теж у Завадові, а брат, о. Мартинків був катехитом стрийської гімназії. Та найбільшу увагу в нас збуджувала сестра о. Богдана Олена Охримович-Залізняк. Її участь у міжнародніх жіночих конгресах на терені голосної тоді української Секції Ліги Миру й Свободи у Відні, де йшла боротьба за членство українок в Лізі після втрати державности, була в нас живо обговорювана ще перед приїздом Охримовичів до Стрийщини. Хоч ми молоді не багато знали про громадську працю Олени Залізняк, ані не здавали собі справи з ваги цієї праці, яка займає визначне місце в історії українського жіночого руху, студентському та загально-громадському житті початку 20-го століття, то нам страшенно імпонувало те, що сестра нашого священика була одною з

трьох перших українок, які здали гімназійну матуру та мали університетські студії. І коли, кілька років пізніше, п-і Олена Залізник по поверненні із заграниці, побувала в Завадові й відвідала і нас, — ми були заскочені і майже розчаровані її безпретенсійною звичайністю. Свою особу ставила в тінь перед широким діапазоном загальної справи. Такою вона є й сьогодні, як голова Світової Федерації Українських Жіночих Організацій.

Родина Охримовичів, що з нею ми зв'язалися нитками приязні, здається мені тепер символом українського народу, його глибокої духовости, любови краси, здібности до терпіння від ударів долі, що падали на неї у бурхливу передвоєнну добу на українській землі, а при тому несхибної прямолінійности і незламної сили в обличчі жорстокости й дикости ворога. Чиста спокійна безжурність, працьовитість, надмірний індивідуалізм, що проявлявся у повній свободі думки й вчинків кожного члена родини — це добрі й злі прикмети цієї родинної спільноти, що в ній кожний мав своє питоме обличчя, а в цілому одне п'ятно: шляхетність характеру і патріотизм, що не знав ніяких меж. І Степан Охримович не був випадковою появою, твором якогось зовнішнього впливу, хвиливим захопленням якимись переконаннями. Він був прямим нащадком старого українського роду, що сягав у глиб століть і якого українство було органічне, активне й незмінне.

**

З кінцем 1921 р. наш аматорський гурток в Нежухові зазнав важкого удару; більшу частину „акторів” арештувала польська поліція і тримала в стрийській тюрмі. Тоді вийшла на світло денне приналежність до УВО (Української Військової Організації) багатьох наших знайомих. Безпосередньою причиною арештів був бойкот польських виборів. У дожданні на рішення

Ради Амбасадорів щодо долі західніх українських земель, український політичний провід вистерігався визнати передчасно польську владу і не взяв участі в перших виборах до польського сейму та сенату. Бойкот виборів був загальний, постава українського населення однастайна. Поляки відповіли репресіями. Ще не загоїлися народні рани після розгрому української армії, що вимирала в польських концентраційних таборах та після масових арештів в 1920-21 рр. перепроваджуваних поляками по зайнятті Західньої України, — як прийшла нова хвиля переслідувань, арештів членства УВО.

Українці захвилювалися. Гарячково були схвалювані одними й оспорювані другими дії УВО. Не всі здавали собі справу з того, що нова революційна організація звернула на себе увагу окупанта, а тим самим давала невеликі можливості існуванню легальних організацій та розвиткові громадського й культурного життя. Не було однозгідности й щодо становища супроти ворога стосовно засобів боротьби з ним. Більшість активної молоді, зорганізованої в Пласті, горіла бажанням підносити революційний настрій мас, творити кадри активних борців. Даремно старші громадяни закликали до розумової, обережної, систематичної і легальної дії. Наші батьки поручали нам освітню працю в масах, розбудову економічного життя, кооперацію та економічні установи. Вони закладали кооперативи, крамниці, олійні, бібліотеки, спортові та драматичні гуртки, творили оркестри, хори та інші культурницькі установи. В хаті йшли постійні запальні розмови на громадські теми. Але мало хто звертав увагу на нас, щоправда, дуже ще зелених, молодих. „Тендітним панночкам” не говорилося про такі речі. Арешти навівали паніку, особливо вісті про побої політичних в'язнів. Причини арештів ховали перед нами. І ми самі переварювали суперечності тодішнього громадського та політичного життя, ускладненого вимогою зайняти становище до

окупаційних режимів Польщі та УССР. Найбільше ломали ми собі голови над завданням Пласту — тоді єдиної молодіжньої організації. Завдання Пласту, можливості його розвитку й межі нам не зовсім були ясні. Ми чомусь вперто шукали нових можливостей. Однієї неділі мала я на цю тему реферат, (якщо це можна так назвати...) на сходинах 5 Куреня дівочого Пласту ім. кн. Ольги в Стрії, і говорила в ньому про організацію Пласту на селі. Моя думка, приступати до закладання пластових гуртків на селах, не викликала ніякого відгуку. Дуже нещаслива із-за такої невдачі я поверталася у понеділок зі школи в поганому настрої. На Дрогобицькій вулиці приступив до мене Степан Охримович. „Бричка”, що нею він доїздив зі своїми братами до школи зі Завадова, поїхала раніше додому, а він залишився, бо мав у Стрії пластові гурткові сходи і тепер повертався пішком додому. Прибита невдачею, я зовсім не мала охоти до розмови „з хлопцями”. Всі вони звичайно точили баяндраси, що були мені, зокрема сьогодні, зовсім не по-нутру. То ж я мовчала. Натомість Степан виявив зовсім незвичну в нього балакучість, яка мене страшенно заскочила. Він чув про мою доповідь на курінних сходинах. З неї хлопці посміхалися, але його зацікавила ідея сільського Пласту. Він щойно мав реферат у читальні в Завадові про виховання молоді і буде мати його теж в Голобутові та інших селах.

Ми стояли на Великому мості. Найближча дорога до Завадова вела через Грабовець, тому я сказала йому на прощання „Скоб” і подала ліву руку, але він сказав, що піде через Нежухів. Отже ми продовжували розмову. І він не відкидав у засаді пластової роботи на селі, його навіть дивувала байдужість міської інтелігенції до мас сільської молоді, резервуару наших національних сил. Очевидно, що пластової форми ми не можемо ще сьогодні примінити на нашому селі, але виховну ідею українського Пласту, її національний первень ми можемо й повинні ширити в наших масах. Він

від якогось часу працює над сільською молоддю і переконується, що до неї не так уже трудно знайти дорогу. Вона відгукується на позитивні гасла, вона є готова шукати шляхів до національної роботи, так як і міська молодь. І вона в основному є більш етична, а сприймає ідею українського націоналізму без непотрібних ускладнень.

Ми не дуже добре розуміли себе; він говорив про молодь, а я мала до діла з діворою, тією, що на неї кинули хмари польських учительок, з наміром ширити „польскоць” у народній школі. Українські директори шкіл мали багато клопотів з учительками і діворою, що її підбурювала свідомо молодь.

— Чому не даєте вже ваших театральних вистав? — запитав несподівано Степан.

— Навіщо їх? — сказала я замість відповіді, сповнена песимізму до всього кругом.

Степан не думав так зле про ці вистави. Лиш... чи не краще впровадити інший репертуар? Напр., історичну п'єсу. Що я думаю про те?

Що я думаю? Я була захоплена.

Нашим спільним ділом була незабаром вистава „Невольника” в Завадові, у stodолі. Вистава не мала мистецького рівня, але мала численну публіку й молодечий запал.

**
*

1923 рік був неспокійний. Спалахували вогнем стирти збіжжя на полях, горіли двори польських поміщиків. Уся Стрийщина була напружена, немов підложене динамітом поле, готове вибухнути в повітря за малою іскрою полуменю. Так кипів народній гнів проти рішення Ради Амбасадорів у Парижі, яким затверджено окупацію західніх українських земель Польщею. Надія на міжнародну справедливість принесла ще одне розчарування і ще раз усвідомлювала, що покладатися

треба лиш на власні сили, на власну боротьбу на життя і смерть.

Цього року Степан Охримович здав матуру і по фєрїях поїхав до Львова, де записався на філософічний відділ, очевидно українського таємного університету, що його існування підсичувало революційну атмосферу міста. Виклади відбувалися по таємних приміщеннях, поліція ганяла за студентами й професорами. Ми, дівчата, хоч ще в середній школі, були горді на наших українських студентів і демонстративно бойкотували тих, що записувалися на державний польський університет.

Степан приїздив домів лиш на фєрїї і бував часом на селах з доповідями, або закладаючи сокільські гнізда для молоді, але головним осередком його праці, так бачилось мені, стало студентське та пластове середовище. Він здав матуру з відзначенням, цебто з найкращим поступом, і була підстава сподіватися швидкого закінчення його університетських студій. Тим часом серед розгару студій і організаційної праці — Степан захворів. Недуга була важка, коли прийшла криза, виглядала безнадійною. Та після місяців лікування Степан повертався до здоров'я. Тоді можна було вже його відвідати. Він змінився й було очевидне, що йому потрібно було ще довгого відпочинку. Замість того він незабаром потім поїхав до Львова. Мовляв, його студії були невідкладні. Але коли я, в 1927 році приїхала до Львова на університет, Степана рідко коли можна було там побачити. Частіше ми зустрічалися на сходинах Гуртка Україністів, де члени Гуртка, студенти славістики, обговорювали тематику доповідей, та становище української літератури на львівському польському університеті, що її професори вперто називали „руською”, а поза граматикою, не хотіли впровадити літератури як предмету в рамці славістики. Степан Охримович не мав часу на студії. Хоча він не належав до тієї молоді, що гайнувала роки на університеті з

недбальства та веселого життя гульвіс, то він занедбував студії через свою громадську й політичну працю. Він був головою Студентської Громади в Стрії, головою „Товариства Наукових Викладів ім. Петра Могили” у Львові, редактором видань ОУН, осаулом II Стрийського Куреня Старших Пластунів, прелегентом на сходинах Гуртка Україністів, організатором численних акцій на терені Стрийщини і Львівщини...

Тоді існували серед молоді різні типи суспільних працівників і борців за незалежність України: Діячі — члени пластових і студентських організацій, теоретики й ідеологи націоналізму, що навіть у тюрмі намагалися вести свою письмову працю, науковці, що працювали в ділянці українознавства й боролися за його еступ на польські університети і члени УВО, пізніше ОУН, які вели збройний опір чужій владі.

Степан не належав до одної з цих груп. Він був в усіх. Належав до тих нечисленних одиниць, які у своїй праці бачать ціле поле боротьби, цілість проблеми української справи. Розуміють потребу активної участі всіх елементів національного життя; інтелектуального поступу, росту української культури, вагу духово-ідейної еволюції мас і потребу революційної боротьби — однаково. Тому рамки організацій і навіть ОУН, у якій брали участь сотні й тисячі молоді, були все ще замалі для діячів типу Степана Охримовича. Він прагнув захопити ідеєю боротьби всю українську молодь, для якої писав і виголошував свої полум'яні доповіді. Прагнув піднести рівень селянських мас і заактивізувати їх до боротьби. Тому організував для неї „Січі” й „Соколи”. Змагав до створення ідеологічної інтелектуальної верстви в українському студентстві і редагував для нього листки й журнали. Стояв на відвічальних небезпечних для його життя постах в ОУН, як організаційний референт та редактор „Бюлетеня” організації, вкінці як її Крайовий провідник. Узгоджування цих різних струмів, їхня рівновага й противенства, теоре-

тичні й життєві — займали Степана повсякчасно. Окремі гострі проблеми домагалися розв'язки й він працював над ними серед напруженої атмосфери свого життя. Пам'ятаю так добре один момент...

Я прямо напалася на Степана, зустрівши його на коридорі студентського Академічного Дому при вул. Супінського, за те, що він не написав додому листа й батьки ним турбувалися. Від часу його недуги в 1924 році його родина турбувалася крихким здоров'ям і надміром праці Степана. Побачивши його бліде обличчя і червоні від нічної праці очі, я кинула злосливо: „Як хочете бути національним героєм, то мусите трохи спати, інакше підете знову до ліжечка”.

Він відповів своєю лагідною посмішкою і незлоливо сказав: „Ви знаєте, що я не є кандидат на героя”.

Ми говорили про родинні справи в Завадові й Нежухові, а потім він несподівано запитав: „Чи думаєте, що Секція Студенток повинна бути лиш становою організацією”?

Це, на вигляд невинне питання було по суті дуже дошкульне, бо я тоді була свіжоспеченою головою Секції Студенток й попереднього дня ходила в делегації до проф. Гальбана, голови „Суспільної Опіки” польського університету, домагатися місць для хворих на легені українських студенток у санаторіях у Микуличині та Закопаному. І вже того самого дня я довідалася, що деякі студенти були обурені на таке „упокорювання” перед чужинцем... Тому я була приготована на цей закид і від Степана, який був незвичайно вражливий на всі кроки супроти ворога. Я насторожилася; чи нам не належаться місця для хворих, коли ми даємо оплати й податки так як і польські студенти, які самі користують з усіх допомог?

Степан злегковажив мою готовість до суперечки; він не бачив нічого злого в тому, що ми домагаємося правно — належного, але чи управа Секції Студенток

думає обмежити свою діяльність до харитативної діяльності?

Я показала йому плян праці, щойно накреслений на шматку паперу. Його найбільше зацікавила низка доповідей на тему національних обов'язків української студентки. Обіцяв дати статейку на цю тему до листка „В дорогу”. Так я, замість відтягнути його від праці, ще навантажила одною роботою, що її він мав і так досить.

Під час літніх ферій 1929 р. Степан „товкся” по селах, переслідуваний поліцією, приготував сокільський здвиг у Стрії. Здвиг був величавий, масові мистецькі точки, виконувані спільно окремими сільськими гніздами робили сильне враження, коли ж всі оркестри разом заграли український національний гімн, тисячні маси народу сколихнуло зворушення... Степан був щасливий. У такому піднесеному настрої я його ще не бачила.

Потім він знову пропадав у Львові, не дбав про здоров'я, про особисте життя, закінчення студій. Отець Охримович просив мене поговорити зі Степаном, бо я саме їхала до Львова. Переказати йому, щоби приїхав додому на відпочинок. Я обіцяла. Та коли я приїхала до Львова, говорити не було з ким. Степан був у тюрмі. Незабаром стали ходити лихі чутки про тортури...

Водночас польська влада почала переслідувати о. Охримовича, батька Степана, накладаючи на нього великі грошові карі за панахиди по героях, національні свята, патріотичні проповіді, могили, насипувані молоддю сіл у річниці Крут, Базару... Все це були „злочини підбурювання населення проти влади”. Але й серед цих клопотів і тягарів о. Охримович не тратив своєї погідної ввічливості до кожного, не забував взяти з дому квітку і виконував безперервно й сумлінно свої душпастирські обов'язки.

Степана випустили з тюрми. Він став приходити частіше на університет й ми зустрічалися на славістичному семінарі проф. Янова. Степан узяв тему магістер-

ської праці, мабуть це була монографія про Леся Мартовича, задоволений, що йому вдалося вибороти літературну, а не мовну тему. Ми йшли в трійку сходами вниз, Степан, мій чоловік і я, коли Степан нагло заточився. Євген допровадив його до підвіконня і побіг по таксі, а я по воду до буфету. Коли я прибігла, Степан сидів на вікні зі заплющеними очима. Був жовтий на обличчі, а великі краплини поту спливали з його чола. По довгій хвилині прийшов до себе й несподівано став говорити про своє терпіння, незносні болі, безсонні ночі, велику кількість таблеток, що їх він з'їдає, щоб часом заснути...

Я сказала благально: „Ви мусите перервати працю... Хоч на короткий час... Як вони вас візьмуть ще раз, вони вас скінчать!”

Він сказав, заплющуючи очі: „Так!”

* *
*

Все таки працювати він не перестав. Його увага була вся у підпільній роботі. Думаю, що й ці студії, які йому так легко було докінчити при дрібці посвяченого часу, були лиш маскою для поліції. Бо кожної хвилини грозив йому арешт. У березні 1931 р. арештували його у Львові і по двох тижнях випустили, можливо із-за стану його здоров'я. Потім він лежав вдома всього два тижні. Його передсмертна постеля була важка...

Однаково життя, як і смерть Степана, що була важким ударом для його родини, організації, друзів — стала ідейним підйомом для тих, що вели далі його діяльність. У кожную річницю смерті на його хресті висіли вінки стрийських пластових куренів, кожного року за панахиду по нім у церквах Стрийщини накладав польський суд великі карі. Навіть річниця смерті Степана Охримовича тривожила його вбивців. Вони мстилися на його родині довгі роки, аж у 1939 р. спа-

лили парафіяльний дім у Завадові, пограбували все майно Охримовичів. Навіть плащ здерли зі Степанової матері і кинули в огонь.

Ця родина принесла в жертву Батьківщині побіч Степана й інших дітей. Брат Зенон загинув від польського ножа в 1939 році на 18-му році свого життя, другий брат від большевицької кулі в 1944 р. Помер передчасно цькований ворогами о. Богдан Охримович. Але не вмерла ідея, для якої діяли й гинули вони й тисячі інших борців їхнього покоління. Між ними Степан Охримович — великий ідеаліст, незабутній друг і відважний воїн, що без вагань поклав своє молоде життя в боротьбі за волю, в боротьбі на життя і смерть.

СТЕПАН ОХРИМОВИЧ

Невдача визвольних змагань рр. 1917-21 принесла українському народові нову руїну. Нові чотири окупанти знову розчвертували Україну і кожний по-своєму і на свій лад добивав її. Зокрема Західня Україна переживала важкі часи під польською займанщиною. Уряд України опинився на чужині, а край залишився без політичного проводу. Ще під час війни завмерло всяке громадське життя. Тепер усюди шалів терор, а над кордоном зависла безнадійність і чорна розпач. Настав догідний час для всякого т. зв. „хрунівства”, тобто для коляборантів з ворогом. На політичну арену виходять з одного боку вислужники Польщі (Ільків, Твердохліб), а з другого боку народжується нове русофільство, орієнтація на Москву, або т. зв. „радянфільство.”

В цьому то часі повертаються домів недобитки українських армій, — вчорашні борці за волю. Вони ніяк не можуть погодитися з тим безнадійним станом, що заіснував на рідних землях. Тому частина ідейних старшин гуртується самочинно, щоб надалі продовжувати боротьбу з ворогами. Посеред відмінних обставин винаходять відмінну форму боротьби і так народжується ославлена **УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ**, згодом перетворена в **Організацію Українських Націоналістів**. До неї горнеться масово тодішня молодь, що в ранній своїй юності на власні очі бачила свою власну державу і задивлена в її блиск бажала працювати, щоб її привернути. Підходять тоді до молоді і „лжепророки”, які намагаються заманити її у свої сіті, щоб заставити служити чужій справі; але тодішня мо-

лодь аналізує зміст пропаганди, не попадає в зневіру, а шукає нових шляхів, як добути і вдержати волю України.

На переломі 1925-1926 років збирається невеликий гурт ідейних студентів і творять „ГРУПУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ МОЛОДІ”, що згодом перейменовується на „СОЮЗ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛІСТИЧНОЇ МОЛОДІ”.

Кожної неділі, вранці, збираються члени того гурту в Академічному Домі і вони завзято, часто аж пристрасно, дискутують, шукають відповіді на пекучо-невідкладні питання, намічують нові шляхи, як добути волю. Цей, зразу малий гурт ідейних студентів, стає згодом поважним чинником, співтворцем самостійницького соборного націоналістичного руху на Західніх Землях України. В першому ряді того гурту стає молодий студент, нащадок заслуженого роду Охримовичів — **СТЕПАН ОХРИМОВИЧ**.

Степан Охримович належав до того роду людей, що при першій зустрічі приковують до себе інших, а образ його особи врзувався глибоко в пам'ять співтоваришів розмов і праці. І сьогодні, по стільки роках, коли вимовляємо його прізвище, то перед нашими очима відтворюється чітко його постать.

Його зовнішній вигляд викликував прихильність до нього. Гарний, чепурний молодець, середнього росту, дещо похилий вперед, буйна, кучерява, набік причесана чуприна, високе розумне чоло, бистрі, а при цьому лагідні очі, коротко стрижені вуси. Таким його бачу, цю пристійну, симпатичного вигляду молоду людину. Степан Охримович мав Богом даний дар бути добрим провідником у багатьох ділянках громадської праці. В родинному домі дістав він не лише належну освіту, але також засвоїв високоякісні і моральні принципи, що лягли в основу його світогляду.

Наполеглива праця над собою допомогла йому добути знання в різних ділянках науки, що завершило його

Учасники першого Конгресу Українських Націоналістів у Відні 1929 року.
Серед них третій зліва в першому ряду Степан Охримович.

широкий, всесторонній, світогляд. Особливе зацікавлення виявляв він до філософії, соціології й історії. Головним предметом його університетських студій було вивчення української мови й літератури. До кожної проблеми він підходив уважливо, вивчав її до основ, після чого робив вірні заключення. При тому всьому його ціхувала надзвичайна скромність, що є атрибутом тільки великих людей. Тож не дивно, що доля заставила його бути духовим і справжнім провідником того першого гурту „молодих націоналістів”.

Ідея служити українській нації полонила „гуртківців” і його так сильно, що для неї посвятив ціле своє коротке життя, — цілого себе. Цілими днями й ночами пересиджував по державних і приватних бібліотеках, віднаходив давно призабуті публікації, їх докладно простудіював, сам їх передумував, щоб вкінці прийти до правильно завершених заключень і передати другим у своїх доповідях, або публіцистичних статтях у пресі.

У своїх рефератах він звертав увагу на те, що український націоналістичний рух є своєрідний, що він нічим не подібний до подібних із назви рухів у інших народів, що джерело і корінь українського націоналізму лежать глибоко в духовості українського народу. Далі доказує він, що націоналізм вийшов з гущі народу і там треба шукати його початків, у бутті українського народу. Такі й подібні його думки спонукували його друзів розроблювати питання українського націоналізму, а сам Степан Охримович став співтворцем оформлення ідеології українського націоналізму.

Тож стало зовсім зрозумілим, що саме Степан Охримович зі своїми найближчими співтоваришами були делегатами на Перший Націоналістичний Конгрес, що відбувся в 1929 р. закордоном.

І хоча справам теоретичного розпрацювання ідеології українського націоналізму Ст. Охримович присвятив найбільше уваги, то зумів він знайти ще час

і на практичне примінення ідей українського націоналізму у щоденному і громадському житті. Мав він і тут досвід, бо вже молодим гімназистом працював активним членом і здібним організатором у Пласті, Просвіті, Соколі і т. д. Під кінець 1927 року він підготував разом зі своїми друзями виступ їхнього гурту на Загальних Зборах Студентської Громади, де піднято гасло за оздоровлення відносин у студентському організованому житті. Його думки перемогли на зборах. Студенти віддали під осуд соціалізм і відмежували від себе збанкрутованих соціалістичних політиків і радянськочинських ступайків, які шукали впливів серед українського студентства. З того часу в житті українського студентства настає радикальна зміна в поглядах: ідея українського націоналізму завойовує все ширші й ширші круги.

Академічний Дім при вул. Супінського у Львові став тоді „кузнею українського націоналізму”, як це неоднократно наголошували польські прокуратори в часі політичних процесів. Тут, в Академічному Домі, відбувалися часто „ідеологічні сходи”, на яких розпрацьовувано питання українського націоналізму, тут переводилися теоретичні і практичні курси, тут відбувалися завзяті дискусії, тут проводжувалося політичні віча. Союз Української Націоналістичної Молоді розростається та кріпиться і виразно позначував своє існування серед української громади. Степан Охримович зрозумів завчасу, що перед українськими націоналістами стане важливе завдання відстоювати позиції в кожній ділянці, зн. добре служити українській справі. Тому український націоналіст повинен визначитися особливими прикметами характеру, має бути загартованим і всеціло відданим одній великій ідеї — відновлення української держави і здобуття волі своєму народові. Показалося, що не всі, які приходили до Союзу, мали змогу по середніх школах набути вимаганих прикмет, тому Степан Охримович задумав і, при співпра-

ці своїх друзів, організував Студентську Секцію при Т-ві Наукових Викладів ім. Петра Могили. Ця установа стала зразковою школою для кожного майбутнього члена Союзу Українських Націоналістів. Зформуванню духа молодого українського націоналіста Степан Охримович присвячував повну і дбайливу увагу. Він, найчастіше сам, підготовляв для членів Секції реферати, забирав голос в дискусії, а що найважливіше, заставляв своїх молодих друзів самим працювати над собою, добувати потрібного досвіду в т. зв. органічному секторі і підпільній заправі.

Вплив Степана Охримовича на товаришів став важливий: в кожній складній справі вони респектували його думку та його авторитет. В 1928 році українські політичні партії в Галичині йшли спільно до виборів послів до польського сейму. Вони старалися втягнути у свою акцію також студентську молодь. У зв'язку з тим виникла посеред молоді різниця думок. Та різниця зарисувалася так далеко, що почав грозити розлам серед організованих вже кругів націоналістичної молоді. Відбувалися гарячі дискусії, завзягі переконання, намови і т. д. Тоді то, Степан Охримович, розуміючи повагу хвилі, уважав, що ніяк не можна допустити до розламу. Він, в особистій зустрічі з кожним із провідних членів СУНМ зумів його переконати, що націоналістична організація виконає своє завдання тільки тоді, коли наша організація буде сильна, а головними елементами будуть: дисципліна і респект до власного проводу. Завдяки його тактові не дійшло тоді до поважніших розходжень чи розламу.

Кількох кар'єристів мусіло відійти від СУНМ, але цим ще більше укріпилася одність думки більшости.

Сам Степан Охримович ставив до себе самого найбільші вимоги: був дисциплінованим членом УВО і ОУН, дуже дбав про глибину думки, про порядок в рядах членів націоналістичних організацій, картав кожного, хто цей порядок намагався ламати. В одному ду-

же відповідальному моменті, коли то враз з іншими його друзями прийшлося йому вирішувати справу в дисциплінарнім трибуналі про те, які середники належить примінити до порушників організаційної дисципліни, він, Степан Охримович, виявив багато виробуміння до людських слабостей. Він тоді твердив, що не всі можуть бути дійсними націоналістами. Тільки люди крицевого характеру, що перейшли пробу, що загартувалися в витривалості і в посвяті великій справі, стають правдивими націоналістами. При тому Охримович виявив особливу прикмету своєї шляхетної душі, яка проявилася в оцінці члена-людини. Він настоював, що не можна легкодушно нехтувати людським життям, що не слід наражати людину безпотрібно на небезпеку, або й очевидну смерть. Даючи виконати доручення, Охримович завжди перевіряв, чи вибраний член здібний його акуратно виповнити. Коли ж того був непевний, рішався сам на розв'язання діла, щоб лише не наразити інших на в'язницю та поліційні побої.

ПОЛУМ'ЯНЕ СЕРЦЕ

(Спомини про Степана Охримовича)

То був наймиліший хлопець із усіх співмешканців, з якими мені доводилось жити на спільній квартирі за студентських часів у Львові. Стефко — так кликали його ми, пожильці студентської кімнати, Богдан Чехут і я — зголосився до нас на мешкання десь при кінці 20-их рр., можливо восени 1928 р., і ми радо привітали його пропозицію. Обидва з Богданом, закоханим у Пласті юнаком з куреня стрийської „Червоної Калини”, проживали ми в тій кімнаті вже попереднього року, і господиня не бажала собі на мешкання нікого іншого, тільки нас та й того, кого собі доберемо. Все складалось якнайкраще: квартира була простірна, складалася з кімнати й т. зв. ніші, вулиця затишна, недалеко до Академічного Дому, Українського Національного Музею, університетської бібліотеки та будинку т. зв. старого університету, де деякі професори ще читали свої лекції.

Степана я знав трохи ще з студій на таємному українському університеті (1923-24) — між іншим, тоді ми вчилися початків французької мови в проф. Завадської. Тепер нас обох еднали ті самі слов'янознавчі студії на львівському державному університеті. Вже в перші дні спільного перебування я переконався, що Степан був людиною невсипучої праці, дії й обов'язку. Постійно зайнятий справами, вдома він був за гостя, хіба що треба було засісти до книжок або до писання. Та й не могло бути інакше, коли крім студій, Степан посвятив своє молоде життя ще й другій справі, визво-

лення Батьківщини. Ця ідея непереможно й невідхильно заповнювала його думки й почуття, підкорюючи всю його шляхетну істоту своїй необмеженій владі. Про цього героя обов'язку можна сказати з цілою певністю, що, коли він і занедбував не одну справу особистого характеру, що відносилась до його сучасного й майбутнього, то з цілковитою самопосвятою віддав усього себе на службу вищій, загальній справі.

Ст. Охримович перебув дуже важку недугу. Молодий організм переміг її в першій рунді, і хлопець почав вертатися до здоров'я, але не пощастило основно вилікувати залишок недуги. Найбільше дошкуляла йому незагійна рана в боці — грізна пересторога, що хвороба не зникла, тільки принишкла. Але Степан ніколи не жалівся і не нарікав, він неначе сам не бачив цього — в нього було ще вдосталь фізичної снаги, щоб працьовуватись дні й ночі, бути завжди в дії, бути присутнім усюди, де того вимагала потреба. Він був також пластуном і також з-під стягу „Червоної Калини”. Пластова ідея захоплювала його, як і тисячі інших молодих людей, і в її ватрах він шукав тієї великої всеобіймаючої любови, без якої не можна стати справжньою людиною.

Був час, коли Степанові треба було сісти до стола й писати. І він писав багато. Найкраще складались йому думки ночами, коли в кімнаті було тихо. Скільки б разів не прокидався хоч на мент котрийнебудь із нас двох, пожилців спільного мешкання, завжди від писального столика в кутку кімнати падав йому в очі відблиск лампи, і тіньова силуета людини працюючої схилялась над аркушами паперу. Працював він не раз далеко поза північ, але вранці підіймався з ліжка разом з нами, бо чекала нова черга справ, і тій черзі не було видно кінця.

Раз я спостерігав з свого ліжка момент, здавалось, закінчення його нічної праці при столі. Вежові годинники в місті вдарили другу по півночі. Степан був

утомлений, і думки йому не складались. Він писав і перекреслював, знов писав і знов перекреслював. Врешті відклав перо, пішов до своєї софи й почав роздягатись. Але думка ще працювала, і досить було короткого моменту умового відпруження, щоб у голові постав якийсь добрий помисл. Степан вернувся до стола і в одній нічній сорочці, з босими ногами в розшнурованих черевиках, просидів над рукописом ще додаткових дві години.

Праця вдень і вночі підкопувала й так уже підірване здоров'я нашого друга. На руках та передраменах у нього появились якісь червоно-жовті цятки і плями. Ми настоювали, щоб Степан пішов до лікаря. Лікар сказав, що це наслідки неспання й перевтоми. Можливо, Степан роздобув навіть якісь ліки, але справжнього ліку для себе він не міг найти, як довго його рідний нарід перебував у неволі, а справа визволення була тими великими жнивими, на яких женців ніколи не було забагато. А таких женців, як він, було зовсім мало. Було ясно, велич обов'язку казала йому все особисте викреслити з поля уваги! Не знаю, чи скоро зникли оті хворобливі цятки з його рук, але пам'ятаю, що невдовзі на столі появились виконані на циклостилі публікації з підписом Обуховича — плід пильної праці Степана під час безсонних ночей.

Часом Степан „зникав” (це називалось: поїхав до дому) і появлявся за кілька днів. Тоді його великий шкуряний портфель випинався тонісінькими, як курільна бібулка, примірниками підпільної „Сурми”. Степан з усмішкою розповідав, як він з тим вантажем їхав на одній площадці карпатської лісової залізнички разом з „паньствовою поліцією”. Раз зник надовше, його шляхи вели на Відень і Прагу, разом із Ст. Ленкавським. Вибиралися в дорогу, власне, з нашої квартири. Пощастило переплисти всі „пороги”. Вернувся, може за місяць. Звичайно, справу студій, як занадто особисту, довелося відкласти.

Частими гістьми Степана були Іван Габрусевич (той і ночував часом в нас, на одному ліжку із Степаном), Ст. Ленкавський, заходили С. Бандера, Зенон Коссак. Раз чи двічі в нашій квартирі відбулися сходи-ни провідних людей організації — нам із Б. Чехутом Степан радив на той час довше працювати в унів. бібліотеці. Але, вернувшись по визначеній годині додому, ми учасників ще заставали в хаті.

Навесні, коли ми поїхали додому на Великодні свята, прийшла поліція, звеліла хазяйці показати Степанові речі і зробила обшук. Виявилось, що це був наслідок приарештування Степана в пластовій домівці в Стрії, як вертався з об'їзду по довколишніх селах з запрошеннями на свято куреня старших пластунів „Червона Калина”.

В тюрмі просидів Степан не довго. Перед вакаціями він ще з'явився в будинку університету — навіть думав про дальші іспити. Після того я не бачив більше того завжди привітного, ніжного й шляхетного *хлопця з полум'яним серцем*.

Через деякий час я дізнався з преси, що Степан Охримович умер. Згорів у полум'ї власного серця.

Його тіло прийняла Рідна Земля, яку так дуже любив, але жар його полум'яного серця залишився в його ділах і письмовій спадщині, що мають непроминальну вартість.

НЕЗАЛЕЖНИЙ БОРЕЦЬ ВИЗВОЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Степана Охримовича стрінув я вперше навесні 1927 року в час іспиту у проф. Славінського на львівському університеті. Склалося так, що до магістерського іспиту з історії й літератури слов'янських народів зголосилося нас трьох: Степан Охримович, Іван Габрусевич і я. Обидвох побачив я тоді перший раз і не знав, що маю сідати до іспиту з „грізними підпільниками”. Не знав я раніш ні „Джона”, ні Степана, бо чомусь не стрічав їх на викладах; може тому, що не сиділи вони постійно у Львові. З „Джоном” наші дороги після іспиту розійшлися і я більше з ним не стрічався. Щодо Степана, то мали ми стрінутися вдруге вже тоді, коли я, закінчивши університет, поїхав на вчительську посаду до Стрия.

Прийшов Степан до іспиту дуже перетомлений і видно було зразу, що був хворий. Подобався мені відразу своєю зрівноваженістю, спокійною вдачею та лагідною усмішкою, яка майже ніколи не сходила з його обличчя, коли розмовляв з людьми. Зробив на мене дуже корисне враження й воно залишилося в мене незмінним до кінця його життя. Хоч мало ми тоді говорили, я відчув у нім людину сильної волі і кристального характеру. Схвильований іспитом, я навіть не запитав Степана, звідки він родом і де живе постійно. Не прийшло мені тоді на думку, що буду незабаром учителювати в рідному місті Степана і що там удруге стріну Покійника.

Коли в вересні 1928 року поїхав я до Стрия на посаду вчителя, побачив я там Степана вдруге. Вже не пам'ятаю, де ми себе знайшли; може це було в „Каси-

ні", а може на якомусь зібранні в „Народному Домі”. Побачивши мене, він усміхнувся до мене тією своєю привітною усмішкою, яка в моїй пам'яті залишилася назавжди. Видно, пригадав собі мене зразу, а я був радий, що працюватиму в Стрию, в якому Степан бував майже щоденно, бо його батьки жили в Завадові, всього кілька кілометрів від міста.

Хоч обидва ми, зайняті працею і своїми клопотами, не стрічалися часто, то все ж мав я багато нагод пізнати наскрізь ту небуденну молоду людину. Передусім я відразу зауважив, що вся студентська молодь Стрия дуже любила Степана, а старше громадянство цінило його й поважало. Бо й було за що його любити й шанувати! Коли він промовляв чи дискутував, його слова були неначе викуті з криці; всякі пусті фрази були йому чужі. Завжди скромний, не любив він штучних і неприродних поз. Ще й нині стоїть мені часто перед очима сл. п. Степан у пластовому однострої й бачу його, як змістовною промовою відкриває пластове свято в Олексичах та вітає стрийських громадян, що взяли участь у святі. Його промова, надихана глибокою поезією, полонила нас усіх.

Дедалі я мав змогу стрічати Степана частіше, бо, як член стрийського Пластприяту й опікун пластового куреня семінаристок, бував я на всіх імпрезах, що їх улаштовували дуже рухливі стрийські пластуни. І за кожним разом те корисне враження, яке зробив він на мене в час нашої першої зустрічі на львівському університеті, поглиблювалося. Серед тодішньої молоді Стрия було чимало гарних та ідейних одиниць, але Степан завжди був для мене не такий, як усі інші. Був майже все поважний і задуманий; в його очах я бачив завзяття, невгнутість і сильну волю. А над усе притягала мене його велика скромність, якою він умів з'єднувати собі серця молодих і старих. І скільки разів згадую сьогодні Степана, родиться в моїй душі гордість, що він, майже мій одноліток, загально відомий,

Степан Охримович у пластовій уніформі

люблений і заслужений провідник молоді, вийшов із рядів студентства Стрийщини, з якою зв'язала мене доля на довгі роки. І я щасливий, що можу скромною згадкою вшанувати пам'ять мого ідейного друга.

Сл. п. Степан Охримович прийшов на світ 18 вересня 1905 р. у Сколім. Походив із вельми заслуженого священничого роду, який дав Україні багато визначних людей. Його дід, сенечольський парох, о. Юліян Охримович, вславився як ідейний романтик-діяч. Він залюбки брав участь у прогулянках, які влаштовувала академічна молодь львівського університету, а які таку велику роль відіграли в нашому національному житті 2-ої половини минулого століття. В домі о. Юліяна в Сенечолі бувало завжди на вакаціях багато визначних людей і студентів університету. Частим гостем у Сенечолі був також Іван Франко, серце якого тягнуло до одної з місцевостей Долинщини. Син о. Юліяна, адвокат Володимир Охримович, це загально відомий колись заслужений діяч Галичини. Батько Степана, о. Богдан, довголітній парох Завадова, здобув собі велику пошану серед широких кіл Стрийщини.

Дитячі роки провів Степан у Корчині і там закін-

чив народню школу. До гімназії ходив у Львові і Стрию та закінчив її іспитом зрілості в 1923 році. Після матури вписався на таємний український університет у Львові, але важка недуга приневолила його на якийсь час перервати студії. Потім студював українську філологію на гуманістичному факультеті львівського університету й мав закінчити її магістерським дипломом 1931 році, але польська тюрма, в якій сидів кількома наворотами, і спричинена нею смерть перервали нитку його життя.

Після трагічної смерті сотника Ю. Головінського став Степан Охримович Крайовим провідником ОУН. Були це, мабуть, найважчі часи в житті Організації, бо польська влада, після кривавої пацифікації Галичини, масовими арештами стероризувала українське населення, щоб нанести нищівний удар нашому підпіллю. Був тоді арештований і Степан, але поліція не мала доказів, що він був Крайовим провідником, і мусіла його звільнити. Хоч поляки били його й тортували, не вдалося їм видобути від нього потрібних їм зізнань. Все ж тюрма й тортури підкосили сильно його слабе здоров'я та спричинили передчасну смерть.

У 1929 р. брав Степан Охримович участь у Конгресі Українських Націоналістів у Відні, а після того працював у Крайовій Екзекутиві ОУН, спершу як організаційний референт, а далі як референт пропаганди і редактор „Бюлетеня”.

Покійник відзначався як добрий організатор та ідеолог. У 1929 р. підготував величаве сокільське свято у Стрийщині. Багато працював у студентських організаціях і в Пласті, у Львові і Стрию. Був головою Студ. Товариства у Стрию, членом II Конгресу УУСП, делегатом студентства на з'їздах ЦЕСУС-у у Празі в 1928-1929 роках, організатором першої Крайової Студентської Конференції у грудні 1929 р. Всюди репрезентував гідно українську молодь взагалі, а стрийську зокрема.

Окремо слід підкреслити ідейну працю Покійника в Пласті, де був осаулом загону „Червоної Калини”. Стрийщина тепло згадує його сьогодні, як ідейного і зразкового члена другого куреня старших пластунів і організатора численних рефератів. У своїй статті „Пластова і громадянська робота” порушив С. Охримович питання взаємовідносин Пласту й різних громадських установ та участі старших пластунів у громадській роботі. В тій статті відповів на такі питання: Чи Пласт як організація має брати участь у громадському житті і в якому характері? Чи силою моральної вищости повинен він монополізувати у своїх руках усі ділянки громадської праці? Яке має бути відношення Пласту до українських політичних партій?

Без громадської й культурно-освітньої праці не міг С. Охримович жити. І на цьому полі він виявив себе як знаменитий народній робітник, який увесь свій вільний час віддавав безкорисно для народу, особливо для студентів і селян.

Великі теж заслуги Покійника як редактора, співробітника та ідеолога різних студентських і молодечих журналів. Був він редактором „Юнацтва” і „В дорогу” та членом редакційного гуртка „Студентський Шлях”. Чимало займався теж науковою працею. Був у 1928-1929 роках головою філії „Товариства Наукових Викладів ім. П. Могили” у Львові. Працюючи в Національному Музеї у Львові, досліджував деякі проблеми, зв’язані з староукраїнськими друками, і висліди своєї праці оголосив друком. Перед смертю підготовляв монографію про творчість Леся Мартовича. Разом із Є. Ю. Пеленським, Б. Кравцевим і В. Волицьким зібрав для Національного Музею бібліографію статей із музейництва й мистецтва та помістив її в „Ділі”.

Дня 10 квітня 1931 р. в Завадові перестало битися серце незабутнього Степана Охримовича. Помер кілька днів після виходу з польської тюрми, у Великодню П’ятницю. На самий Великдень відбувся його похорон,

у якому взяло участь кілька тисяч людей із Стрия та околиці. Похорон був величною національною маніфестацією. На домовину Покійника зложено символи його жертвовного й працювитого життя: терновий вінок, пластовий капелюх і хустину. Прощали його в останню життєву дорогу сумні звуки сокільської стрийської оркестри та жалобні пісні селянських хорів із Завадова й Конюхова.

Незвичайно працювитий і завжди поважний, був Степан Охримович живим втіленням тієї ідеї, для якої з ентузіазмом і посвятою все життя трудився. На тлі пригноблення і зневіри, яким підпала була значна частина нашого громадянства після катастрофи наших визвольних змагань у першій світовій війні, була по-стать сл. п. Степана Охримовича небуденним явищем. Завжди працював безкорисно й з посвятою, даючи цим гарний приклад своїм товаришам. Відзначався широкою ініціативою, рідкою скромністю й постійними переконаннями. Його смерть була великою втратою для української громади.

ОФІЦІОЗ ОУН ПРО СТ. ОХРИМОВИЧА

Заприсяжений член „Організації Українських Націоналістів”, член „Конгресу Українських Націоналістів” і редактор „Бюлетеню Крайової Екзекутиви ОУН західньо-українських земель”, помер 10 квітня 1931 р. в Завадові, коло Стрия, невдовзі по виході з ляцької тюрми.

Степан Охримович, син о. Богдана і Анни, народився 18 вересня 1905 р. в Сколім, у Галичині. Дитячі літа провів у своїх родичів у Корчині, п. Сколе, де скінчив народню школу. Нижчу гімназію скінчив у „Академічній гімназії” у Львові, вищу в Стрию, де в 1923 р. здав іспит зрілості з відзначенням. По maturі студіює один рік на Українським Університеті (таємнім) у Львові, однак тяжка недуга змусила його перервати студії. Щойно по видужанні записався на філософічний відділ Львівського університету й цього року мав одержати магістерський диплом.

Небіжчик помітно вирізнявся серед галицької молоді, як її організатор і ідеолог. Будучи ще членом давнього „Союзу Української Націоналістичної Молоді” працює в ньому на ідеологічній ділянці і є одним з редакторів „Юнацтва”. Заразом працює в станових студентських організаціях та в „Пласті”. Редагує „В дорогу” (1927 р.), є головою „Українського Студентського Товариства” в Стрії, осаулом „Загону Червона Калина”, членом II Конгресу УУСП, делегатом крайового студентства на з'їзди „ЦЕСУС”-а в Празі (1928, 1929), головою філії „Товариства Наукових Викладів ім. П. Могили у Львові”, ініціатором I Крайової Студентської Конференції (1929), що покликала до життя I УСК,

членом ред. гурта „Студентський Шлях”. У р. 1929 бере участь у „Конгресі Українських Націоналістів” у Відні, по чім як заприсяжений член ОУН працює в „Крайовій Екзекутиві ОУН західньо-українських земель”, спочатку як організаційний референт, потім як референт пропаганди і редактор „Бюлетеню”. Крім цього був організатором Стрийщини, й не тільки серед націоналістів, але й на культурно-освітнім полі. Майже не було свята чи неділі, що не застали б його на селі; зокрема робота серед сокільства визначилася таким успіхом, як величавий сокільський здвиг у Стрийщині, що його Охримович підготував у 1929 р.

Не дивлячись на велику активність на громадським і політичним полі, небіжчик не занедбував і наукової праці. Ще з часів Українського Університету досліджував деякі наукові питання, м. ін. під час кількالكітньої праці в Національнм Музеї; деякі студії, як, напр., про стару українську книгу, про петрифікування тощо, оголошено вже друком. Останніми часами підготував більшу монографію про творчість Леся Мартовича.

Активність Охримовича, а зокрема праця в нелегальних організаціях, була причиною, що кількома наворотами попав у ляцьку тюрму. Останній кількамісячний його побут у тюрмах, у Стрії і Львові, підірвав надзвичайно й без того слабе здоров'я та прискішив його смерть.

Кришталево чистого характеру, сильної волі, витривалий і послідовний у змаганні за ідею, визначний своєю муравлиною і безкорисною працею, безпретенсiональний, а проте ризикуючий своєю особою, коли йшло про загальну справу, загальнознаний і люблений і між крайовою молоддю, і між емігрантами, небіжчик належав до тих нечисленних одиниць, які з самопосвятою віддали себе в цілості ідеї, змагаючися за її здійснення в перших рядах та кидаючися в найбільш загрозливі місця, або там, де треба збільшеної напруги, самозапертя і виїкової витривалости в праці, то знову

там, де показувалися прориви, недостачі, брак людей чи охочих до діла, або там, де треба було дати ініціативу, нову думку й почин, рушити справу з місця. Таких людей кожна організація цінить на вагу золота, бо вони є її підпорою та запорукою її існування та розвитку. Тому велику, велику втрату понесла „Організація Українських Націоналістів” і за останні бурхливі й тяжкі часи на Західніх Землях смерть Степана Охримовича це найтяжчий для неї удар.

Похорони Степана Охримовича відбулися на самий Великдень, 12 квітня 1931 р., в с. Завадові, коло Стрия, при участі тисячних мас і стрийської інтелігенції, головно молоді. По відправі в хаті, винесли товариші небіжчика домовину, і на подвір'ї попрощав небіжчика мец. д-р Калуський від стрийської громади. Потім при звуках стрийської сокільської оркестри та селянських хорів із Завадова й Конюхова, рушив жалобний похід до церкви. По Богослужбі в церкві рушив похід далі, на цвинтар, за селом.

Хор співає „Христос воскрес”. Востанне прощають небіжчика о. Матковський, студ. Дармохвал від „Загону Червона Калина”, студ. Петріна від стрийського студентського товариства, проф. Кобат від громадян Голобутова, Завадова й Нежухова, де працював небіжчик, та студ. Гладкий від загалу українського студентства.

Похорон, що був величавою національною маніфестацією, закінчився піснями: „Ви жертвою в бою”, „Видиш, брате мій” та „Гей у лузі”.

Заходяче сонце кидає останні лучі на домовину, на якій зложено пластовий капелюх, хустину і терновий вінець...

Так не стало одного з юнаків, отих „дітей сонця і весни”, що літом бачать їх полонини Карпат, ріки Волині й Підкарпаття. Так не стало одного Вірла-скоба, що хотів „знятися над хмари, проміряти тернистий шлях України і ввести Вітчину на дорогу щастя”, як

кажуть слова пластової присяги. Так не стало одного „лицаря абсурду”, що з вірою в краще майбутнє Української Нації вів українську молодь по шляху праці, пожертви і відданости Батьківщині. Так не стало одного шляхетного, доброго Сина України, що впав при праці на шляху реалізації великої ідеї — Самостійної Соборної України.

Він вмер... вмер лише тілом. Бо дух його буде далі жити між нами, що залишилися здійснювати нашу спільну мету.

Вічна Тобі пам'ять, Друже!

(„Розбудова Нації”. річник IV, Прага, травень-червень 1931. Ч. 5-6 (41-42).)

УСТАНОВИ І ЛЮДИ ПРО НЕЗАБУТНЬОГО КРАЙОВОГО ПРОВІДНИКА КЕ ОУН

СТЕПАН ОХРИМОВИЧ

† 10. IV. 1931 р.

Степан Охримович, студент філософії і визначний провідник української студентської молоді, помер ненадійно по важкій недужі в дні 10. IV. 1931 р. в домі своїх батьків в Завадові біля Стрия. Покійний визначався кришталевим характером, постійними переконаннями, широкою ініціативою, рідкою скромністю і невтомною працьовитістю. Мабуть саме ця працьовитість і клопотання загальними справами казали Покійному не раз жертвувати Своім, довгомісячною тюрмою надірваним, здоров'ям та прискорили Його смерть. В останніх часах працював Покійний в студентським житті як голова Філії Т-ва Наукових Викладів ім. П. Могили. Його заслугою є зорганізування і переведення І-ї студ. крайової конференції в грудні 1929 р., але Його заслуг мимо молодого віку перечислити годі. Окрема сторінка Його праць це праця в селах Стрийщини. Кілька тисяч селян і місцевої інтелігенції віддали Покійному останню прислугу, але болючу Його втрату відчувається з кожним днем болючіше.

Покійний був гарячим прихильником „Червоної Калини” та сталим передплатником усіх її видань зі своїх скупих студентських фондів. В. Й. П.

(„Літопис Червоної Калини”, ч. 5, травень 1931.)

„Студентський Шлях” про
СТЕПАНА ОХРИМОВИЧА

„Студентський Шлях”, професійний журнал українських студентів Високих шкіл, Львів, ч. 1-2, травень-червень 1931 на стор. 3 помістив знімок Ст. Охримовича, а побіч дати 18. IX. 1905 — 10. IV. 1931. В тексті написано про нього так: Степан Охримович, студент філософії УВШ та Львівського університету, голова Організаційного Комітету I Крайової Студ. Конференції у Львові 1929 р., член Студентської Репрезентації СУСОП, делегат на з'їзди ЦЕСУС-а в 1928 і 1929 р., член Управи ЦЕСУС-а, голова філії „Т-ва Наукових Викладів ім. П. Могили” у Львові 1928/29 р., голова Українського Студентського Т-ва в Стрию, ідеолог українського студентства й Пласту, член 2-го Куреня Уладу Старших Пластунів, член Редакційної колегії „В дорогу” (1927), „Юнацтво” (1928) й одноднівки „Студентський Шлях” та інше — помер у Завадові біля Стрия, лишаючи невіджалувану пам'ять у кругах українського студентства й громадянства.

На стор. 9. є знімок і підпис такого змісту:

Організаційний комітет і президія I Крайової Студентської Конференції у Львові, 15. XII. 1929. Стоять зліва до права: О. Воронка, М. Білоскурський, М. Дужий, бл. п. С. Охримович, Л. Сковронський, М. Б. Занько. Сидять: Р. Сайкевич, М. Ясеницька, В. М. Янів, С. Новицький, О. Мащак.

На стор. 41 mgr. Є. Ю. Пеленський, що помер в Австралії після II світової війни, писав таке у статті п. н.

СТЕПАН ОХРИМОВИЧ

Було в нього щось з мовчазного завзяття верховинця. Не диво. Уродженець Скольного, виростав у Корчині, прегарному бойківському селі. Глибокі сліди

оставили в його душі ці літа; це видно було хочби з цього, як іноді розказував про них. Тоді його сині очі палали дивним блиском, а голос тремтів над міру. Бачилося, що з гір він виніс жмут любих споминів про ясні дні, про безжурні ігри з молоддю сільською. А дівтора корчинська — це далеко не принагідні товариші забав, так як тамошні гори не були лише принагідною обстановою першого його виростання. З одними і другими в'язало Степана щось міцне, живе... Сказано, верховинець.

Покійний уродився в Скольому в священичій родині, 18 вересня 1905 р. Вселюдну школу покінчив у Корчині. В 1915 р. здав вступний іспит до львівської української гімназії (т. зв. академічної), де покінчив нижчу гімназію. Згодом, коли батьки перенеслися до Завадова біля Стрия, ходив до гімназії у цьому місті. 1923 р. склав там іспит зрілості з відзначенням.

На жаль важка недуга відірвала його від праці й прикувала до ліжка впродовж цілісінького року. В 1925 р. повернувся до Львова на студії вже на польському університеті, якого не довелось йому покінчити. 10 квітня ц. р. помер у Завадові.

Між своїми товаришами вибивався вже рано. В шкільному відділі Пласту — десь з початком 1921 р. — був він четовим прокуратором — як це тоді називався місточетар — другої чети стрийського полку. Дуже серйозно брався до своєї роботи. Він більше інтуїтивно відчував всю глибину пластових основ виховання і завдяки своїй глибокій вдачі вкладав у них багато будуючого змісту.

Він, будучи потім зв'язковим одного стрийського куреня, коли навіть знемогла його недуга, гарячка, розпитував про найменшу подробицю, про кожнісіньку працю куреня, піддавав багато нових здорових думок, багато порад і вказівок. І все це з запалом, з сильною вірою, що буде краще.

Ех, коби я вже міг до вас прийти!

Безділля більше йому дошкулювало, ніж недуга. Так і бачилося, що гін до невинних зусиль був в нього чимсь органічним.

У Пласті скоро вибився Степан на одного з кращих ідеологів. Дуже замітною була його роля на пл. з'їздах, зокрема старших пластунів та в пл. пресі. Працював теж у курені ст. пластунів „Стежа”, що саме мав завдання розробляти ідеологічні питання. Тоді то кинув він клич громадської праці. Пласт творив неначе окреме суспільство, що жило в доволі замкненому крузі. Не диво, багате у зміст могло кожного вдоволити. Все там було: від самаританства до мистецтва, від шевства до журналістики. Степан голосив, що найкращим добрим ділом, яке мав сповнити щодня кожний пластун — це безупинна громадська робота.

Вслід за цим розв'язалася „Стежа”, що мало давала нагоди до ширшої праці, а її члени вступили до стрийського куреня ст. пластунів.

І там, завдяки Степанові, що не лише вмів показати численним товаришам захоплюючі ділянки громадської праці, але й надав їм глибокий ідейний підклад, цей курінь „Червона Калина” став плекати традицію, зокрема стрілецьку. Було там усе, від науки історії стрілецтва до плекання гробів на Маківці, і над усім цим виднів Степан.

Він був першим осаулом „Червоної Калини” — в курені був це найпочесніший уряд — першим і останнім...

До перших льотів це було мало заставити кількадесят юнаків за громадську роботу. Тому теж, як лише знімався націоналістичний рух, він перейшов туди, щоб скоро стати на чільному місці ідеолога молодого руху й одного з провідників.

Багато цікавих доповідей виголосив він впродовж 1926-31 рр. Був тим, що піддержував, підбадьорював і запалював усіх.

Звідсіля перейшов покійний до дальшої праці на загальностудентському форумі, громадській і... тюрми.

До кожної роботи ставився над міру серйозно. Коли засновувалося „Українське Студентське Товариство” в Стрії, він багато разів приходив із Завадова, „щоб лише добре зложити статут”. Коли ж його, як одного з організаторів й найдіяльнішого члена товариства, вибрано після року головою, віддався праці т-ва цілою душею. Кілька літ, як повнив цей уряд, не було ферій святочних чи великих, щоб товариство не влаштуувало кількох імпрез, вистав, доповідей, тижня студента, чи чогось іншого.

У Львові не бачили ми його в виділах студентських товариств допомогових, його більше приманювали ці, що плекали культ думки. Він є одним із основників Гуртка українців, що існував, як окрема секція при „Студентській Громаді”, довгий час працював у його виділі; він, як голова філії „Товариства Наукових Викладів ім. П. Могили” в 1929 р., підносить цю установу з цілковитого упадку і застою на шляхи найкращого розвитку, він працює як голова Ініціативного Комітету І Кр. Студ. Конференції; він належить до Управи ЦЕСУС-а, двічі виїздить, як делегат Крайового Студентства на З’їзди ЦЕСУС-а в 1928 і 1929 р.

Всюди оставив незатерті сліди своєї невсипущої праці. Годилося б ще згадати, що у всіх починах студентства, що мали на меті ширший інтерес, репрезентативний чи інший, все очі всіх задержувалися на йому. Коли в Гуртку українців виринула справа катедри української філології на Львівському університеті, то йому доручено говорити про цю справу з нашими компетентними чинниками.

Йому доручила Управа Уладу старших пластунів редагувати свій орган „В Дорогу” (1927), йому доручила Управа Союзу Націоналістичної Молоді видавати свій орган „Юнацтво” (1928). На жаль, не повелося йому в цьому. З різних причин припинено видання цих часо-

писів на першому числі. Особливо прегарно зредаговане перше число „Юнацтва” (сконфісковане).

Він теж належав до першого редакційного гурту одноднівки „Студентський Шлях” (березень 1931) і помістив у ній свою статейку („Завдання студентської організації”).

Можна сміло сказати, що немає ні одного села в Стрийщині, що не знало б покійного. Всі села він об'їхав.

Годі тут перелічити все те, що він зробив на культурно-освітньому полі, де працював безупинно. Вистане згадати, нпр., про працю одних, хочби якихнебудь ферій, щоб пізнати його запал, розмах, працьовитість і пляновість.

От у 1929 р. взявся розрухати сокільське життя у Стрийщині. Приєднав кількох товаришів-студентів до цієї думки і взявся за діло. Протягом ферій обійшов усі доколичні села. В кожний четвер приходив до Стрия, щоб зі своїми товаришами обговорити, що і як і де робити, в кожну неділю чи свято йшов до сокільських сільських гнізд. Показалося, що було мало робітників, праці над міру багато, а до того час обмежений лише до неділь і свят у селян, у студентів до ферій. Тоді Степан бере на виплату ровер, щоб міг об'їхати на неділю два-три села, а сам цілі ферії фізичною працею на ріллі заробляє, щоб виплатити ровер.

Стільки було в нього посвяти!

Коли є така людина, то й цілий повіт оживає. Ефектом цієї праці був величавий сокільський попис у Стрії, в якому взяло участь дві тисячі соколів і луговиків, хлопців і дівчат. Як на провінцію, було це чимсь небувалим.

Побіч громадської праці був ще покійний ентузіазмом української культури, зокрема літератури. Це його замилювання в школі, це його студії на університеті. Кілька літ працював у Національному Музеї у Львові. Там збирав матеріяли до бібліографії мистецтва й ук-

раїнської культури та склав незвичайно цінний часовий покажчик писань Івана Франка. Є це муравлина праця, потрібна кожному, хто схоче працювати над творчістю Франка.

Вислідом музейної праці над старою українською книгою є написана з чималим хистом стаття про неї в „Новому Часі” 1924 р.

А вже найбільш любив він нову українську літературу. Від 1926 р. Степан працював над монографією про Леся Мартовича. Зібрав чимало матеріалу, записав не одне цікаве помічення, їздив до друзів і знайомих поета (м. ін. був і у Василя Стефаника). Готував цю тему, як магістерську працю.

За невпинною громадською працею мало часу лишалося для себе. Незвичайно талановитий, що міг скоро покінчити університет і „робити кар’єру”, не раз кидав науку і іспити, коли треба було зробити якусь суспільну роботу. На посвяту покійний був усе готовий.

Для тих, що жили з покійним близько, був неоціненним другом і приятелем. Веселий, усміхнений, умів усе вас стрінуги добрим теплим словом, все порадив, поміг і виручив. Такого доброго, такого відданого друга не найти.

Визначався глибоким світоглядом сам, хоч мовчазний, був людиною залізної волі, кожний, хочби найтяжчий почин умів завершити, кожна, хочби найгіршу роботу брав на себе, ентузіяст усього рідного, а при тім усім до подиву скромний. Жодних почестей не бажав і не мав ніколи, крім найкращої: свідомости сповненого обов’язку супроти Батьківщини.

І це все зробив ледве за кілька літ, коли-то ще йому, як студентові, годі було розвинути крила до ширшого льоту, тим більше, що кількालітня недуга та кількамісячна тюрма, в якій сидів двома наворотами, ще спинювали його й довели до могили.

У ньому втратили ми не лише провідника студент-

ства і друга, але й майбутнього провідника нашого національного буття.

На стор. 43 чергове фото: Могила бл. п. Степана Охримовича в Завадові біля Стрия.

На стор. 47 у рубриці „Посмертні згадки” є подяка такого змісту:

Студентська репрезентація складає цією дорогою подяку Високопреподобному священству в особах о. митр. Базюка, о. прел. Куницького, о. прел. П'ясецького, о. прел. Яцковського, о. Семчишина, о. д-ра Стасюка та о. Белея за відправлення панахиди за упокій душі пок. Ст. Охримовича, члена студ. репрезентації. Одночасно складається подяку студ. хоріві „Бандурист” за відспівання панахиди.

Репрезентація

Панахида відбулася в неділю 10. 5. 1931 р. о год. 12.30 в церкві св. Юрія у Львові. Про панахиду повідомляли клепсидри від імені Репрезентації і кол. членів ІІ Куреня УСРП „Червона Калина”.

Дальші рядки (стор. 48) говорять таке:

26. IV. (1931) відбулися чергові сходи Гуртка українців, присвячені пам'яті товариша й члена гуртка бл. п. Ст. Охримовича. Відчитано його спомини про музейну працю. Тов. Є. Ю. Пеленський оповів деякі епізоди з життя покійного. Замість цвітів на могилу зложили члени ССУ 7.30 зол. на прес-фонд ЛНВ.

2. 5. о год. 7 ранку відбулася заходом філії „Т-ва Наук. Викладів ім. П. Могилі” в архикатедральному храмі св. Юрія Поминальна Служба Божа й Панахида за спокій душі б. голови філії бл. п. С. Охримовича. Панахиду відправив о. Каштанюк. Члени цієї філії зложили замість вінка на могилу Ст. Охримовича 40 зол., а І жіноче звено 35 зол. на пресфонд ЛНВ.

„Студентський Шлях”, ч. 7-8 (15-16) за липень—серпень 1932 помістив чергове фото, а під ним такий підпис: І Репрезентація СУСОП-у в 1931/32 р. Сидять

зліва: Б. Занько — адм. „Студ. Шляху”, М. Дужий — ред. „Ст. Шл.”, А. Чемеринська, В. М. Янів, — голова СУСОП, О. Пристаївна, Я. Гладкий — заст. голови, Я. Рак — спорт. реф. Стоять зліва: Б. Дороцький — економ. реф., А. Марченко, І. Малюца — секретар, Б. Романенчук — культ. осв. реф., В. Міліянчук — інф. реф. Бракують: інж. А. Мілянич — голова Надз. Ради „Студ. Лихваря”, Ст. Мілянич — орг. реф., М. Колодзінський. Крім них до I Студ. Репр. був обраний Ст. Охримович.

ПЛАСТОВА І ГРОМАДСЬКА РОБОТА

З приводу VII З'їзду старших пластунів

Пригадуючи перебіг усіх попередніх з'їздів УУСП, не трудно усвідомити собі цілу еволюцію, що її пройшов цей улад від початку свого існування, щоб остаточно прийняти сьогоднішні, назагал уже твердо скристалізовані, ідеологічні й організаційні форми.

Одною з перших стало порушуваних проблем було завжди питання про відношення Пласту як організації до різних громадських установ та участь старших пластунів у т. зв. громадській роботі. Питання, без сумніву, одне із засадничих для цілого УУСП.

Для юнаків і тим більше для новаків воно не існує. Для них Пласт є одинокою організацією, мініатюрою громадянства, світом, що в цілості вичерпує їхні заінтересування й обов'язки, наказує, як поступати на кожному кроці. Праця поза Пластом, т. зв. служба Батьківщині, подумана в першу чергу, як педагогічний засіб, має свій початок і нормується тільки від одного осередку, яким є Пласт. Справа змінюється, коли рівночасно з переходом в ряди УУСП пластуна стає членом громадянства з усіма правами й обов'язками. Місцем, де він повинен виявити себе, є не тільки сама пластова організація. З природи речі він входить у круг різних станових, культурних та політичних завдань, до яких Пласт як організація не має безпосереднього відношення. Служба Батьківщині перестає бути виховним засобом, вона стає першим завданням, яке треба реалізувати по думці прийнятих і органічно засвоєних принципів Пластового Закону. І звідси питання, яке стало предметом дискусій усіх попередніх з'їздів і причиною нерішучих, половинчастих пояснень на практиці в ідеологічній і організаційній справі: Чи Пласт як організація має брати участь у громадському житті і в якому характері? Чи силою своєї моральної вищости повинен монополізувати в своїх руках усі ділянки громадської роботи, в усіх без винятку справах займати суверенні становища? Тоді, яке його відношення до політичних партій і т. д.? Коли ж Пласт, у першу чергу виховна організація для юнаків,

то чи потрібно тоді поза пластовими інструкторами окремої організації старших пластунів? Чи, може, всі старші пластуни мають займатися виключно інструкторською працею, нічим більше? Усі ці екстремні питання, питання не тільки такої чи іншої діяльності, але питання цілі й призначення уладу взагалі сьогодні вже поза нами. Трохи міркувань, більше досвіду — і життя само принесло їм розв'язку, поставило на єдиний правильний шлях. Останньому з'їздові прийшлося тільки без зайвих дискусій з'ясувати дійсність і зафіксувати в коротких резолюціях...

Про призначення уладу ст. пластунів як найвідповіднішої форми для зберігання ідеалів доброї громадської служби, а ніколи для безпосереднього вмішування як організованої цілості до тої чи іншої громадської роботи — після останнього з'їзду можемо говорити й у нас. Тільки у нас, йдучи за точкою Пл. Закону про слухняність, організованість, організаційні форми більш зв'язані, не такі свободні, як у англійців. В цій формі УУСП є продовженням цієї школи доброї громадської служби, як і ціле життя для людини є школою.

Зокрема наші курені старших пластунів у формі нових студентських корпорацій з розвиненим товариським життям і суверенним впливом цілого гурту на погляди й поступки кожного члена на всіх ділянках життя виявилися найкращою формою співжиття на засадах пластової ідеології та найбільш природним місцем для виявлення індивідуальності в колективі.

Другим питанням щодо громадської праці старших пластунів, яке вже від довшого часу вимагало категоричної відповіді, є питання: Чи й наскільки зайняття в Пласті звільнює даного пластуна від активної участі в громадському житті? З позапластових кругів пластуни не раз зустрічаються з закидом, що замикаються виключно в своєму крузі, марнують час на пусті заняття й забави і не виконують навіть примітивних громадянських обов'язків. Ці заміти подиктовані передовсім недоцінюванням цілої пластової роботи, її регенеруючого виховного значення для нації, подібно як ще дуже недоцінюють у нас, напр., спорту. І тут не могло бути іншої відповіді, як та, що її ясно поставлено на з'їзді. Пласт як такий є вже сам дуже важливою громадською установою, і тому пластуна зайнятий працею в Пласті чи як інструктор, чи як член провідних його органів, має повне право поза загальними громадянськими обов'язками відмовитися від вимаганої від нього іншої громадської праці. Цього вимагає розвиток і поширення самого Пласту, про що дбати є хіба в першу чергу таки річчю пластунів. З другого боку, ніяк не провинюється ані проти громадянської моралі, ані проти Пластового Закону пластуна, що реалізацію своїх

пластових обов'язків бачить поза пластовою організацією, в тій чи тій ділянці громадського життя, й для цього свою працю в Пласті обмежує до дрібних, буденних, загально-вимаганих чинностей. Відповідно до власного заінтересування, вродженого нахилу чи набутих кваліфікацій пластунам залишається вільну руку вибрати пластову чи іншу ділянку громадської праці, цю чи іншу форму служби Батьківщині, щоб виконувати її згідно з принципами Пластового Закону й вносити всюди в найрізномірніші прояви життя елементи пластового духу. Річчю Команди УУСП (знов згідно з винесеними резолюціями) є тільки нормувати й контролювати працю поодиноких ст. пластунів у різних ділянках. Цілком речево винесено при цьому критерій ініціативної й звичайної, буденної роботи. Самі ж пластуни вже досі виявили в великій мірі свій розмах і спромогу боротися з твердими вимогами життя, і ми певні того, що ще краще виявлять їх далі.

(Передрук з незначними пропусками: П. Ш. ч. 1, 1930)

МИРОСЛАВ ТУРАШ

НЕЗАКІНЧЕНІ СТОРІНКИ

Історія життя Мирослава Тураша — члена Організації Українських Націоналістів і провідника її Крайової Екзекутиви на західноукраїнських землях у 1939 році — не має свого закінчення. Його життя обірвалось трагічно в тому ж 1939 році серед досі невияснених і незнаних обставин. Тому й хроніка про цю виняткову людину не матиме свого останнього розділу...

Мирослав Тураш народився 26 лютого 1910 року в містечку Нижанковичах біля Перемишля. Там він закінчив навчання в народній школі, а згодом поступив до гімназії в Перемишлі. У княжому городі прийшлося М. Турашеві не довго перебувати. Після закінчення 4-ої класи разом з батьками він переїхав до Борислава. Продовжувати гімназійну науку прийшлося йому в Дрогобичі, не в українській гімназії, а в польській. Незважаючи на такий факт, Мирослав Тураш не тільки не загубив української душі, але навпаки, загартувався національно так сильно, що не тільки найшов шлях до ОУН, але й дійшов до її верхів на західноукраїнських землях.

До речі слід нагадати, що в польській гімназії у Дрогобичі навчалось дуже багато української молоді, яка не могла поступити до українських державних чи приватних гімназій „Рідної Школи”.

В 1928 році, на 19 році життя Мирослав Тураш склав останні іспити і отримав свідоцтво закінчення середньої школи. Перебування Тураша на терені Дрогобича і Борислава, в серці нафтового басейну, було для нього великою школою життя. Він найшовся в цен-

трі робітництва, злиденне життя якого змалював ще Іван Франко. Він спостерігав на кожному кроці тяжку боротьбу робітництва за працю, за кращі умови, за право на фізичне існування. Він вивчав усі ці явища і пильно слідкував за фактами експлуатації українського робітника чужою владою та чужими хлібодавцями.

В гуці населення Дрогобицького басейну почала формуватися молода людина, почав формуватися його характер. Добре знайомий з Мирославом Турашем у тих роках, мгр. Володимир Проць відмітив, що великий вплив на формування характеру і моральних та політичних поглядів мало його близьке знайомство з Зеноном Коссаком, Левком Криськом та іншими членами УВО і ОУН. Мирослав Тураш залишився в пам'яті В. Проця як незвичайно культурна і високих принципів людина.

Хто приєднав М. Тураша до революційної підпільної організації і коли це сталося — тяжко сьогодні точно встановити.

Ставши членом ОУН, віддає всі свої молоді сили для її розбудови. У Бориславі, в місті замешкання своїх батьків, став членом „Просвіти” і Пласту. В ті роки вищеназвані організації гуртували й робітничу молодь. М. Тураш почав зокрема нею цікавитися і разом з нею працювати. Любомир Татух, правдоподібно родич М. Тураша, у своєму спомині *) відмітив, що він у Бориславі належав до пластового коша „Червоної Калини” і любив мандрівки та прогулянки по Карпатах. Там читаємо таке:

„По закінченні гімназії в Дрогобичі, переходить сл. п. Мирослав Тураш до Кракова, де вписується на студії права. Студентські роки даліше скріплюють його віру в правильність вибраного ним життєвого шля-

*) Любомир Татух — Мирослав Тураш, „Український Самостійник” ч. 19, 1955.

ху. З молодого, ідейного, але недосвідченого юнака-націоналіста виростає вироблений, твердий і вірний своїй ідеї муж дії. Скінчивши в 1933 році студії і одержавши ступінь магістра прав, Мирослав Тураш повертається в свою Бориславщину, щоб на призначеному йому становищі кинутися у вир революційної праці.

А праці є багато. 30-ті роки приносять з собою посилену боротьбу за душу української людини і тим самим часті конфлікти з польською владою. Боротьба набирає твердості. ОУН переводить щораз нові акції і тоді падають також неминучі постріли. Польський уряд бачить, як повільно, але постійно Західня Україна під впливом дії ОУН висовується йому з рук. І як свій останній аргумент, поляки посилили терор.

Цілі області української землі піддаються жорстокій пацифікації. Десятки, сотні молодих українських патріотів заповнюють польські тюрми. У відповідь приходять нові акції ОУН, а разом з тим масові арештування українців, запідозрених у приналежності до нелегальної ОУН. Тяжка доля політичного в'язня не омине також сл. п. Тураша. Однак полякам не вдалося довше задержати його у в'язниці. Його вроджена обережність (майже ніколи нічого не записував), а також уміння глибокої конспірації не дають можливості знайти проти нього якібудь докази."

Львівський часопис „Новий Час” від дня 19 вересня 1932 р. подав таку вістку під заголовком „Припинення слідства”:

„Весною 1932 підняла була польська преса кампанію з приводу арештування Петра Сайкевича, а вслід за ним кільканадцяти інших громадян у Львові, Стрию і Дрогобичі. Переглядаючи польську пресу, знаходимо там такі заголовки: „Штаб УВО в „пулапце”, „Викриття великої протидержавної афери”, „Арештування кур’ера Коновальця”. Епілог цієї „великої афери” виглядає так, що всіх заарештованих випущено на волю (останній вийшов Сайкевич), а на днях 16 гро-

мадян дістали ухвалу суду з 9 вересня ц. р., якою припинено проти них слідство. Таку ухвалу дістали: Петро Сайкевич, д-р Богдан Гнатевич, Теодор Муйла, Степан Огороднік, Анастасія Герник, інж. Михайло Кравців, Микола Сенів, Микола Мотика, Володимир Білас, Ярослав Білас, Юрій Березинський, Роман Турів, Мирослав Тураш, Петро Веприк, Дмитро Білас і Олена Коссак.”

Як видно з газетної нотатки, Мирослав Тураш був заарештований десь весною 1932 року разом з іншими підозрілими в приналежності до ОУН.

Що ці арештування не були випадковими, виявив т. зв. Самбірський процес, що почався був 19 вересня 1933 року. Агент польської поліції і провокатор Роман Барановський признався на тому процесі, що це саме він зрадив поліції секрет про приїзд з-за кордону Петра Сайкевича і виявив прізвище тодішнього Крайового коменданта УВО д-ра Богдана Гнатевича.

29 серпня 1931 р. у Трускавці було вбито польського політика і депутата на сейм Тадея Голуфку. День пізніше Роман Барановський зголосив польській поліції, що це зробила група Гнатова. Два місяці пізніше (4 листопада 1931 р.) він склав звіт, що організатором убивства Т. Голуфки був Зенон Коссак, а виконавцями: Гнатів, Муйла, Турів і Сенів. Заступник начальника відділу безпеки, радник воєвідства Казимир Івахуф заявив на процесі, що в справі вбивства Голуфки він дістав від Р. Барановського два звіти, які взаємно себе доповняли.

Колишній начальник слідчої поліції у Львові Казимир Білевіч сказав на процесі, що у двох звітах Барановського було подано низку осіб, які працювали в системі ОУН. Далі він сказав, що в квітні 1932 р. він доручив арештувати Миколу Мотику та інших членів ОУН. Мотика зрадив Василя Біласа щойно по нападі на пошту в Городку.

Мирослав Тураш по якомусь часі змінив місце замешкання. Його родина переїхала жити до Стрия. У вільних від організаційної роботи хвилинах він почав готуватись до докторської праці. Часто гостював у Львові, нав'язував контакти та відбував зустрічі. У Львові жив спочатку на помешканні своєї тети, а коли поліція почала наступати йому на п'яти, часто міняв мешкання.

В травні 1938 р. не стало голови Проводу ОУН Євгена Коновальця. Наростаючі розходження між ПУН (Проводом Українських Націоналістів), що перебував поза межами України, та Крайовою Екзекутивою на західньоукраїнських землях — поглибилися.

В січні 1939 року Мирослав Тураш виїхав до Данцігу на організаційну зустріч. До полк. А. Мельника його тоді не допустили. Повернувшись на західньоукраїнські землі, М. Тураш 7 лютого 1939 р. перебрав керму КЕ ОУН. Удруге Тураш виїхав за кордон у травні 1939 р.

Деякі неповні вістки говорять про те, що дорога, правдоподібно, провадила через гори Карпати. В якому місці він перейшов кордон тодішньої Польщі — залишається таємницею тих людей, що були з ним. За нашими інформаціями — одна жінка, що утримувала організаційний контакт з М. Турашем у Львові перед його відходом на Захід — живе на північноамериканському терені. Вона могла б внести деяку ясність щодо того всього, що діялося до того часу, коли М. Тураш переходив кордон.

Рідна сестра Мирослава Тураша, яка живе по цьому боці океану, пригадує, що її брат виїхав зі Львова десь перед Зеленими святами 1939 р. В районі Закопаного (Татри) мала чекати на нього жінка-кур'єр, щоб допомогти М. Турашеві перейти нелегально кордон. Із слів незнаной нині з прізвища людини, яка в роках німецької окупації відвідала батьків М. Тураша, ви-

ходило, що перехід кордону був дуже тяжкий. М. Тураш провалився зі скелі і мало що не загинув.

Коли нагадати такий факт, що в місяці відмаршу М. Тураша за кордон в районі Карпат були сконцентровані польські військові і поліційні з'єднання у зв'язку з розчленуванням Чехо-Словащини, то будуть зрозумілі всі ті труднощі, що могли виникнути при переході границі.

На підставі календаря „Червоної Калини” з 1939 р. автор цих рядків ствердив, що того ж року Зелені свята були в днях 28 і 29 травня. Приймаючи до уваги твердження рідної сестри і батьків, що М. Тураш виїхав зі Львова перед Зеленими святами, можна встановити, що це могло статися в місяці травні 1939 р.

Що сталося пізніше, про це повинні сказати ті, які мали нагоду згодом зустрічатися та розмовляти з М. Турашем. Залишається проте один безспірний факт. Мирослав Тураш ніколи більше не повернувся на українські землі. Його тіла ніколи не було віднайдено, ні слідів його смерті. Родині було повернуто лише його портфель і приватні речі, що він їх залишив „по польському боці”.

„Є здогадні припущення — пише Любомир Татух, — що він загинув в час повороту з-за кордону в Україну.”

У розмові з одним поляком, який служив офіцером розвідки в польській армії, ми поставили йому питання про М. Тураша. Він не міг нічого сказати, бо не був знайомий з його справою. Якщо допустити припущення, що він попався в руки поляків, то на думку нашого співрозмовника, М. Тураша тихо ліквідували, коли польській поліції або розвідці було відомо про його ролі в ОУН. Це було зроблено ще й тому так, щоб тримати в напруженні й непевності не лише членів КЕ ОУН, але й багатьох інших членів ПУН.

Чи припущення польського співрозмовника пра-

вильні? Рубець таємниці трагічної загибелі Мирослава Тураша могли б виявити ті особи, які його відпроваджували в дорогу на західньоукраїнські землі. Але чи вони ще є між живими? А якщо хтось з них ще живе, чи схоче розказати всю правду?

М. Тураш був знаний в ОУН під псевдонімом — Грабовський. Зиновій Книш передрукував з т. зв. „Біної книги ОУН” зміст листа, що його нібито мав написати Мирослав Тураш з неznаної ближче місцевости до Осипа Тюшки, який тоді проживав у Данцігу. Осип Тюшка „займався ладнанням зв'язків до краю через те місто.” *)

Лист писаний кодованим способом і підписаний псевдонімом — „Метек.” У замітці від себе З. Книш написав таке: „Вже на еміграції один з публіцистів ЗЧ ОУН у переписці зо мною висунув твердження, що цей лист — фальсифікат, що сл. п. Мирослав Тураш ніколи такого листа не написав.”

Незважаючи одначе на те, по чиему боці правда, ми відмітимо ті місця, що говорять про перебування М. Тураша поза межами України.

Лист „Метка” має дату 31 травня 1939 р. З перших речень виходить, що автор листа перед від'їздом до „батька”, себто до полк. А. Мельника, мав написати ще одного листа до ненаzваного з прізвища адресата. Як розшифровує З. Книш — лист був адресований до Данцігу, до Осипа Тюшки.

Далі сказано, що автор листа „тут уже десять днів.” Він був у Віри (Відні), Берти (Берліні) та в інших знайомих і розмовляв з „батьком”. Наприкінці листа є ще таке місце: „...Завтра вже мушу вертатися додому. Обов'язки кличуть.”

У листі його автор декілька разів повертається до справи „Басі та її судженого”. „Бася” — це Ярослав

*) Зиновій Книш „Розбрат”, В-во „Срібна сурма”, стор. 294.

Барановський, а „суджений” — Омелян Сенік. Із змісту листа одначе не можна точно зорієнтуватися, чи його автор бачився і розмовляв з Ярославом Барановським.

Якщо цей лист насправді належить М. Турашеві, то в ньому є визначена дата його від'їзду з незнаного місця перебування. Це було 1 червня 1939 р.

А що сталось пізніше? Питання, що на нього 29 років не маємо відповіді, бо від 1939 р. по сьогодні.

МИРОСЛАВ ТУРАШ

Наступник Зенона Коссака

Польська поліція й адміністрація на Дрогобиччині, а з ними задурманені шовінізмом польські кола, тріюмфували: безстрашні українські націоналісти з відомого курорту Трускавця — Василь Білас і Дмитро Данилишин згинули на шибениці, а їхній провідник — Зенон Коссака, що тільки чудом уникнув такої самої долі, опинився з іншими революціонерами за тюремними ґратами.

Насправді ж полякам не було чого радіти, бо героїська смерть обох патріотів зміцнила в Нафтовому басейні позиції українських націоналістів. Тут треба було тільки людини, що заступила б ув'язненого Коссака і зуміла б з успіхом продовжувати почате ним діло. Така людина знайшлася. Це був молодий юрист з оспіваного Іваном Франком Борислава — Мирослав Тураш.

Влітку 1933 року ми — кілька молодих дрогобицьких студентів — дістали таємний наказ зійтися одного понеділка в полудень у приміщенні Студентської секції, куди в цій порі, звичайно, ніхто не заходив. В понеділок в Дрогобичі відбувався торг і тоді з'їжджалися до міста люди з цілого повіту. Ми догадувалися, що на скликані в такий день сходини прибуде хтось з-поза міста. Ми вгадали — нашим гостем був Мирослав Тураш. До того часу з Турашем я не був особисто знайомий, але чув про нього, як про активного студента, і був раз на студентському вечорі, де він мав доповідь. Своїм симпатичним зовнішнім виглядом, спокійним голосом та інтелігенцією Тураш нагадував Коссака. З

перших його слів на нашій зустрічі ми зрозуміли, що це говорить наш новий провідник. Привітавшись з нами, як зі старими знайомими, він зразу перейшов до справи. Про наші зустрічі з ним ніхто не сміє знати. Наше алібі — підготовка студентської забави. В організаційних справах ніяких записок не робити — все зберігати в пам'яті. Поза сходами не цікавитися, з ким він зустрічається. Коли б когось арештували, називати себе націоналістом, але до членства ОУН в жодному випадку не признаватися.

Першим завданням нашої підпільної студентської ланки була праця над собою — ідеологічний вишкіл. Кожному з нас Тураш казав підготовити доповідь на визначену ним тему. Ці доповіді читали ми на сходах нашої ланки й над ними дискутували. Щоб не тримати в себе в хаті непотрібно нелегальні публікації, яких посідання було для поліції й суду, звичайно, доказом членства в ОУН, ми для своїх доповідей користувалися легальними націоналістичними виданнями: „Націоналізмом” Дмитра Донцова і брошурою „Розвиток української національно-політичної думки” Юліяна Охримовича, а далі статтями з журналу „Вісник”, що його кожний член Організації зобов'язаний був передплачувати й читати. Згодом організацією таких доповідей для своїх членів, отже, й для нас, займався провід легальної Студентської секції, влаштовуючи кожної середи ширші сходи з доповідями на різні актуальні теми.

Підготовляючи нас до практичної роботи в організації, Тураш деколи згадував про внутрішні організаційні труднощі.

— Наш закордонний провід, — сказав він нам раз, — не завжди гаразд орієнтується в ситуації в краю і тому деколи тут приходиться змінити директиви, що приходять згори.

Іншим разом я спитав Тураша, як нам ставитися до величавого здвигу молоді, який саме мав відбутися у

Мирослав Тураш

Львові під гаслом: „Українська Молодь Христові”. Буваючи часто у Львові, я знав від своїх товаришів-студентів, що в деяких повітах іде агітація проти участі в цьому святі.

— Організація, — пояснив нам Тураш, — має застереження до деяких світських діячів, які хотіли б використати це свято для своїх політичних цілей і відтягнути молодь від революційної боротьби з окупантом, але з уваги на релігійний характер свята, дає своїм членам і прихильникам вільну руку, коли йде про їхню участь у з'їзді. Той, хто агітує проти свята, робить це на свою руку і, очевидно, в добрій вірі.

В кінці 1933 р. та в першій половині 1934 року я

перебував здебільшого у Львові, але весь час тримав зв'язок із Дрогобичем. У той час на Дрогобиччині, як, зрештою, і в інших повітах Західньої України, широко розгорнулася керована Організацією Українських Націоналістів акція проти польських шкіл, що їх влада силою й підступом насаджувала по українських селах. Боротьбу з чужою школою вели й самі діти: відмовлялися відповідати учителям по-польськи, дерли польські шкільні підручники, нищили портрети тощо. Шкільна акція, а побіч неї акція сипання символічних могил Борцям за волю України поширилася на найдавні села Дрогобиччини — доказ, що організаційна мережа ОУН за Мирослава Тураша охоплювала весь повіт.

Коли ж улітку 1934 року я повернувся зі студій, Тураша не застав — він сидів у слідчій тюрмі — обвинувачений у державній зраді.

В кігтях зрадника

Тураша видав поліції таки наш чоловік — провокатор Осип (по-дрогобицькому — Юзько) Постойко. Пізніше виявилось за іншої нагоди, що й брат Юзька — Нестор був на послугах польської поліції, але чи й він був провокатором під час арешту Тураша, чи, може, став ним пізніше, — мені невідомо.

Обидва брати були членами спортивного товариства „Сокил”, де гуртувалася свідомо ремісничка молодь. Обох їх Тураш особисто залучив до ОУН. На одних сходах нашої студентської ланки він принагідно згадав, що йому заімпонувала постава Нестора Постойка, який у розмові з ним витягнув револьвер, підкреслюючи таким чином своє бажання активно боротися з ворогом.

Юзькові нога посковзнулася цілком випадково — мабуть через глупоту поліції. За дорученням повіто-

вого організаційного діловода він передав більшу кількість підпільної літератури Романові Лаврову з Тустанович. Коли ж Лаврів з напханим літературою наплечником ішов додому, на нього чекала на горі Тептюжі поліція. На допитах Лаврів ні до чого не признався. За кольпортаж нелегальної літератури його засудив суд на кілька років тюрми. Крім Тураша, Лаврова, організаційного діловода й Юзька жоден інший член Організації не знав про передачу літератури. З Юзьком порвано негайно всі організаційні зв'язки — за ним почали слідкувати дівчата з нашої внутрішньої розвідки.

Побачивши, що Юзько здемаскований, поліція подала його як свідка, який мав доказати слідчому судді вину Тураша. В суді Юзько заявив, що мав організаційну зустріч у підміському селі Млинках Шкільникових, а на підтвердження цього покликався на маленьку дівчинку Веселу, яка в цьому селі жила і, за словами провокатора, була свідком їхньої зустрічі. Дальша доля Тураша залежала від дівчинки. Яке ж було здивування поліції й її вислужника, коли маленька Весела рішуче заявила в суді, що вона „того пана”, тобто Тураша не знає й ніколи не бачила. Завдяки їй він вийшов на волю через брак доказів. Його виснажене тіло й жахливо худі ноги виразно свідчили про його недавнє перебування в слідчій тюрмі.

Нерозв'язана таємниця

На одній організаційній зустрічі у Львові влітку 1939 р. я несподівано довідався, що Мирослав Тураш не живе. Він їздив за кордон для обговорення важливих справ з Проводом Українських Націоналістів (ПУН). Повертаючись з цієї поїздки, перейшов нелегально чесько-польський кордон і пропав. Невідомо, чи згинув на цьому боці кордону від польської кулі, чи, може, впав у безодню; в усякому разі, тіла його не знайдено.

Цікавий коментар на тему цієї таємничої смерти почув я в Ярославі на Засянні в 1940 році від двох представників Організації, з яких одного я знав особисто. Інформуючи мене про причини відомого конфлікту в ОУН, вони між іншим твердили, що особою, з якою зустрічався за кордоном сл. пам. Мирослав Тураш, був член ПУН Ярослав Барановський, який теж знав, в котрому місці Тураш переходитиме чесько-польський кордон.

СПРАВА МИРОСЛАВА ТУРАША

Український повстанський рух під час вибуху німецько-польської війни в 1939 р. розпочався, з доручення Тимчія-Лопатинського, мобілізацією членства ОУН на три дні перед проголошенням мобілізації польської армії. На жаль, ті повстанські відділи не мали достатньої кількості зброї.

Лопатинський, що у той час виконував обов'язки Крайового провідника ОУН, прибув разом із Степаном Бандерою до Кракова, якщо не помиляюся, в жовтні 1939 року. З Лопатинським були тоді теж Кременський-Гринів та Ярослав Горбовий, обидва військовики. Вони й принесли інформації про протипольський повстанський рух ОУН. Ми ж мали завдання розвідати про точніші дані від тих членів ОУН, які прийшли були на терени, що їх окупували німці після розбиття Польщі. Згідно з рішенням, збирання інформацій доручено мені. Після проведеної праці я оформив зібрані інформації і в трьох машинописних примірниках передав їх „вгору”. Всі ті матеріяли мав у себе полк. Сушко і після розколу ОУН на дві групи по тих матеріялах і слід пропав.

Крім збирання матеріялів про повстанський рух ОУН, я повинен був прослідити дві афери у зв'язку з дією Барановського. У ході своєї праці я вів слідство проти обоїх Ребетів. Слідство закінчилося без ніякого конкретного вислідку з причини браку фактичних даних. Всі люди, які склали зізнання, не могли пригадати собі конкретних фактів. Під час переслухання Ребета і його дружини приходило до дуже драматичних епізодів у той час, коли я ставив їм одверті запитання. Незважаючи на те, що я опісля склав про них

добру опінію, Ребет і його дружина стали моїми за-пеклими ворогами раз назавжди. Ніколи вже я не міг злагіднити їхнього до мене наставлення, хоч багато разів я давав їм для цього нагоду. Ця їхня ворожість до мене перенеслася теж на сл. пам. Степана Бандеру і він став для них таким самим, може, й більшим „ворогом”, ніж я.

В дальшому я мав завдання прослідкувати за двома дуже замотаними справами, а саме: справою вбивства Крайового провідника Мирослава Тураша і справою провокації з доставою зброї для ОУН на українських землях з-за кордону перед самим початком німецько-польської війни.

Підозріння крайових кадрів ОУН у тому, що хтось із провідних членів за кордоном працює для ворога, виникли були ще далеко до війни й тривали довший час. Тому в Краю друзі дійшли до того, що почали повідомляти закордонний Провід ОУН про важливіші свої дії і пляни щойно після їхньої реалізації. Так було, наприклад, з убивством польського міністра Перацького. Бож було так, що ті всі дії крайових кадрів ОУН, про які наперед знав ПУН, не вдавалися під час їх реалізації, а ті, що про них ПУН не знав раніше, були вдалі. Годі сказати, чи це був лише „випадок”, чи якесь „фатум”, чи щось інше.

У той час це був єдиний твердий аргумент, на підставі якого всі підозріння оформлювалися в переконання і чимраз більше заставляли нас, членів ОУН у Краю, бути обережними в своїх зв'язках з ПУН.

Достава зброї для повстанських відділів ОУН з вибухом німецько-польської війни була запланована й підготовлена в повному порозумінні з ПУН за кордоном. Коли ж треба було реалізувати плян, на умовлене місце зустрічі в прикордонній смузі пішло з українських земель десять людей, щоб перебрати від висланників ПУН обіцяну зброю. Одначе, до зустрічі не дійшло, бо на умовленому місці з кущів висунулися цівки

рушниць польської прикордонної сторожі, яка своєю кількістю переважала наших друзів. Кількох членів ОУН, які не хотіли піддатися і не піднесли на заклик польської сторожі рук вгору, впали від її пострілів, інші поранені дісталися в неволю. Врятувався тільки один, якому пощастило втекти. Цього друга я в Кракові переслухував і він з повною рішучістю твердив, що справа з доставою зброї провалилася лише через „всипу” Барановського.

Із зізнань згаданого друга був зладжений відповідний протокол в трьох копіях і відісланий до відповідних чинників ПУН. До цієї справи ще було кількох свідків, але вони не брали безпосередньої участі й не були призначені до тієї групи, яка на критичному місці засідки мала відібрати зброю. Хоч Тимчій-Лопатинський дуже наполягав на тому, щоб слідство в справі невдалої доставки зброї вести надзвичайно докладно, мені не вдалося знайти інших джерел свідчень.

Щодо справи Мирослава Тураша, то ціла маса фактів і здогадів та підозрінь збилася в такий клубок, що годі було його розмотати. Все таки, спробую наświetлити її так, як це мені вдалося ствердити в той час у Кракові.

Здається мені, що не від речі буде згадати кількома словами про особу сл. п. Мирослава взагалі. Народився він кілька місяців після того, як відбувся процес проти Мирослава Січинського, що вбив у Львові цісарського намісника Австрії поляка Потоцького. Ця справа була в той час дуже голосна і мала великий вплив на українців у межах тодішньої австро-угорської монархії. Мати Тураша дала своєму синові ім'я Мирослав і вирішила виховати його на борця за волю України. Мирослав дістав був старанну освіту і після закінчення гімназійної науки студював на правничому факультеті в Кракові.

Там я зустрівся з ним на сходинах пластового куреня, коли він брав участь у дискусії над рефератом.

Це був високий на зріст, стрункий юнак, добрий промовець і його слова робили помітне враження на слухачів.

Тураш не перебував увесь час у Кракові, бо українські студенти-правники звичайно жили й вчилися вдома, а до Кракова приїжджали лише в час іспитів, або найбільше на протяг одного триместру перед закінченням студійного року, щоб просто показатися професорам. Під час їхньої відсутности в Кракові їхні друзі збирали для них підписи професорів на студентських індексах, що в той час називалося „збирати номіна”.

Тоді, коли я перший раз побачив Мирослава Тураша, він приїхав був до Кракова на кінцевий триместр. Це було, здається, в квітні-червні 1933 року. Коли ж у 1939 році я вийшов із тюрми, в жовтні я довідався, що цього ж року Тураш їздив за кордон, щоб в колах ПУН в'янути справу Барановського, проти якого крайові кадри ОУН мали поважні застереження та домагалися його усунення з Проводу. Барановського посуджувано в той час, і то цілком слушно, в тому, що він працює з польською поліцією.

Коли Мирослав Тураш повертався до Краю після розмови з головою ПУН, його супроводив до кордону сам Барановський. Це була тоді остання людина, яка говорила з Турашем. Що сталося далі з Мирославом Турашем, ніхто не знав і не було жодних слідів, ні даних. Відомим було тільки те, що Тураш до Краю не повернувся.

Чи було щось простіше, як те, щоб відповідні чинники з ПУН у той час були зробили слідство й допитали Барановського, що сталося з членом ОУН, який у його товаристві відійшов до кордону? Цього не зроблено й справу слідства над таємничим зникненням Тураша мусів розв'язувати я щойно пізньої осени 1939 року.

Просліджуючи справу таємничого зникнення Ми-

рослава Тураша, я зустрів у той час у Кракові його маму, яка й подала мені інформації про свого сина. Згодом я хотів дістати контакт до Барановського, єдиної людини, яка супроводила Тураша до кордону, але я довідався, що про справу зникнення Тураша не можна говорити не лише з Барановським, а й з ніким із ПУН-у. Таку заборону дав тодішній голова ПУН-у полк. А. Мельник.

Я рішуче протестував проти такої заборони, бож зустріч із Барановським була для мене потрібна, як вихідна точка в моїх розслідуваннях. Одначе я добився лише того, що міг говорити про справу Мирослава Тураша тільки з Романом Шухевичем і Осипом Тюшкою. Вони оповіли мені докладно про все, що діялося перед виїздом Тураша за кордон.

Пізніше я кілька разів бачив у Кракові Барановського і хотів з ним говорити, але він, вдаючи, що мене не завважує, поспішно втікав від мене. Та одного разу мені пощастило застукати Барановського на вулиці Зеленій перед дверима будинку УЦК. Він ждав, щоб йому відчинили двері. Я сказав йому, що конечно мушу з ним говорити про справу Тураша. Мої слова зробили на нього дуже помітне враження, але він зразу спохватився і відповів, що він дуже радо зі мною поговорить пізніше та що вже давно за мною шукав, бо має іншу справу: я повинен розшукати переплетника з Тешина, з яким я останньо працював у 1934 році. Барановський твердив, нібито той переплетник ганебно зрадив ОУН.

У ту хвилину відчинилися двері й Барановський проскочив крізь них, кажучи, що зустрінеться зі мною при найближчій нагоді. Це була моя перша й остання зустріч із Барановським у Кракові.

Всі мої пошукування за даними про дальшу долю Мирослава Тураша кінчалися на кордоні по чеському боці, куди його супроводив Барановський.

Згадані мною справи в дальшому ході років помалу були виявлені, про що не буду говорити. А справа вбивства Мирослава Тураша виявилася щойно в 1959 році, коли один із членів тодішньої боївки сказав, що вбито „того з гарбарні зі Стрия”, коли він повертався з-за кордону додому.

З М І С Т

Р. Малащук, Передмова	5
✱✱ Коссак-Охримович-Тураш — трійка провідних революціонерів	9
Зенон Коссак	18
Оленка та інж. Богдан Коссак, Зенон Коссак	19
Роман Драган, Спомин про Зенка Коссака	30
І. Михальцевич, Разом з Коссаком у війську	34
В. Вересняк, З. Коссак, якого я знав	37
М. Гікавий, Зенон Коссак — український націоналіст	40
А. Гладилевич, Зенон Коссак (Уривок зі спогадів)....	46
А. Драган, Там, де людям роги приправляють	52
В. Щербій, Зенон Коссак-Тарнавський — поручник Карпатської Січі	62
А. Дад, За волю і державність „Срібної землі”	84
Б. Кравців, Карпатська Січ	89
3. Коссак як автор	91
Плекаймо силу	93
Проблема проводу в Івана Франка	96
Професійність студентських секцій	101
Українське робітництво і УСДП	104
Уривки з написаної в тюрмі праці про український націоналізм	111
Степан Охримович	115
М. А., Спомин про брата	117
І. Пеленська, У боротьбі на життя і смерть	120
А. Г., Степан Охримович	135
Роман М. Завадович, Полум'яне серце	142
І. Боднарук, Незалежний борець визвольної революції	146
Офіціоз ОУН про Ст. Охримовича	152
Установи і люди про незабутнього Крайового провідника КЕ ОУН	156
Ст. Охримович, Пластова і громадська робота	165
Мирослав Тураш	169
Петро Терещук, Незакінчені сторінки	171
А. Гладилевич, Мирослав Тураш	179
Д-р Микола Климишин, Справа Мирослава Тураша ..	185

